T.C
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DIŞ TİCARET VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN ANALİZİ: SEÇİLİ BALKAN ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

YAREN KOCATÜRK

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ ÖZGÜR ÖZDEMİR

EDİRNE 2022

Tezin Adı: Dış Ticaret ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Analizi: Seçili Balkan Ülkeleri Üzerine Bir Analiz

Hazırlayan: Yaren KOCATÜRK

ÖZET

Doğrudan yabancı yatırımlar hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapılarının gelişiminde etkili olmaktadır. Yugoslavya'nın dağılması ile bağımsızlıklarını kazanan Balkan ülkeleri için gerek siyasi gerek ticari ilişkilerinde doğrudan yabancı yatırımlar önemli olmaktadır. Özellikle coğrafi olarak Türkiye'nin Avrupa kıtasına uzantısı oluşturan Balkan bölgesi, ülkemizin Avrupa pazarıyla olan dış ticareti için köprü görevi görmektedir. Yapılan çalışmalar ele alındığında, içsel büyüme modellerinde dış ticaretin ve doğrudan yabancı yatırımların ülke ekonomilerine pozitif yönde katkı sağladığı ortaya konmaktadır. Bu doğrultuda da literatürde ihracat, ithalat ve doğrudan yabancı yatırımlar arasında tamamlayıcı bir ilişki olduğu görülmektedir. Yapılan incelemeler çerçevesinde, doğrudan yabancı yatırımlar ile ihracatın ithalatı karşılama oranı arasındaki ilişkinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Tez kapsamında, seçilmiş Balkan ülkeleri ve Türkiye'ye ilişkin 2004-2019 yıllarına ait veriler Dünya Bankası'ndan elde edilmekte olup, doğrudan yabancı yatırımların dış ticarete etkisi Havuzlanmış Ortalama Grup modeli ile incelenmektedir. Sonuçlara bakıldığında, doğrudan yabancı yatırımların hem uzun hem de kısa dönemli olarak ihracatın ithalatı karşılama oranı üzerinde arttırıcı bir etkisi olduğu tespit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Dış Ticaret, Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Panel Analizi, Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi

Name of Thesis: Analysis dec Foreign Trade and Foreign Direct Investment Policies between Selected Balkan Countries and Turkey

Prepared by: Yaren KOCATÜRK

ABSTRACT

Foreign direct investments are effective in the development of the economic structures of both developed and developing countries. Foreign direct investments are important for the Balkan countries, which gained their independence with the dissolution of Yugoslavia, both in their political and commercial relations. In particular, the Balkan region, which geographically constitutes an extension of Turkey to the European continent, serves as a bridge for our country's foreign trade with the European market. Considering the studies, it is revealed that foreign trade and foreign direct investments in internal growth models contribute positively to the economies of the countries. In this direction, it is seen that there is a complementary relationship between exports, imports and foreign direct investments in the literature. According to the reviews carried out, it is aimed to reveal the relationship between foreign direct investments and the ratio of exports to imports. Within the scope of the thesis, the data of the selected Balkan countries and Turkey for the years 2004-2019 are obtained from the World Bank, and the effect of foreign direct investments on foreign trade is analyzed with the Pooled Mean Group model. Considering the results, it is determined that foreign direct investments have an increasing effect on the ratio of exports to imports, both in the long and short term.

Keywords: Balkans, Foreign Trade, Foreign Direct Investments, Panel Analysis, Pooled Mean Group Estimator

TEŞEKKÜR

Tez konusunun belirlenmesi, yürütülmesi ve sonuçlarının değerlendirilmesi aşamalarında yönlendirici desteğinden dolayı tez danışmanım Sayın Dr. Özgür ÖZDEMİR'e teşekkürlerimi sunarım. Tez çalışmalarım esnasında fikir ve yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Ahmet ATAKİŞİ ve Dr. Öğr. Üyesi Alican UMUT'a teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Hayatım boyunca sevgisiyle, anlayışıyla ve desteğiyle yanımda olan bana güvenen, cesaret veren ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen aileme sonsuz teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**
ABSTRACT ..... **ii**
TEŞEKKÜR ..... **iii**
ŞEKİLLER ..... **vii**
TABLOLAR ..... **viii**
KISALTMALAR ..... **ix**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
DIŞ TİCARET KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1 DIŞ TİCARET KAVRAMI 2
1.2 DIŞ TİCARET TÜRLERİ 3
1.2.1 İhracat 3
1.2.2 İthalat 4
1.2.3 Transit Ticaret 4
1.3. DIŞ TİCARET TEORİLERİ 5
1.3.1 Adam Smith ve Mutlak Üstünlükler Teorisi 6
1.3.2 David Ricardo ve Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi 7
1.3.3 John Mill ve Karşılıklı Talep Kanunu 8
1.3.4. Hecksher-Ohlin Faktör Donatım Teorisi 9
1.3.5. Spesifik Faktörler Modeli 11
1.3.6. Leontief Paradoksu 11
1.3.7. Yeni Dış Ticaret Teorileri 11
1.3.7.1. Nitelikli İşgücü Teorisi (Keessing,Kenen) 12
1.3.7.2. Mevcudiyet Teorisi (İ.Kravis) 12
1.3.7.3. Teknolojik Açık Modeli(Posner) 12
1.3.7.4. Dinamik Teknolojik Açık Modeli (Krugman) 13
1.3.7.5. Mal Geliştirilmesi Modeli(Ürün Dönemleri Teorisi-Vernon) 13
1.3.7.6. Tercihlerde Benzerlik Teorisi(Taleplerin Çakışması-Linder) 15

1.3.7.7. Ölçek Ekonomileri Teorisi 16
1.3.7.8. Tekelci Rekabet Teorisi (Chamberlin) 16
1.4. YABANCI YATIRIM KAVRAMI 17
1.4.1. Portföy Yatırımları 18
1.4.2. Diğer Yatırımlar 19
1.4.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar 20
1.4.3.1. Doğrudan Yabancı Yatırım Teorileri 22
1.4.3.1.1. İşlem Maliyetleri Teorisi 22
1.4.3.1.2. İçselleştirme 22
1.4.3.1.3. Ürün Devreleri Teorisi 23
1.4.3.1.4. Oligopolistik Tepki Teorisi 24
1.4.3.1.5. OLİ Paradigması 24
1.4.3.1.6. Caves Ekonomileri 25
1.4.3.2. Doğrudan Yabancı Yatırım Türleri 25
1.4.3.2.1.Yapılan Yatırımın Mülkiyetine Göre Doğrudan Yabancı Yatırımlar 25
1.4.3.2.2. Yeni İşletme Yaratan Doğrudan Yabancı Yatırımlar 27
1.4.3.2.3. Yapılan Yatırımın Üretim Aşamasına Göre Doğrudan Yabancı Yatırımlar 27

İKİNCİ BÖLÜM

BALKAN ÜLKELERİNİN DIŞ TİCARET YAPISINA GENEL BAKIŞ

2.1. KUZEY MAKEDONYA EKONOMİSİ 29
2.2.KOSOVA EKONOMİSİ 33
2.3. ARNAVUTLUK EKONOMİSİ 41
2.4. BOSNA-HERSEK EKONOMİSİ 45
2.5. SIRBİSTAN EKONOMİSİ 48
2.6. KARADAĞ EKONOMİSİ 50
2.7. BULGARİSTAN EKONOMİSİ 52
2.8. TÜRKİYE EKONOMİSİ 54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SEÇİLİ BALKAN ÜLKELERİ İLE TÜRKİYE ARASINDAKİ DIŞ TİCARETİN VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM POLİTİKALARININ ANALİZİ

3.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ 57
3.2. ANALİZDE KULLANILAN VERİLER 57
3.3. YÖNTEM 57
3.3.1. Havuzlanmış Ortalama Grup (PMG) Modeli 58
3.4. EKONOMETRİK LİTERATÜR 61
3.5. UYGULAMA 66
SONUÇ 71
KAYNAKÇA 73

ŞEKİLLER

Şekil 1: Makedonya Ekonomisi Genel Görünüm 31
Şekil 2: Makedonya İhracat Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Enflasyon 32
Şekil 3: Kosova'nın Makro Ekonomik Göstergeler 34
Şekil 4: Kosova'nın Bağımsızlık Mücadelesi Sonrası Nüfus Artış Oranı..... 36
Şekil 5: Kosova'ya Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımlar 37
Şekil 6: Kosova'nın Yıllara Göre GSYİH Hacmi 38
Şekil 7: Kosova ve Türkiye Arasındaki Dış Ticaret Yapısı (Milyon Euro)..... 39
Şekil 8: Kosova'dan Türkiye'ye İhraç Edilen Ürünler 2016-2017 40
Şekil 9: Kosova'nın İhracat Hacmi ve Türkiye- Kosova İhracat Değeri 41
Şekil 10: Arnavutluk'un Ülkelere Göre İhracatı..... 43
Şekil 11: Arnavutluk'un Ülkelere Göre İthalatı..... 44
Şekil 12:Arnavutluk Doğrudan Yabancı Yatırımlar 44
Şekil 13: Bosna-Hersek İhracatında Başlıca Ürünler (2020)..... 46
Şekil 14: Bosna-Hersek İthalatında Başlıca Ürünler(2020)..... 46
Şekil 15: Bosna-Hersek Yıllara Göre Doğrudan Yabancı Yatırımlar(milyon €)..... 47
Şekil 16: Sırbistan Dış Ticaret Değişimi (Bin Dolar)..... 49
Şekil 17: 2010-2019 Sırbistan'a Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırım Değerleri 49
Şekil 18: Karadağ 10 Yıllık İhracat-İthalat ve DYY Oranları(%)..... 51
Şekil 19: Karadağ ile Türkiye Ticareti(milyon$)..... 52
Şekil 20: Bulgaristan Yıllık Ticaret Rakamları(milyon euro) 53
Şekil 21: Bulgaristan'daki Doğrudan Yabancı Yatırımların Değişimi(%)..... 53
Şekil 22: Türkiye İthalat-İhracat Göstergeleri 55
Şekil 23: Türkiye Doğrudan Yabancı Yatırımlar (milyar $)..... 56

TABLOLAR

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler 66
Tablo 2. Kesit Bağımlılığı İçin Pesaran CD Testi 67
Tablo 3. Panel Birim Kök Testi 67
Tablo 4. Pedroni Panel Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Test Sonuçları 68
Tablo 5. Doğrudan Yabancı Yatırımlar İçin Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi Model Tahminleri 68

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

CEFTA : Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması

ÇUŞ : Çok Uluslu Şirketler

DFE : Dinamik Sabit Etkiler Tahmincisi

DYY : Doğrudan Yabancı Yatırımlar

FYROM : Eski Yugoslavya Cumhuriyeti Makedonya

GSMH : Gayri Safi Milli Hasıla

GSYİH : Gayri Safi Yurt içi Hasıla

MGE : Ortalama Tahmincisi

NATO : Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

OECD : İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı

PMG : Havuzlanmış Grup İçi

PMGE : Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi

TCMB : Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

GİRİŞ

Dış ticaret ve doğrudan yabancı yatırımların ülke ekonomilerine katkısı pek çok araştırmaya konu olmuştur. Özellikle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin uluslar arası ticarete verdikleri önemde olduğu gibi sermaye stoğu yetersizlikleri nedeniyle doğrudan yabancı yatırımlar konusunda da rekabet içerişindirler. Doğrudan yabancı yatırımların kaynaklar teşvikler, alt yapı, beşeri sermaye, coğrafi konum gibi pek çok farklı değişkenine olan duyarlılığı ile orantılı olarak değişmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde bu değişkenlere yaptıkları yatırım ve düzenlemeler ile gerekli olan yabancı yatırımlara karşı talep uyandırıcı etkiyi oluşturmak için çalışmalar yapmaktadırlar. Gelişmekte olan ülkeler içerisinde Balkanlar mevcut şartları, bağımsızlık süreçleri ve özellikle dış ticaret bakımından özel olarak incelenmesi gereken ülkelerdir. Balkanlar tarih boyunca pek çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu nedenle siyasi süreçlerin de etkisiyle istikrarsız sorunları yaşanmasına rağmen sürekli olarak yatırım ve ticaret biçimleri gelişme göstermiştir.

Bu çalışmada doğrudan yabancı yatırımların temel amaçları ve türleri ele alınırken seçili Balkan ülkelerinin gelişim süreci, doğrudan yabancı yatırımları ve dış ticareti incelenerek doğrudan yabancı yatırımlar ve ihracatın ithalatı karşılama oranı üzerine yoğunlaşmaktadır. Birinci bölümde kavramsal ve teorik çerçeve izlenmiştir. İkinci bölümde gelişmekte olan ülkeler içerisinde bulunan ve benzer süreç özelliklerine sahip olan Balkan ülkeleri ve Türkiye'nin dış ticaret ve yatırım rakamları incelenmektedir. Tez kapsamında, verilerin zaman aralıkları kısıtlı olması, ticari faaliyetlerde Euro para birimini kullanan ve Türkiye ile daha fazla ticari, ekonomik, kültürel ilişkileri bulunmasından dolayı 7 Balkan ülkesi ele alınmaktadır. Seçili Balkan ülkelerinden Kuzey Makedonya, Kosova, Karadağ, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Sırbistan incelenmektedir. Üçüncü bölümde ise Türkiye ile beraber seçili Balkan ülkelerinin ekonomilerinde doğrudan yabancı yatırımların dış ticareti nasıl etkide bulunduğu analiz edilerek literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1 DIŞ TİCARET KAVRAMI

Dış ticaret en genel anlamda; ülkelerin aralarında ticaretini gerçekleştirdiği malların, hizmetlerin ve fikri mülkiyet haklarının tamamıdır. Ülkede üretimi yapılmakta olan malların, sağlanan hizmetlerin ve oluşturulan sermayenin ulusal sınırların dışında gerçekleşen alım-satım faaliyetlerinin tümünü içermektedir. En dar anlamıyla ithalat ve ihracatın mali karşılığı olarak ifade edilmektedir.[1]

Dış ticaret, bir ülkenin ekonomisi ve kalkınma düzeyi hakkında önemli bir bilgi kaynağıdır. Ülkeler için globalleşen dünyada diğer ülkelere uyum sağlamanın ve ekonomik kalkınmanın en önemli yollarında biri dış ticarette serbestleşmedir. Ülkeler arası mal ve hizmet ticaretini sınırlandıran yasal engeller azaldıkça dış ticaret daha çok benimsenmeye başlamıştır. Ticaretin serbestleştirilmesi ilk olarak gelişmiş ülkeler ile başlayarak 1980 kararlarıyla ülkemizde de gelişme göstermiştir. Dış ticaret sınırlandırmaları ve yasaklar kaldırılmış, serbest piyasa ekonomisi benimsenerek uluslararası ticaret giderek gelişme göstermiştir.

İç pazarda yüksek üretim maliyeti olan mal ve hizmetleri diğer ülkelerden satın alarak ya da iç pazardaki üretim fazlası malların satışını yaparak toplumun yaşam standartlarını iyileştirmek ve sosyal refahı arttırmayı amaçlamaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde yaşanan dış açık sorununu gidermesi açısından da önemlidir. Ülkelerin dünya ekonomisinde ve siyasetinde söz sahibi olabilmeleri, ekonomik birimlerin çıkarlarını zenginleştirmeleri ve maksimize etmeleri için dış ticaret şarttır. Ekonomilerin rekabet gücü, uluslararası ticaret ilişkisinin en önemli

[1] Feridun Kaya, Neslihan TURGUTTOPBAŞ (2012) *Dış Ticaret İşlemleri.* Eskişehir,

belirleyicisidir. Dış ticareti gelişmiş olan ülkelerin yüksek rekabet gücüne sahip olduğu söylenebilir. [2]

1.2 DIŞ TİCARET TÜRLERİ

1.2.1 İhracat

İhracat en genel tanımıyla, ülke sınırları içerisinde üretilen ya da ülke dışından satın alınan mal ve hizmetin yurt dışında yerleşik olarak faaliyet gösteren gerçek ya da tüzel kişilere satılmasıdır. Yerli ürünlerin yabancı pazarlara satılması olarak da kısaca söylenebilir. Yabancı pazara hakim olabilmek için en iyi yöntem ihracattır.[3]

Ülkeler için ekonomik büyümenin sağlanmasında ihracatın etkisi büyüktür. İhracata yönelik büyüme modeline göre bir ülkenin ekonomik büyüme oranıyla mal ve hizmet üretimini arttırmak ihracatın teşvik edilmesiyle mümkün olmaktadır. Bunun yanında ihracat artışı ekonomik büyümeyi sağladığı gibi ölçek ekonomisi oluşumuna, teknoloji gelişimine ve istihdam artışına olumlu katkı sağlar.[4]

Dünyada uluslararası rekabette ülkelerin ihracat potansiyeli ulusal egemenliği kadar önemlidir. Çünkü globalleşen dünyanın en önemli silahı ekonomik güç haline gelmiştir. İhracat sayesinde hem firmaların hem de ülkelerin karşılıklı rekabet gücü artarken, pazarlama yapısının gelişmesiyle iç piyasadaki tüketicilere olan bağımlılığı da azalır. Türkiye gibi gelişmekte ve dışa bağımlı olan ülkeler için ihracat; ekonomik refahı yükseltme, istihdam yaratma ve büyüme de önemli bir araç olarak görülüyor. İhracat aynı zamanda uluslararası oluşan rekabetin getirdiği işçilik için harcanan maliyetlerin düşürülmesi, yerli mallara dış talebin artmasıyla farklı sektörlere yatırım yapılması, yatırım ve ara malı tedarik edilirken oluşacak döviz kısıtlamalarını önleme

---

[2] Sadettin GÜLTEKİN, (2011) «Küreselleşme Çağında Dış Ticarette Rekabet İçin Kümelenme Stratejisi: Türkiye'nin Tarım Kümelenmesi Gerekliliği.» *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,: 29-40

[3] İbrahim Avcı,(2015, Haziran). İhracatta Uygulanan Teşviklerin Uluslararası Pazarlamaya Etkisi ve Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Ticaret Üniversitesi.

[4] Qazi Muhammad Adnan Hye, ve Masood Mashkoor Siddiqui (2011) «Export-led growth hypothesis: Multivariate rolling.» *African Journal of Business Management*, 532-536

gibi avantajlardan da sağlamaktadır. İhracat ülkeye giren dövizi arttırarak ödemeler dengesindeki döviz baskısını da azaltmaktadır. Döviz sıkıntısı azaldıkça ara ve yatırım mallarının dışarıdan alınması kolaylaşır.[5]

1.2.2 İthalat

Ülkenin kendisinde bulunmayan ve başka ülkede üretilmekte olan mal ve hizmetlerin satın alınmasına ithalat denir. İthalat dış ticaretteki engellerin azaltılmasıyla gelişmekte olan ve gelişmiş ülke ekonomisinin kullandıkları ticari bir araçtır. Yani üretim sırasında tefariği sınırlı ya da imkânsız olan girdilerin temini ithalat yoluyla yapılmaktadır. İthalat bir malın veya ekonomik değerin gümrük mevzuatına uygun olarak gerçek veya tüzel kişiler tarafından alınması ve ekonomik bedelinin alınan ülkeye transfer edilmesi olarak da tanımlanabilir.[6]

Gelişmekte olan ülkelerde yerli üretim yapabilmek için ara malı ithalatı gereklidir. Kaynak, teknoloji ve sermaye birikimi açısından yetersiz olan ülkeler sanayileşmenin sağlanması için makine-teçhizat gibi yatırım mallarını dışarıdan karşılarlar. Ülkede üretim maliyetleri fazla olan ya da üretimi mümkün olmayan mallar ithalat yoluyla daha az maliyetle elde edilir.[7]

1.2.3 Transit Ticaret

En genel tanımıyla transit ticaret, bulunduğumuz ülkenin gümrük bölgesine girmeden başka bir ülkeden ürün alıp diğer ülkelere satmak olarak tanımlanabilir. İhracat ve ithalat sistemi hükümlerine bağlı olmadan transit ya da doğrudan başka bir ülkeye satılan malları ifade eder. Transit ticarette alış ve satış fiyatları arasında fiyat farkı elde etmek esastır. Fiili bir ihracat ve ithalat işlemi olmadığından gümrük

---

[5] Cengiz Aktaş,(2009). Türkiye'nin İhracat, İthalat Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2*(18), 35-47.

[6] Ömer Koç (2015) «Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik.» Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

[7] Betül Baş, (2020). «2000 Yılı Sonrasında Türkiye'de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi.» *Yüksek Lisans Tezi.* Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

bildirgesi düzenlenmemektedir. Transit ticari işlemlerde vergi muafiyetleri uygulanır. Ticaret yasağı olan ülkelerin ve devlet kurumlarına göre yasaklanan, uygun görülmeyen malların transit ticarete girmesine izin verilmemektedir.[8]

1.3. DIŞ TİCARET TEORİLERİ

Dış ticaret tarih boyunca var olmakla beraber birçok teori öne sürülmüştür. Teoriler genel olarak şu sorulara yanıt aramaktadır: Ülkeler dış ticaretinde hangi malları ithal alıp hangilerini ihraç etmeli? Üretilen mallardan ne kadar satılır ve hangi fiyattan dış ticaret yapılırsa istenilen kar sağlanmış olur? İhtiyaçların ve talebin sonsuz olduğunu kabul edersek bu sonsuz talebi karşılamak amacıyla ülkelerin kaynaklarının yeterliliği konusunda düşünmenin gerekli olduğu bu teorilerin temelini oluşturur. Dış ticaret tarihi eski uygarlıklara kadar uzanmaktadır. İktisat biliminin yükselişiyle ülkelerin ticaretinin bilimsel yöntemlere dayandırılmaya başlanmıştır. Teorilerin temeli Adam Smith'e dayansa da ondan öncesi dış ticaret kapsamının Merkantilizm ve Fizyokrasi görüşleri olduğu görülmektedir. Dış ticaret teorilerinin tarihsel sürecinde ticari kapitalizmin merkantilizmi, tarımsal kapitalistleşmenin fizyokrasiyi, sanayi devriminin ise klasik düşünürleri ortaya çıkardığı söylenebilir.

Merkantilizme göre bir ülkenin zenginliğini altın ve gümüş gibi madenler belirler. Onlara göre dış ticaret politikasının temel amacı stoklardaki altını arttırmaktır. Bunun içinde altının azalmasına neden olacak ithalatı engellemeye çalışırlar. Bu hedeflere ulaşmak için güçlü devlet müdahalesini savunurlar. Devletin temel sorumluluğu sert ekonomik politikalarla değerli maden stoklarını arttırarak mamul mal ve ithalata sıkı biçimde kısıtlama getirilmesidir. Devletin görüşüne göre de milli servet artışı ancak diğer ülkelerin servetleri azalırsa sağlanabilir. Diğer ülkelerin servetleri azalınca satın alma gücü düştüğünden dış ticarete katılma oranı da azalır. Bir devlet kazanıyorsa, diğeri kaybetmeye mahkumdur. Bunun sonucunda bir ülkenin zenginliği diğer ülkelerin ithalatına bağlı olduğundan merkantilist politikalar başarılı

[8] OAİB (2021) Orta Anadolu İhracatçı Birimleri.. https://www.oaib.org.tr (erişildi: Mart

olamamıştır.[9] Merkantilizmden sonra 18. yüzyılda karşılık olarak Fizyokrasi görüşleri ortaya atılmıştır. Bu düşünceye göre değerli madenlerin fazla olması dış ticarette üstünlük göstergesi değildir. Ülkenin zenginlik kaynağının tarım olduğunu savunmuştur. Dış ticarette doğal düzeni öne çıkararak devlet müdahalesi olmadığında bir dengenin oluşacağını düşünmüşlerdir. Ancak zamanla fizyokrasi görüşü de serbest dış ticarette yeterli olmayınca klasik görüşler hızla merkantilizm ve fizyokrasinin yerini almaya başlamıştır. Fizyokratlar klasik iktisadi düşüncenin temelini atmışlardır.

1.3.1 Adam Smith ve Mutlak Üstünlükler Teorisi

1776 yılında Adam Smith dış ticaretin ilk bilimsel incelemesi olan ‘’Ulusların Zenginliği’’ adlı eseri yayınlamıştır. Adam Smith, merkantilizmin müdahaleci ticaret politikalarına karşı serbest ekonomiyi savunur. Bireyler rasyonel olduğundan kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederler. Dünya servetini arttırmak uluslararası ticaretin artmasıyla mümkündür. Uluslararası iş bölümünün büyümesi kaynakların etkin kullanımına teşvik ederek dünya çapında üretim seviyelerinin artmasını sağlar. Temel olarak klasik görüş emek-değer teorisine dayanır. Bu teoriye göre bir malın maliyeti, o malın üretimi için harcanan emek miktarı ile ölçülmektedir. Klasik görüşün başlıca varsayımları şu şekildedir;[10]

- Dünyada iki ülke ve iki tür mal vardır. Bu iki mal her iki ülkede de üretilebilir.
- Ekonomide para yansız bir role sahip olduğundan reel etkiler yaratmaz. Bu yüzden para uluslararası ticaret için kullanılmaz.
- Üretim yaparken kullanılan tek üretim faktörü emektir. Emek malların değerimin hem nedeni hem de ölçüsüdür
- Ekonomide devlet müdahalesi yani kotalar ve gümrük vergileri yoktur.
- İşgücü ülke içinde tam hareketli, ülke dışında tam hareketsizdir. Emek dışındaki tüm faktörlerde uluslararası hareketlilik söz konusudur.

---

[9] Nazım Öztürk (2003) «Dış Ticaret Kuramında Yeni Yaklaşımlar.» *Öneri Dergisi* 5, no. 19 109-126.

[10] Murat Yayınları Yazarlar Komisyonu (2018) *İktisat.* Ankara: Murat Yayınları

- Piyasalarda tam rekabet koşulları geçerlidir.
- Ekonomi tam istihdamda dengededir.

Mutlak üstünlükler teorisi ile bağımsız ticaret ve uluslararası uzmanlaşma yapılmasının ülkeler için yararı açıklamaya çalışılmıştır. Modern dış ticaret teorisinin oluşumuna yol açan en önemli teorilerden biridir. Bu teoride ülkelerin diğer ülkelere göre daha az maliyetle üretim yaparak ihraç etmesi, yüksek maliyeti olan ürünleri ise ithal ederek ekonomik kalkınmanın sağlanabileceğini savunmuştur. Teoriye göre iki ülkeli modelde ülkeler kıyaslandığında düşük maliyet ve emek verimliliğine göre karar verilir. Maliyet farklılıkları genellikle işgücü verimliliğinden kaynaklanır. Ülkelerin avantaj sağladığı ürünlerde uzmanlaşması işçilerin becerilerini arttırarak daha hızlı ve etkin üretim yöntemleri geliştirmelerini sağlar.[11]

Adam Smith, ülkeler arası uzmanlaşmayı savunduğu gibi bireylerin kişisel ihtiyaçlarına ve yeteneklerine göre oluşan iş bölümünün ve uzmanlaşmanın üzerinde durmuştur. Ona göre herkes farklı ürünler yaratmak için yeteneklerini birleştirmeli ve gerekli gördüğü ürünleri satın almalıdır (Komisyonu, 2018).

Teori genel olarak bakıldığında doğru kabul edilmesine rağmen bazı konuları açıklamada yetersiz kalmıştır. İki ticaret ülkelerinden biri tüm malları daha verimli ve daha az maliyetli üretiyorsa mutlak üstünlük teorisi dış ticaretin gerçekleşme nedenini açıklayamaz. Adam Smith, dış ticaret yapılırken etki gösterebilecek dinamik faktörlerden değişken fiyatları, döviz ve taşıma giderleri gibi maliyetleri ele almamıştır. Böyle olmasıyla uluslararası ticarette genel teori olmasının önüne geçilmiştir.[12]

1.3.2 David Ricardo ve Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

Mutlak üstünlükler teorisinde görülen eksiklikler David Ricardo'nun teorisiyle çözülmeye çalışılmıştır. David Ricardo ''Politik İktisadın ve Vergilendirmenin

---

[11] Tezer Palacıoğlu (2018) «Mutlak Üstünlük ve Bazı Dış Ticaret Teorileri.» *İstanbul Ticaret Odası.* İstanbul: İTO Bilgiyi Ticarileştirme ve Araştırma Vakfı İstanbul Düşünce Akademisi

[12] Aykut Kibritçioğlu (2007) «Adam Smith'in Uluslararası İktisat Kuramına Katkıları Hakkında.» *Munich Personal RePEc Archive* (MPRA Paper)

Prensipleri'' adlı eserinde ülkeler arası verimlilik farklarının mutlak olmadığını, uluslararası ticaretten elde edilecek kazanımları nisbi hesaplamalarla belirlenebileceğini savunarak karşılaştırmalı üstünlükler teorisini geliştirmiştir. Mutlak üstünlüğe dayalı ticaretin kapsamı daraltacağını söyleyen Ricardo, ülkeler arasındaki üretim maliyetinin farkına değil, oluşan farklılığının derecesine odaklanılması gerektiğini savunmuştur. İki ülkeli modelde ülkelerden biri tüm mallarda üstünlük sağlamışsa, nispi olarak üstünlük derecesine göre fazla üstünlüğe sahip olduğu malı üreterek, daha az üstün olduğu malı ithal ederek refah seviyesini arttırabilir.[13]

Teori dış ticareti ülkeler arasındaki emek verimliliği farklılıklarına bağlarken, oluşan farklılıkların nedenlerini ayrıntılı olarak açıklamamıştır. Yani model emek-değer teorisine dayalı olduğu için yalnızca emek faktörü varken tam anlamıyla açıklanabilmektedir. Birçok sermaye, doğal kaynak gibi üretim faktörleri varken yalnızca emek faktörü ele alınmıştır. Diğer eksikliklerden biri de arz yanlı olması, talep koşullarına yer vermemesidir. Fiyatların tamamen arz ile belirlendiğini kabul ederek talebin fiyat belirlemedeki önemli rolünü dikkate almamıştır. Sabit maliyetlere odaklanmış, değişken maliyetleri hesaplara almamıştır. Karşılaştırmalı üstünlük kuramı güçlü bir kuram olarak günümüze kadar gelse de zamanla teorinin varsayımları geliştirilmiştir.[14]

1.3.3 John Mill ve Karşılıklı Talep Kanunu

Adam Smith ve David Ricardo'nun teorileri arz yanlı teorilerdir. Ülkeler arası talep koşullarının dış ticarette fiyatları ne yönde etkileyeceğini incelememişlerdir. John Mill, dış ticaret gelirlerini belirlemek için klasik iktisatçılar tarafından görmezden gelinen talep faktörünü analiz etmiştir. Ona göre yenilikçi teknolojik gelişmeler üretim maliyetini azaltarak verimliliği arttırır. Ülkenin karşılıklı talebe göre oluşan ithalatı daha düşük maliyetle elde etmesini sağlar ve dış ticareti dengelemiş

---

[13] Sinem Hafizoğlu, (2020) «2002-2018 Yılları Arasında Türkiye'de Seçili İllerin Dış Ticaret Analizi.» Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

[14] Nazım Öztürk (2003) a.g.e

olur. Her ülkenin diğer ülkelerin mallarına olan talebine ve talebin fiyat esnekliğine göre malların değişim oranlarının belirlendiğini söyler.[15]

Karşılıklı talep kanunu, ülkenin kendi ihraç ettiği malına karşılık ne kadar talep edeceği ve bir birim ithal malın talebine karşılık ne kadar mal arz edeceğini gösterir. Hem arz hem talep yönü vardır. Ülkelerin karşılıklı talepleri bilindiğinde uluslararası ticaret fiyatları belirlenebilir. Ülkelerin karşılıklı talebin sınırını yurtiçi fiyatları belirler. İhraç edilen malın yurtiçinde azalması, yurtdışında talebinin artması fiyatını arttırır. Yani ülkenin ihraç ettiği her bir mala karşılık ithal etmek için önerdiği mal miktarı artmaktadır.[16]

1.3.4. Hecksher-Ohlin Faktör Donatım Teorisi

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin tamamlayamadığı bazı noktaları Hecksher ve Ohlin tamamlamaya çalışmıştır. Bu teoride de ülkeye ait üretim faktörlerinin satışı emek ve sermayeye bağlıdır. Ülkelerde üretilen mallar emek-yoğun ve sermaye-yoğun olarak ayrıştırılmıştır. İki ülkeli, iki mallı ve iki faktörlü olan bu modelde avantajları ortaya çıkarmak ve faktör fiyatı eşitliğini açıklayabilmek için aşağıdaki varsayımlar ele alınmıştır.[17]

- Ulaşım maliyetleri olmayıp, serbest dış ticaret geçerlidir.
- Mal ve sektör piyasalarında tam rekabet vardır.
- Her ülke için üretim faktörleri birbirlerinin yerine geçebilir. Yani tam ikame söz konusudur.
- Ülkelerde ölçeğe göre sabit getiri (sabit maliyetler) vardır.
- Farklı malların, farklı faktör yoğunlukları vardır ve tersine çevrilmez.
- Üretim faktörlerinin arzı sabit ve aynı nitelikte olup bunların tam istihdamı sağlanmaktadır.

---

[15] *Para&Borsa.* (2013) *https://www.paraborsa.net/i/karsilikli-talep-kanunu-john-s-mill/* (erişildi: 2021)

[16] Gülten Kazgan (1993) *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi.* İstanbul: Remzi Kitapevi

[17] Dilek Seymen, *Debis.deu.* (2016) https://debis.deu.edu.tr/userweb/dilek.seymen/dosyalar/neoklasik.pdf.—. *Deu.* 2019. https://kisi.deu.edu.tr/dilek.seymen/yeni_d%c4%b1s_tic_teo.pdf.

- Aynı malların üretimindeki üretim fonksiyonu her ülkede aynıdır.
- Üretim faktörü ülke içi hareketli, uluslararasında ise tam hareketsizdir.

Bu varsayımlara dayanarak ülkeler göreli olarak bol olan faktörü kullanarak uzmanlaşmaya giderler. Yani ülke üretim faktörlerinden hangisine bol miktarda ve az maliyetten sahipse, üretimi o faktörü yoğun biçimde kullanan mallarda karşılaştırmalı üstünlük elde edecektir. Üstünlük elde ettiği malı ihraç ederek, faktör fiyatı ve miktarı elverişsiz olan malları ithal ederek dengeyi sağlayacaktır. Teorinin açıklanmasına yardımcı olan 3 ayrı teori daha vardır;[18]

a) Uluslararası Faktör Fiyatları Eşitliği Teorisi

Faktör stoklarından ziyade faktör fiyatlarına yoğunlaşan bu teoriye göre, üretilen malın ihracıyla ülke içinde bol olan üretim faktörüne talep artacağı için o faktörün fiyatı artacaktır. İthalat ile ülke içinde kıt ve pahalı olan faktöre talep azalacağından fiyatında düşme görülür. Böylece bol olarak sahip olun faktörün fiyatı yükselirken kıt olan faktörün fiyatı düşecek ve ülkeler arası faktör fiyatları eşitlenecektir.

b) Stolper-Samuelson Gelir Dağılımı Teoremi

Stolper ve Samuelson serbest ticaretin her ülkeye fayda sağlayacağına inanıyor. Dış ticarette korumacılığı ifade ederken her ülkenin zararı olacağını savunmuştur. Yani ülkenin zengin kaynakları ülkeye fayda sağlıyor olsa da yetersiz olan kaynaklar ülke için zararlıdır. Bu düşünceye göre bir ülke emek yoğunluğu gerektiren üretim malları yönünden zenginse, emeğin ihraç edilmeye başlamasıyla işçilere ödenen ücretlerde artacaktır. Gelir dağılımında emeğe ödenen her ücret için gelirin payı artacaktır.

c) Rybczynski Teoremi

Bu teoreme göre, emek ve sermaye faktörlerinin tümünün kullanıldığı iki faktörlü ve iki mallı olan modelde faktör arzında bir artış olacaksa, yoğun olarak

---

[18] Hakan. Güçlü, *Hakan Güçlü.* (1995)
http://www.hakanguclu.com/calismalar/FaktorDonatimiveTeknolojikGelisme1995.pdf

kullanılan malın üretimi genişleyecektir. Öteki malın üretiminde arzın azalmasına ve üretimde küçülmeye neden olacaktır.

1.3.5. Spesifik Faktörler Modeli

Hecksher-Ohlin modelinde emek ve sermaye faktörlerinin ülke içi akışkanlıklarının tam olduğu varsayılmıştır. Ancak bu modele göre sermaye faktörü kısa dönemde akışkan bir faktör değildir. Yani bir malın üretiminde kullanılan sermaye faktörü istenildiği zaman başka bir malın üretiminde kısa dönemde kullanılamaz. Her endüstrideki sermaye kısa dönemde sadece o endüstriye özeldir. Bu model kısaca üretim faktörlerinin belirli bir sektöre spesifik olduğunda serbest ticaretin olumlu etkisini açıklamayı amaçlamaktadır.

1.3.6. Leontief Paradoksu

Faktör Donatımı Teorisini, yazdığı makaleyle ABD dış ticaret verilerini test etmek için girdi-çıktı yöntemini kullanan ilk kişi Wassily Leontief olmuştur. Faktör Donatımındaki savunulan düşüncenin aksine sonuç çıktığı için paradoks olarak ifade edilmiştir. ABD sermaye yoğun bir ülke olarak görülmektedir. Ancak çıkan sonuçta ABD ekonomisinin sermaye yoğun mal ihraç etmesi gerekirken, emek yoğun mal ihracının daha yüksek çıktığı görülmüştür. Leontief bu sonucu ABD işçilerinin, diğer ülke çalışanlarına göre daha avantajlı üstünlüklere sahip olması ile açıklamaya çalışmıştır.

1.3.7. Yeni Dış Ticaret Teorileri

Uluslararası ticarette 1960'lardan sonra meydana gelen yeni teorilerin dış ticarette önemi büyüktür. Bu teorileri dış ticarete farklı birçok perspektif kazandırmıştır. Yeni teorilerle beraber dış ticarette oluşan kârlar, uluslararası uzmanlaşmadaki faktörler, dış ticaretin belirleyiciler ve nedenleri daha gerçekçi varsayımlara dayandırılarak yeniden sorgulanmaya başlanmıştır.

Geleneksel yaklaşımlara göre genel olarak dış ticaret üretim faktörlerine göre değerlendirilmiştir. Zamanla dış ticaretteki sermaye ve emek gibi üretim faktörlerindeki rekabet üstünlüğü yerini bilgi yoğun teknolojilere dayanan endüstriye bırakmaya başlamıştır. Teknolojiye dayanan yeni dış ticaret teorileri tüm uluslararası

ticareti açıklayamasa da, geleneksel ticaret teorilerinin birçok eksik yönlerini gidermiştir. Yeni teoriler geleneksel dış ticaretin teorilerini tamamlayıcı nitelikte gelişmiştir.[19]

1.3.7.1. Nitelikli İşgücü Teorisi (Keessing,Kenen)

Nitelikli İşgücü Teorisinde Keessing ve Kenen tarafından gelişmiş ülkelerin karşılıklı ticaret ilişkileri incelenmiştir. Teorinin temeli işgücüne dayanmaktadır. Teoriye göre gelişmiş sanayi ülkelerinin karşılıklı dış ticareti nitelikli işgücü farklılıklarına dayanır. Dış ticarete konu olan ürünler nitelikli işgücüne sahip olup olmamasına göre seçilir. Ülkeler hangi üründe nitelikli işgücüne sahipse üretimi o faktöre bağlı üründe uzmanlaşır ve ihraç ederler. Buna ek olarak da teknoloji ve bilgiden yoksun ancak çalışan sayısı fazla olan ülkeler niteliksiz işgücünün gerektirdiği ürünlerde yoğunlaşır.[20]

1.3.7.2. Mevcudiyet Teorisi (İ.Kravis)

Bu model dış ticaret nedenini her ürünün her ülkede bulunmamasına dayandırır. Ülkede bulunmamasının nedeni ise ülkelerin doğal kaynak zenginliklerinin ve teknolojide meydana gelen yeniliklerin birbirinden farklı olmasıdır. Böyle olduğundan ülkeler üretimi yapamadıkları veya yüksek maliyetten üretilen malları dışarıdan ithal ederler.

1.3.7.3. Teknolojik Açık Modeli(Posner)

Teknolojik Açık Modeli dış ticareti, üretim sürecinde veya ürünlerde üretim yeniliklerinde farklı ülkelerde değişik şekillerde meydana gelen teknolojik yeniliklerle açıklamaktadır. İhracat yapmak için yeniliği savunur. Teknolojik yenilikler ürünleri

---

[19] Cihan Dura (2000) «Yeni Dış Ticaret Teorileri:Genel Bir Bakış.» *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, no. 16: 1-16. (2)

[20] Mucahit Çitil (2020) .«Uluslararası Ticaret Teorileri.» *Uluslararası İktisat* içinde, 112-113. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık,

farklı kılar. Gelişmiş ülkelere ürünlerinin kaynağı açısından maliyet avantajı sağlarlar. Ülkelerden yeni bir üretim tekniği bulan, ürünün ilk ihracatçısı kabul edilir. Ama bu tekniği zamanla yeniden geliştirip revize etmezlerse diğer ülkeler taklit ederek rekabet üstünlüğü sağlayabileceği düşünülür. Bu ülkeler ürünü, ilk üretici ülkeden işgücü ucuzluğu ve kaynakların fazla olmasıyla daha az maliyetle üretebilirler. Böyle bir durumda ilk tekniği bulan ülke üstünlüğünü devam ettiremediği için aynı malın ithalatçısı konumuna gelecektir. Eğer ülkeler devamlı olarak ihracatını arttırmak isterse teknolojik yeniliklerde sürekliliği sağlamalıdır.[21]

1.3.7.4. Dinamik Teknolojik Açık Modeli (Krugman)

Posner'in yaklaşımından sonra oluşan bir modeldir. Model tek üretim faktörü olarak kabul edilen emek üzerinde kurulmuştur. Teknolojik açık modelinden farklı olarak tek mal üzerinden değil, birçok mal üzerinden teori açıklanmıştır. Krugman üretilen ürün ve ülkeleri teknolojik düzeylerine göre sınıflandırmıştır. En uygun üretim tekniğini kısa zamanda yapan ülkeler gelişmiş ülke, daha fazla zaman harcayarak üretim yapan ülkeler az gelişmiş ülke olarak kabul edilir. Buna göre ülkelerin gelişmişlik düzeyi teknoloji gelişme hızı ile doğru orantılıyken, teknolojik gecikmeler ile ters orantılıdır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyini gösteren teknolojik gecikme zamanı Ülkeler Merdiveni kavramıyla açıklanmıştır. Merdivenin üst basamağında gelişmiş ülkeler yer alırken, altlara inildikçe gelişmişlik düzeyi azalır. Üst basamakta yer alan ülkeler diğer ülkelere göre karşılaştırmalı üstünlük elde eder. (Komisyonu, 2018)

1.3.7.5. Mal Geliştirilmesi Modeli(Ürün Dönemleri Teorisi-Vernon)

Bu teoride temel olarak teknolojik açık teorisine dayanmaktadır. Raymond Vernon, bir mamulün üretiminde kullanılan çeşitli girdilerin ülkeler arasındaki karşılaştırmalı üstünlüklerinin farklı olduğunu, dolayısıyla malın karşılaştırmalı üstünlüğünde mamulün üretim dönemi boyunca girdilerdeki değişmeye paralel olarak değişeceğini belirtmektedir. Ülkelerdeki ürünlerin döngüsünün birbirinden farklı olan

[21] Halil K.Arıç, (2013). Yeni Bir Dış Ticaret Teorisi Olarak Porter'in Rekabetçi Üstünlükler Teorisi'nin Yapısı. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 4(5), 89-97.

koşulları vardır. Bir ülke ürün üretiminde döngünün sonundayken, diğeri daha başında olabilir.[22] Vernon ürünlerin bu döngüsünü 5 aşamaya ayırarak açıklamaya çalışmıştır;

1. Aşama: Yeni mal icadı, malı iç piyasaya sunma

İlk aşama yeni ürün aşamasıdır. Bu aşamada üretim ihracata göre değil, iç talebe göre şekillenmektedir. Üretilen ürünün dış ticaretinin yapılması için önce ihracatın kârlı olup olmayacağının belirlenmesi gerekir. Bu da taşıma maliyetlerine ve iç talepte oluşan mala yönelik tüketici tepkilerine bağlıdır. Zaman alacağından ilk aşamada gerçekleşmez. Bu aşamada firmalar ürünlerini daha çok geliştirmek için tüketicilerle daha yakın iletişim kurarak, tüketicilerin tercihlerine göre ürünleri değiştirip geliştirmektedir. Ürünler piyasaya ilk çıktığında firmalar tekel konumundadırlar. Maliyetleri fazla ve katma değeri yüksek ürünler olduğundan ülkelerin elde ettiği gelirde yüksektir. (Komisyonu, 2018, s. 847-848)

2. Aşama: Mal olgunlaşması, İhracata başlanması

Bu aşamada oluşan dış talebe göre üretim oluşmaya başlamıştır. Ürün gelişmiş ve üretim hacmi genişlemiştir. Ölçek olarak küçük ve emek-yoğun vasıflı çalışan işçilerin yerini ikinci aşamada emeğin büyük ölçekte sermaye yoğum üretime bırakmıştır. Yenilik halinde olan üretici daha az maliyetle üretim yapmak ister. Taşıma ve gümrük maliyetlerini göz önünde bulundurur. Hangi ülke uygunsa başka bir ülkede de üretim yapmaya başlayabilir. Birinci aşamadan sonra firmanın tekel gücü sona ermektedir. Böyle olduğundan karşı firmaların taklit edilme durumu oluşur. Eğer rakip firmalar malı daha az maliyetle üretirse karşılaştırmalı üstünlük elde eder. Böyle olması rekabet faktörleri içinde üretim maliyetlerinin önemli bir faktör olduğunu gösterir. Ürünler diğer ülkelerde daha düşük maliyetle üretildiği için bu ülkelerden ilk üretici ülkeye ihracat başlar.[23]

---

[22] Nursen Vatansever Deviren (2004). «Yeni Dış Ticaret Teorileri.» Mevzuat Dergisi, no. 81

[23] Raymond Vernon (1966) «International Investment and International Trade in the Product Cycle.» The Quarterly Journal of Economics 80, no. 2 (1966): 190-207.

3. Aşama: Lisans yoluyla üretimin başka ülkelere kayması

Üçüncü aşamada hem ürün hem de üründe kullanılan teknoloji standartlaşmıştır. İlk üretici firma oluşturduğu teknolojiyi satmakta üretimin yapmasına göre daha kazançlı olursa satabilir. Bu sebepten dolayı ülkede üretim devam ediyor olsa da yaptığı ihracatta düşüş yaşanır. Çünkü taklitçi diğer ülkeler ihraç pazarını ele geçirmişlerdir.[24]

Aşamada üretimin çoğu kısmı maliyetin az olduğu diğer gelişmiş ülkelere kaydırılacaktır. Yüksek maliyetli ülkeler ürünün ithalatçısı, düşük maliyetle üretim yapan ülkeler ise ürünün ihracatçısı olur.

4. Aşama: Taklitçi ülkelerin ihracatının artması, ilk üreticisi olan yenilikçi ülkelerin ihracatının azalması

Bu aşamada ürünü meydana getiren ilk ülke dünya pazarındaki gücünü kaybetmeye başlar. Üretimin neredeyse bitiş noktasına geldiği aşamadır. (Seymen, Deu, 2019)

5. Aşama: Yenilikçi ülkenin tamamen malın üretiminden çekilmesi ve malı ithal etmesi

Son aşamada ürünü geliştiren ülkede üretim tamamen durmuştur. Ülke hem iç hem dış talebi tamamen kaybetmiştir. Bunun sonucunda ülke gelişmişlik düzeyini arttırmak amacıyla daha iyi ürünler elde etme ve üretme yoluna geçmeye hazırlanır.[25]

1.3.7.6. Tercihlerde Benzerlik Teorisi(Taleplerin Çakışması-Linder)

Tercihlerde Benzerlik Teorisi 1960'lı yıllarda Linder tarafından savunulmuştur. Linder'e göre sanayi ürünlerinde dış ticaret çoğunlukla benzer taleplere ve yakın gelir seviyesine göre ait ülkeler arasında gerçekleşir. Benzer zevk ve tercihlere sahip iki

---

[24] Cihan Dura (2009) Cihan Dura. http://www.cihandura.com/tr/makale/-YENI-DIS-TICARET-TEORILERI-GENEL-BIR-BAKIS-I-693.(1)

[25] Dilek Seymen a.g.e

ülke arasında daha aktif bir ticaret ilişkisi kurulur. Genel olarak teori, homojen nitelikte olmayan ürünlerin ticaretini, üretimin ülkeler arası maliyetten çok zevk ve tercihlerin benzerliğine bağlı olan sanayi ürünlerini açıklamaya çalışmıştır.[26]

Linder yaptığı analizlerde en fazla ticaret yapan ülkelerin kişi başına gelir seviyeleri birbirine yakın olan ülkeler olduğunu görmüştür. İki ülke benzer kişi başına gelir düzeyine sahip olmasıyla bir malın farklı türlerini üretirler. Sonuç olarak karşılıklı benzeyen ürünlerin ticaretini yaparlar. Üretilen benzer ürünlerin kalitesi kişi başına düşen gelir düzeyi ile doğru orantılıdır.[27]

1.3.7.7. Ölçek Ekonomileri Teorisi

Bu teori dış ticareti içsel ve dışsal ölçek ekonomilerini kullanarak açıklamaya çalışmıştır. İçsel ölçek ekonomisi, şirketin kendi üretim ölçeği arttığında; dışsal ölçek ekonomisi ise bağlantılı olduğu endüstride üretim miktarı arttığında ortalama maliyetlerin düşmesidir. Dışsal ve içsel ekonomiye sahip firmalar daha etkin ve rekabet üstünlüğü daha yüksektir. İki ülkeli, iki mallı ve birbirine benzer üretim teknolojisi kullanan ülkeler varsayımlarına göre, her ülke tek bir malın üretiminde uzmanlaşarak ölçek ekonomileri sayesinde birim maliyetlerini azalacaktır. Bu durum her iki ülke içinde fayda sağlar. Düşük maliyetle üretmiş oldukları mallarda üstünlük elde ederek diğer ülkelere ihraç ederler.[28]

1.3.7.8. Tekelci Rekabet Teorisi (Chamberlin)

1933'te Chamberlin tarafından önerilen Tekelci Rekabet Teorisinde sanayileşmiş ülkelerin karşılıklı ticareti ve ölçek ekonomileri açıklamaya çalışılmıştır. Bu teoride Heckscher-Ohlin teorisinde tam rekabet piyasasındaki malların homojenliği

---

[26] Hayriye Atik, (2006). Tercihlerde Benzerlik Teorisi: Türkiye ve Bazı Komşu Ülkelerin Dış Ticareti Üzerine Analiz. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 61*(2), 33-43.

[27] Kıymet Yavuzaslan (2018) Mustafa Güder, İlknur Kara, ve Fatih Kara. «Türkiye ve Yunanistan'ın İhracatında Linder Hipotezinin Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Analiz.» Aydın İktisat Fakültesi Dergisi 3 (Aralık 2018): 48-67.

[28] Mehmet Akif İçke (2010) *Uluslararası İktisadi İlişkiler.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi

eleştirilmiştir. Temeldeki düşünce homojen mallardan ziyade sanayi sektörünün ayrımlaştırılmış mallar üretmesidir. Bu malları üreten de tekel nitelikli üretici firmalardır. Sanayi sektöründe üretilen mallar üzerindeki iki yönlü dış ticaretin, yani ülkenin aynı malın değişik türlerini neden hem ihraç hem de ithal ettiğinin üzerinde durmuştur.[29]

Tekelci rekabette özellikle sanayi kesimindeki endüstriler ölçeğe göre artan getiri koşuluyla üretim yaptıkları için firmalar gereğinden fazla mal üretmek yerine, birkaç türde üreterek daha çok uzmanlaşmayı hedeflemiştir. Böylece uzmanlaşarak teknolojiyi daha verimli ve yerinde kullanacağından ölçek ekonomisinden de faydalanmış olur. Teknoloji ölçek ekonomilerinden tümüne sahip olur ve tamamını kullanırsa tek bir işletmenin kurulmasını gerekli hale getirir.[30] Ülke uzmanlaştığı malın türünü ihraç eder, diğer mal türlerini başka ülkelerden ithal eder.

1.4. YABANCI YATIRIM KAVRAMI

Ekonomi açısından bakıldığında yatırım, ülkelerdeki sermayeyi arttırmak amacıyla yapılan yatırımlardır. Yabancı yatırım; kaynakların kişi ve kurumlar tarafından başka ülkeye transfer edilerek ülkedeki sermaye stoğunu arttıran, piyasada çeşitliliği sağlayan, teknoloji ve Ar-Ge faaliyetlerini geliştiren yatırımlardır.[31]

İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı(OECD) tanımına göre yabancı yatırım; yabancı yatırımcıların ana şirketten nakit veya fiziki sermaye ile hisse senedi ve borçlanma senetleri satın alması, dağıtılmamış ve yeniden yatırım yapılan şirket kazançlarında yabancı yatırımcının şirketten gayri nakdi alınan makine ve üretim

---

[29] Esra Yılmaz (2015) «New Foreign Trade Theories.» The Journal of Academic Social Science Studies, 2015: 510-522.

[30] Anna Koutsoyiannis. (2014). Modern Mikro İktisat. (M. Sarımeşeli, Çev.) Ankara: Gazi Kitabevi.

[31] Erkan Ustaoğlu (2020) «Yabancı Yatırım, Finansal Gelişme ve Ekonomiş Büyüme İlişkisi.» Doktora Tezi. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Temmuz 2020.

hakları, yabancı yatırımcılar tarafından şirkete sağlanan ticari ve diğer kredileri içermektedir.[32]

Yabancı yatırım en genel tanımıyla, kuruluşların veya kişinin yaşadığı ülke dışında fiziki ya da finansal yatırım yaparak ticari faaliyetler gerçekleştirmeleridir. Yabancı yatırımlar; doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları ve diğer yatırımlar olmak üzere 3 başlıkta incelenmektedir. Yabancı yatırımların meydana gelmesinin en önemli sebebi; gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerde bulunan birçok hammadde ve ara maldan yararlanılarak maliyetlerin daha düşük olmasını sağlamaktır. Yabancı sermaye bir ülkenin değerini birçok alanda faaliyet göstererek arttırabilir. Kısa sürede yatırımlar sayesinde ekonomik gücün artış göstermesiyle teknolojik alanda gelişmeler başlar.[33]

1.4.1. Portföy Yatırımları

Portföy yatırımları ev sahibi ülkede yabancı yatırımcının sermaye piyasasında hisse senedi ve tahvil alımı yaparak gerçekleştirdikleri finansal işlemlerdir. En genel tanımıyla şöyle ifade edebiliriz; Uluslar arası piyasada yatırımcıların kur riski, politik risk ve bilgi riski gibi çeşitli riskleri üstlenerek kâr elde etmek amacıyla hisse senetlerine, tahvillere ve diğer menkul kıymetlere yapılan yatırımlardır. Dolaylı yabancı sermaye yatırımı olarak da adlandırılır.[34]

Şirketlerin hisse senetlerine yapılmış olan yatırım %10'dan az ise yapılan yatırım portföy yatırımı olarak kabul edilir. Yatırımcıların anlık kararlarına göre şekil

---

[32] Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü (2003) «Yabancı Sermaye Raporu.»

[33] Oktay Kızılkaya (2007) «Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi(1980-2006).» Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

[34] Berkay Akışoğlu(2013) «Portföy Yatırım İstatistiklerinin Derlenmesi ve Türkiye Uygulaması» Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü, Ankara

alır. Ekonomideki spekülatif ataklara karşı oldukça duyarlı ve kısa vadeli yatırımlardır. Bu özelliklerinden dolayı kolay transfer edilebildiğinden sıcak para da denmektedir. [35]

Bu yatırımların en önemli olumlu etkileri; gelişmekte olan ülkelere borç yüklemeden kredi sağlaması, kısa vadede cari dengenin oluşturulmasında ve yerel sermaye piyasasının gelişmesinde katkıda bulunmasıdır. Portföy yatırımlarının kısa vadeli olmasından dolayı her zaman hareketlilik göstermesi ve istikrarsız oluşu olumsuz etkileri olarak söylenebilir. Yatırımların ülkeden ani bir şekilde geri çekilmesi özellikle gelişmekte olan ülkelerde büyük bir ekonomik krize sebep olabilir. Eğer bir ülkedeki yabancı yatırımlar arasında en büyük pay portföy yatırımlarına aitse bu ülke için çok riskli bir durumdur.[36]

1.4.2. Diğer Yatırımlar

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası(TCMB)'na göre doğrudan yabancı yatırımlar, portföy yatırımları ve rezervler hariç tüm sermaye yatırımları diğer yatırımlar olarak sınıflandırılır. Diğer yatırımlar dış ticaret için özel ticari bankaların uluslar arası kredi sağlamasından oluşur. Bu yatırım türü uzun ve kısa vadeli olarak ikiye ayrılır. Uzun vadeli sermaye hareketleri; finansal ödünç verme, borçlanma ve portföy yatırımları ile izlenemeyip vadesi 1 yıldan fazla olan borçlanmaları içerir. Bunlara ek döviz mevduatları, kamu kredileri ve küresel finans piyasalarından alınan diğer uzun vadeli kredilerde yer alır.[37] Kısa vadeli sermaye hareketleri, faiz farklılıklarından yararlanmak ve arbitraj elde etmek amacıyla sermayesi nispeten bol olan ülkelerden sermayesi kıt olan ülkelere yapılan sermaye akımları olarak tanımlanabilir. Bu tanıma göre portföy yatırımları ile karıştırılsa da birbirlerini ayıran

---

[35] Mehmet Alagöz, Savaş Erdoğan ve Nurgün Topallı(2008) «Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Deneyimi 1992-2007» *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 7(1):79-89

[36] Ayşe Fatma Zehiroğlu(2019) « Portföy Yatırımlarını Etkileyen Faktörler:Türkiye Örneği» Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü s.8-10

[37] Kezban Akyol Eser(2012) «Finansal Serbestleşme Sürecinde Artan Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri: Türkiye Ekonomisine Etkileri, Riskler ve Politika Araçları» Mesleki Yeterlilik Tezi. Maliye Bakanlığı, Ankara.

en önemli fark; portföy yatırım araçları genellikle hisse senedi ve tahvil iken, kısa vadeli sermaye hareketleri ticari ve banka kredilerini kapsamaktadır.[38]

1.4.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Doğrudan Yabancı Yatırım(DYY), bir şirketi ülke dışına çıkararak, merkezi dışında başka ülkeye üretim tesisi inşa ederek veya hazır bulunan üretim tesislerini satın alma ya da ortak olma yoluyla şirket sermayesini en üst sermayeye çıkarmaktır.[39]

DYY'lar ile şirketler teknolojisini, yatırımını ve yöneticilik bilgisini beraberinde taşırlar. DYY, ülke ekonomilerinde önemli birçok avantaj sağlar. Ulusal ve yabancı kuruluşlar arasında yenilikçi teknoloji transferi üretim faktörlerinin etkinliğini arttırır ve teknik boşlukları azaltır. Ülkeler için finansal destek sağlamada payı büyüktür. Genel olarak ekonominin büyüme ve kalkınma sürecini hızlandırmanın ana aracıdır. DYY'ın mümkün kılınabilmesi için yabancı yatırımcılar şirket hisselerinin en az %10' una yurt dışında sahip olması gereklidir.[40] Olumlu yönden gelişmekte olan ekonomilerde DYY girişlerindeki artış, ekonominin ihracatını arttıracak ve bunun sonucunda milli gelir artacaktır. İç yatırımlardaki artış ekonomide yenilikçi teknolojiyi transfer ederek üretim sürecini iyileştirir.[41]

Her ülkenin temel ekonomik hedefi büyümeyi sağlamak ve kalkınmaya teşvik etmektir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler yeterli tasarruf düzeyine sahip olmadığından sermaye stokunu DYY veya borçlanma yöntemleriyle arttırmaya çalışmaktadır. İç tasarruf sorunu kronikleşen ülkelerde makroekonomik istikrar sağlanması açısından dış kaynakların kullanılması gereklidir. DYY'lar dış finansman

---

[38] Erhan Genç(2015)) «Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Belirleyicileri, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Yabancı Portföy Yatırımları Bağlamında Bir Analiz: Türkiye Örneği» Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar

[39] Levent Çinko (2009) «Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri.» *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 26, no. 1 117-131

[40] Murat Koçtürk ve Meral Eker (2012) «Dünyada ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çok Uluslu Şirketlerin Gelişimi.» Tarım Ekonomileri Dergisi 18, no. 1 35-42.

[41] Ahmed Allouh, (2020). The Role of Foreign Direct Investment in Turkish Economy. Yüksek Lisans Tezi. Doğuş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme (İngilizce) Ana Bilim Dalı.

kaynakları arasında en çok tercih edilendir. Çünkü diğer yatırım çeşitlerine göre daha uzun vadeli olduğundan doğrudan reel sektöre gider. Yapılan yatırımların uzun vadeli ve sürekliliğinin olması yatırım yapılan ülke için önemlidir. DYY yoluyla ülkeye gelen sermayenin amacı kâr ve pazar elde etmek olduğundan kısa sürede ülkeden çıkamamakta ve etkisini uzun vadede kalıcı olarak göstermektedir.[42]

DYY olumlu etkileri şu şekildedir;

- Üretim için ülkeye gelen yatırımcılar yeni iş alanları kurarak istihdam arttırmaktadır. İstihdamın artmasıyla birlikte vasıflı işçilere olan talep artarak çalışanlara yüksek iş kalitesi sunmaktadır. İşsizlik oranı düştükçe halkın satın alma gücü artar ve ekonomi hareketlenir.
- Üretici ülkelere yapılan DYY yeni teknolojileri de beraberinde getirmektedir. Zamanla ülkenin yerel üreticileri bu yeni teknolojiye uyumlu kalarak gelişme gösterir. Yeni teknolojiyle ülkeye know-how sağlayan şirketlerde ekonomik kalkınmaya olumlu katkı sağlar. Böylece ülke üretiminin kalite standartları yükselir.[43]

- Ülkeyi dış dünyaya tanıtma fırsatı sağlar. Üretim ve geliştirme teknolojisinin gelişmesiyle beraber dış pazarlara girme fırsatı artmaktadır.
- DYY yeni ürünler yarattıkça yerli üreticiler arasındaki rekabet güçleri artmaya başlar. Artan rekabet ile yerli üreticilerde piyasa içindeki yerini koruyabilmek için üretim teknolojilerini geliştirme yoluna gitmektedir.
- Ülkeye yabancı yatırımcıların gelişi ülkenin gelir elde etme kapasitesini ölçen ‘’rating notunu’’ arttırır. Rating notunun artması riskin azaldığını ifade eder. Riskin azalması yabancı firmaların ülkeye olan güvenini arttıracağından yatırımları olumlu etkiler.

---

[42] Şebnem Keskin (2019) «Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Belirleyicileri: Türk Finans Sektörü Üzerine Bir Uygulama.» Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Zonguldak

[43] Mustafa Altıntaş, vd. (2006). Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Ekonomik Yaklaşım, 19*, 17-32.

- Devlet yönetimi yabancı işletmelerden toplanan vergiler ile birlikte kamu gelirlerini arttırır. Artan kamu gelirleri de ekonominin kalkınmasına olumlu katkı sağlar.[44]

1.4.3.1. Doğrudan Yabancı Yatırım Teorileri

1.4.3.1.1. İşlem Maliyetleri Teorisi

Oliver Williamson'ın önerdiği bu teoride, uluslararası şirketler üretime başlamadan önce ortaya çıkabilecek işlem ve üretim maliyetlerine göre hareket ederler. Bu iki maliyet faktörünü en az seviyede tutmaya çalışarak yatırım yaparlar. Üretim maliyeti; şirketin büyüklüğüne, tedarik yapısına ve bilgisine bağlıdır. İşlem maliyeti unsurun değerini belirlemenin, hakların korunmasının ve anlaşmaları denetlemenin maliyetidir. Artan işlem maliyetinin sebepleri her birimde bulunan özelliklerin seviyesini belirlemek için harcanan bilgi maliyetidir. İşlem maliyeti ise insan davranışına, varlığın niteliğine, varlığın sıklığına ve belirsizliğe bağlıdır. Verimsizlik yaşandığında maliyetler artmaktadır.[45]

1.4.3.1.2. İçselleştirme

Şirketler sahip oldukları özel bilgilerden tam olarak faydalanmak isterler. Diğer şirketlerden bu özel bilgileri gizlemenin en etkili yolu lisans sözleşmeleri yapmak yerine şirketin kendi üretiminde içselleştirmektir. Yani üretimdeki çeşitli girdilerin unsurlarını ve belirli malların üretimi, tüketimi ve dağıtımın bütün olarak şirket içinde farklı departmanlar tarafından yapıldığı anlamına gelir.

Bu teori bilgiyi üretim sürecinde kullanır. Şirketler ulaşabildikleri bilgiyi ticarete konu ederler. Ancak malın fiyatında belirsizlik varsa yabancı ülkedeki üretim sürecini kendi süreçlerine dahil ederler. Bu nedenle şirketler, yurt dışındaki üretimi içselleştirerek faaliyet gösterirler. Böyle olması yerel pazardaki rakiplerin taklit etmelerinden ve bu

---

[44] Meltem ŞEREFLİ (2016) «Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi.» *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, no. 13 (Temmuz 2016): 137-143

[45] Ahmet KURTARAN (2007) «Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Kararları ve Belirleyicileri.» *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,: 367-368

durumun neden olacağı zararlardan korur. İçselleştirme şirketlere; pazarlık ve piyasalar arasında farklı fiyat uygulaması gibi faydalar sağlar.[46] Uluslar arası firmaların yaptığı içselleştirmeler 3 şekilde toplanır;[47]

- Yatay olarak entegre çok fabrikalı şirketlerin patent gibi şirkete özel avantajlarını korumak amacıyla yapılan yatırımlar
- Dikey olarak entegre çok fabrikalı bir şirket belirli bir malın tüm aşamalarını içermek için yaptıkları yatırımlar (örneğin:petrol)
- Uluslar arası alanda risk dağıtımına ve çeşitlendirilmesine dayalı yatırımlar

Özet geçecek olursak teori uluslar arası şirketlerin risklerle ve belirsizliklerle karşılaşmamak için kendi faaliyetleri ile ilgili pazarı içselleştirmesini önerir.

1.4.3.1.3. Ürün Devreleri Teorisi

Şirketlerin üretiminde uluslararası faaliyet göstermesini açıklayan Raymond Vernon tarafından geliştirilen bir diğer teori de Ürün Devreleri Teorisi'dir. DYY ile ilgili Vernon tarafından önerilen teoriye göre bir ürünün 3 önemli evresi vardır. İnovasyon, olgunlaşma ve standardizasyon evrelerinden oluşur.

Üretimin ilk aşamasında şirket tekel güce sahip olduğundan yerli tüketiciler için üretim yapılmaktadır. Ürünün iç piyasada olgunlaştığı aşamada üretimi arttırılır ve ihracat yapmaya başlanır. İhracatla beraber tekel gücü ile yüksek kâr yapmaya başlayan şirket diğer şirketleri de bu ürünü üretmeye teşvik eder. Üretim standardizasyonunun son aşamasında üreticiler arasında fiyat rekabeti başlar. İş gücü maliyetleri az olan ülkeler yatırımcılara daha çekici gelir. Gelişmiş ülkelerdeki

---

[46] Halil Seyidoğlu (2007) a.g.e

[47] Rahman Aydın (2015). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi.

yatırımlar iş gücü ucuz olan ülkelere doğru kaymaya başlar. Bu durumda şirketle ithalatçı konumuna gelmektedir.[48]

1.4.3.1.4. Oligopolistik Tepki Teorisi

Bu teori Knickerbocker tarafından oligarşik endüstriyel yapıda yabancı yatırımları açıklığa kavuşturmayı amaçlayan bir teoridir. Oligopol piyasada firmalar az olduğundan üretim veya fiyatla ilgili değişimlerde karşılıklı olarak birbirlerinden etkilenirler. Oligopol endüstride firmalardan birinin başka alanda yatırım yapması diğer firmaları da etkileyerek yatırım yapmaya iter. Bu durumun oligopolistik tepki nedeniyle olduğu savunulur. Firmalardan birinin başka bir ülkeye yatırım yapmasıyla diğer firmaların rekabet avantajlarını kaybetmelerini önlemek için aynı tepkiyi göstermesi beklenıir.[49]

1.4.3.1.5. OLİ Paradigması

Oli paradigmasına göre işletmelerin DYY yapabilmesi için 3 temel üstünlüğü olmalıdır. İsmini de bu 3 üstünlükten almıştır. Bunlar içselleştirme, sahiplik ve konumla ilgili üstünlüklerdir. İçselleştirme üstünlüğü, mülkiyet avantajı olan bir şirketin mülkiyet haklarını başka ülkede yabancı bir şirkete vererek ya da şirketin kendisi o ülkede iştirak kurarak faaliyet göstermesidir. DYY'ın hangi ülkede olacağını konumla ilgili üstünlükler belirler. Ülkenin makroekonomik koşulları, nitelikli işgücü, alt yapısı, doğal kaynakları, siyasi politikaları ve teşvikleri gibi konumsal avantajlara bakılır. Sahiplik üstünlüğünde işletmenin sadece kendine özgü olan üretim ayrıcalıklarına göre DYY yapılmasına karar verilir.[50]

---

[48] Halil Seyidoğlu (2007) *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama.* Geliştirilmiş 16. Baskı. İstanbul: Güzem Can Yayınları

[49] Mevlüdiye Şimsek, Sema Behdioğlu (2006) «Türkiye' de Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Uygulamalı Bir Çalışma.» Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi 20, no. 2 47-65.

[50] Cuma Demirtaş (2014) «Finansal Gelişme, DYY ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin İncelenmesi: Türkiye Örneği.» Yüksek Lisans Tezi. Aksaray: Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

1.4.3.1.6. Caves Ekonomileri

Caves tarafından ortaya atılan bu teori çok uluslu şirketlerin(ÇUŞ) yatırım stratejilerini açıklamaya çalışır. Kârını maksimize eden şirketin DYY yapmasını açıklayan faktörleri, maddi olmayan sermaye ÇUŞ'lar ve girişimcilik becerileri olarak 3'e ayırmıştır. DYY'nın sınıflandırılmasını öncelik verir. Önce sınıflandırma yapar daha sonra açıklar. Çok uluslu firmaların daha fazla ürün farklılaştırma gerçekleştirerek farklı ülkelerde üretilmesi veya iyi bir alt yapı sürecine sahip olmasının DYY yapmaktan geçtiğini savunur. Caves yabancı yatırımları yatay ve dikey genişleme olarak iki grupta incelemiştir. Bu iki sınıflandırma büyük ölçek ve ölçek ekonomilerini ortaya çıkarmıştır. Kendi ülkesindeki yüksek iş gücü ve hammadde gibi faktörler için dikey, ülke içine yapılacak yerli yatırımlar için yatay genişleme tercih edilir. Şirketler yatırımlarını belirli üretim alanına odaklanmaması gerektiğini, belirli bir sektördeki getirileri gerçekleştirerek getirilen dengelemeye çalıştığını savunur. Caves DYY'ın dışsallık yaratacağına ve buna bağlı olarak ÇUŞ'ların oligarşik avantajlarına odaklanmıştır.[51]

1.4.3.2. Doğrudan Yabancı Yatırım Türleri

1.4.3.2.1.Yapılan Yatırımın Mülkiyetine Göre Doğrudan Yabancı Yatırımlar

a) Ortak Girişim ve Tam Mülkiyete Dayalı Şirket: Ortak girişim, ÇUŞ ile yerel bir şirketin aynı amaçlar doğrultusunda kaynakları birleştirmesidir. Ancak ana şirketten sorumlulukları, finansal riskleri ve gösterdiği faaliyetler ayrıdır. Şirketler bir araya gelerek finansal riskleri azaltacağını ve daha çok kâr edeceklerini düşünürler. Üretimde eksiklikleri olan şirketler birbirlerini tamamlayacakları ve üretimde daha üst seviyeye getireceğini düşündükleri şirketlerle ortak girişimde bulunurlar.[52] Tam mülkiyetli yatırım ise yabancı yatırımın yatırım yapılacak ülkedeki yerel yatırımcıları

---

[51] Nuray Durhan Adanır,. (2010). Dünyada ve Türkiye'de Uluslararası Doğrudan Yabancı Yatırımlar:1995-2008. Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

[52] Ahmet KURTARAN (2007) «Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Kararları ve Belirleyicileri.» Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,: 367-368.

dâhil etmeden bir şirket kurmalarıdır. Ortak girişim ile en önemli farkı ülkedeki yerel yatırımcıların mülkiyet üzerinde söz sahibi olmamasıdır. Ortak girişimlerle karşılaştırıldığında tam mülkiyetli girişimler daha çok tercih edilmektedir. Bunun en genel nedeni yerli-yabancı yatırımcılar arasında uyumsuzluk yaşanması, farklı yapıya sahip olmaları ve yabancı şirketlerin tecrübelerini yerli şirketler ile paylaşmak istememesidir.[53]

b) Şirketler Arası Birleşmeler ve Satın Almalar: Şirketler arası birleşmeler, iki ya da daha fazla şirketin bütün kaynaklarını bir araya getirmesiyle gerçekleşir. Yasal varlıklarını kaybederek ortaya yeni bir şirket olarak çıkma stratejisidir. Şirket evliliği olarak da bilinen bu birleşmeler ve satın almalarda meydana gelen DYY'ların en önemli avantajı, teknolojiyi düşük maliyetli içselleştirme yoluyla seri üretim yapma gibi fırsatlar yaratmasıdır.[54] Satın alma ise yabancı yatırımcıların farklı bir ülkede yeni bir şirket kurmak yerine o ülkedeki itibarlı bir şirketin hisselerinin önemli bir payını ya da tamamını satın almasıdır. Birleşmeler ve satın almalar yoluyla yapılan DYY'lar çeşitli yatırım türleri arasından pazara rahat girebilme, gerekli teknolojiyi geliştirmek yerine daha az maliyetle gerekli teknolojiye daha kolay ulaşma, daha gelişmiş pazarlama ve dağıtım kanalları elde etme gibi faktörler sağlar.[55]

c) Stratejik Birleşmeler ve İş Birlikleri: Stratejik birleşmeler şirketler arasında farklı faaliyetlerde meydana gelen kaynakları birleştirme ve karşılıklı dayanışma yapmaları olarak tanımlanabilir. Stratejik birleşmeleri ortak girişimlerden ayıran en önemli farklılık stratejik birleşmede şirketteki ortakların kurumsal imajını ve bütünlüğünü ayrı ayrı gözetmesidir. Stratejik birleşmeler iki şirketin hisse senetlerini karşılıklı olarak takas etmesi, hisse senedi ile birlikte mal ve hizmet üretmek için ortak

---

[53] Şebnem Keskin a.g.e

[54] Ahmet KURTARAN (2007) a.g.e

[55] Erol Bulut ve Çağrı Çoşkun (2015). «Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yerli Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Türkiye Uygulaması.» *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 8, no. 4: 1-27.

bir girişim kurulması, tarafların hizmet sözleşmeleri ve ortak pazarlama yaparak bir tarafını piyasada temsil etmesi olarak 3 şekilde gerçekleştirilir. [56]

1.4.3.2.2. Yeni İşletme Yaratan Doğrudan Yabancı Yatırımlar

a) Yeşil Alan Yatırımları: Şirketin yatırım yaptığı ülkede üretim tesisi satın almak yerine en baştan yeni bir tesis kurması ve ev sahibi ülkede mevcut olan iş sahasını genişleterek yeni bir iş kurmasıdır. Ev sahibi ülkeler açısından yeşil alan daha çok tercih edilen bir yatırım türüdür. Fiziksel yatırımlarla büyümeyi ve kalkınmayı hedefler. (Durgan, 2016)

b) Kahverengi Alan Yatırımları: Bu yatırım şirketlerin ihtiyaçları olan kaynak ve imkanları şirketin kendisinden almayarak yabancı yatırımcı şirketlerden meydana gelen bir yatırım türüdür. Satın alma ile başlayan bu süreç, yeni bir işletme inşa edilerek yeşil alan yatırımına dönüşür. Satın alma işleminden sonra şirketlerin yerel üretim faktörlerine ihtiyaç vardır. Eğer işlem maliyetleri yüksekse bu yatırım türü tercih edilir. İç piyasa ile ilgili gerekli bilgileri kavradıktan sonra kahverengi alan yatırımları yeşil alan yatırımına dönüşür. (Meyer & Estrin, 2001)

1.4.3.2.3. Yapılan Yatırımın Üretim Aşamasına Göre Doğrudan Yabancı Yatırımlar

a) Dikey Yatırımlar: Bir malın farklı bölgelerde farklı aşamalarını üreten mal birimine yapılan yatırımlardır. Malın üretim aşamalarının transfer edilecek yer üretim maliyetlerinin minimum olacağı yere göre seçilir. Üretim maliyetlerinden iş gücünün düşük olması dikey yatırımlar için önceliktir. Emek yoğun ürünler genellikle düşük ücretli ülkelerde üretilir. Yani dikey yatırımlar ev sahibi ülkenin piyasa büyüklüğüne bağlı değildir. Ülkeler arası faktörlerden kaynaklanan fiyat, miktar ve teknoloji farklılıklarından etkilenmektedir.

b) Yatay Yatırımlar: Şirketlerin ülkesindeki yaptığı üretimin aynısından başka bir ülkede de faaliyet göstermesidir. Yatay yatırımlar daha çok nakliye ve gümrük

---

[56] Belgin Aydınten (2003). Dışa Açılma Yolunda Stratejik Ortaklıklar ve Türk Şirketleri Açısından Önemi. 5(2), 135-152.

masraflarının yüksek olduğu durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bu yatırım türünün farkı yabancı şirketler tarafından yapılan yatırımlarda şirketin ülkesinde yaptığı üretimi başka ülkede devam ettirmesidir. Dikey yatırımlarda ise üretim aşamaları maliyetin az olacağı ülkelerde ayrı ayrı gerçekleştirilmektedir (Durgan, 2016).

İKİNCİ BÖLÜM

BALKAN ÜLKELERİNİN DIŞ TİCARET YAPISINA GENEL BAKIŞ

2.1. KUZEY MAKEDONYA EKONOMİSİ

Resmi adıyla Kuzey Makedonya Cumhuriyeti; doğuda Bulgaristan ile komşu, güneyinde Yunanistan, kuzeyinde ise Kosova, Sırbistan, batıda Arnavutluk ile komşu coğrafyada yer almaktadır. Parlamenter demokrasi ile yönetilen Kuzey Makedonya Cumhuriyeti balkanlarda önemli ekonomik ve siyasi kesişim noktalarında bulunmaktadır.

Tarih boyunca, ekonomik, siyasi ve sosyal olarak önemli bir konumda bulunan Makedonya "Kuzey Makedonya Cumhuriyeti" adını almadan önce uzun bir bağımsızlık süreci geçirmiştir. Bu süreç kaçınılmaz olarak ekonomisini de etkilemiştir. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin tarihi çok eskilere dayanan ve pek çok medeniyetin uğrak noktası olan bir ülkedir. Yugoslavya dönemi balkan savaşları ve birinci dünya savaşının ardından toprakların Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan arasında bölüşülmesinin ardından başlamıştır. 1946 yılında resmi adı Sosyalist Federal Yugoslavya Cumhuriyeti olarak değiştirildi. Federal yönetim; Karadağ, Makedonya, Sırbistan, Bosna Hersek, Federal Yugoslavya ve Slovenya'dan oluşmaktadır.[57]

1991 yılında Makedonya'da referandum yapılmış ve Makedonya'nın bağımsızlığı ilan edilmiştir. Bağımsızlığın tanıtılması içim Makedonya resmi olarak Aralık 1991 Avrupa Topluluğu'na başvuruda bulunmuş Slovenya ve Hırvatistan'ı bağımsızlığı tanınırken Avrupa Topluluğu, Yunanistan'ın topluluk içindeki tutumları nedeniyle tanımamasına rağmen 1992 yılında Bulgaristan Cumhuriyeti tarafından

[57] Mustafa Türkeş, "Bosna-Hersek Problemi: 26-28 Ağustos 1992 Londra Konferansı ve Siyasî Sonuçları", Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan, Hacettepe Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yıldız Matbaası, Ankara, 1995, s.969.

tanınmıştır. [58] Bulgaristan'ın Makedonya'yı tanımasının ardından, bir yıl sonra 1993' de Yunanistan'ın özellikle isim muhalefeti devam etmiş ve "Eski Yugoslavya Cumhuriyeti Makedonya(FYROM)" olarak tanınmasını içeren karar kabul edilmiştir. Avrupa Birliği'nin Makedonya'yı tanıması ise 1995 yılında yine aynı isimle gerçekleşmiştir.[59]

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti mevcut siyasi, ticari ve coğrafi şartlar nedeniyle Avrupa Birliği'ne üye olma konusunda adımlar atmış ve Selanik Zirvesi ile birlikte 2004 yılında üyelik başvurusunda bulunmuştur. Selanik zirvesinde Hırvatistan ile birlikte AB istikrar ve Ortaklık anlaşmasını imzalayan Makedonya isim sorunlarının çözülmesine kadar geçen süreçte adaylık statüsüne geçememiş. AB aday statüsü 12 Haziran 2018 yılında "Kuzey Makedonya Cumhuriyeti" olarak isim değişikliğine gidilmesiyle beraber başlamıştır. [60]Ülke isminin Kuzey Makedonya Cumhuriyeti olarak değiştirilmesininim takip eden süreçte Prespa Anlaşması ile 27 Mart 2020 de NATO'ya üye olmuştur.[61] .

Makedonya Orta Avrupa ile Avrupa kıtasının güney bağlantı yolları üzerinde bulunması nedeniyle ticaret ve ulaşım yolları üzerinde bulunan ve alt-orta GSMH oranlarına bulunan ve GSYİH'sinin en büyük etkileyicisi dış ticaret olan bir Avrupa ülkesidir. Bu nedenle Makedonya Avrupa ülkelerinde gerçekleşen ekonomik etkilere büyük oranda bağlıdır. Bu durum genellikle Makedonya'yı dış kaynaklı krizlere karşı hassastır telekomünikasyon, iletişim, ticaret gibi sektörler yoğunluklu olmakla beraber hizmet sektörü, Makedonya ekonomisinin yaklaşık olarak %60'ına tekabül etmektedir. Makedonya'nın gelişim tarihi incelendiğinde planlı ekonomiden serbest piyasa

---

[58] BAĞCI, Hüseyin (1994), "Hırvatistan ve Slovenya'nın Yugoslavya'dan Ayrılmalarında Almanya'nın Rolü",Avrasya Dosyası, İlkbahar 1994,C.1,S.1,s.93

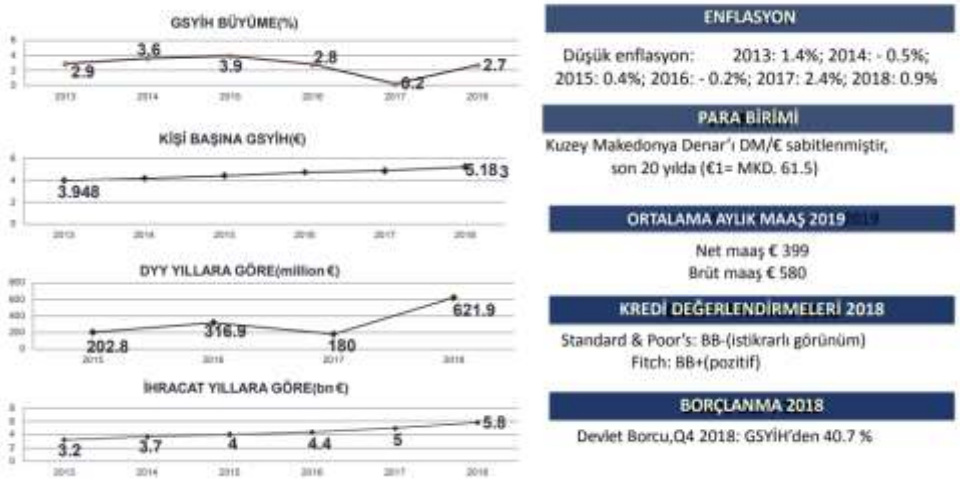
[59] Abdülmecit NUREDİN (2006),MAKEDONYA'NIN İÇ VE DIŞ POLİTİKA SORUNLARI (1990–2005),YÜKSEK LİSANS TEZİ ss.18

[60] Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2018) *Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin Siyasi Görünümü* https://www.mfa.gov.tr/makedonya-siyasi-gorunumu.tr.mfa *Erişim Tarihi: 07.09.2021*

[61] Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Başkanlığı (2020), *Kuzey Makedonya,* https://www.ab.gov.tr/p.php?e=267 *(Erişim Tarihi: 06.09.2021)*

ekonomisine geçişte sanayinin payının 1990'lı yıllarda %45 iken 2006 yılına kadar 31.8' e kadar indiği görülmüştür. Sanayide, demir çelik ürünleri üretim hâkim durumda iken tarım sektörünün GSYİH içerisinde payı 2012 yılında %14 seviyelerinde tespit edilmiştir. Makedonya da mevcut toprak yapısı ve iklim tarım sektörünün gelişmesine olanak sağlamıştır. İşlenebilir toprak için 40, hayvancılık için 20 yıla kadar vergi muafiyetleri verilmekte ve tarım arazisi üzerinde mülkiyet hakkı tanınmaktadır. Tarım alanlarının %80'ni özel sektörün işlediği Makedonya'da tarımsal ürün yaklaşık toplam ihracatın yaklaşık olarak 5'de birini oluşturmaktadır. [62]

Şekil.1: Makedonya Ekonomisi Genel Görünüm

Kaynak: http://koto.org.tr/dokumanlar/b9dddb4afebee5c5962e4d9c218d2834.pdf

Kuzey Makedonya'nın ve coğrafyasında yer alan bölgeler açısından Avrupa bölgesi önemli ticaret ortakları arasında Kuzey Makedonya diğer gelişmekte olan ülkeler açısından önemlidir. Bunun haricinde önemli ticaret ortaklığına sahip olan ülkeler arasında İtalya, Rusya, Çin ve Sırbistan'da yer almaktadır. Ticaret ortakları olarak yer alan ülkeler arasında yapılan ürün ticaretlerine baktığımızda tekstil ürünleri, demir, şarap ve tütün olarak ticarete konu ürünler ticaret kalemi arasında yer almaktadır. İthalatı yapılan ürünlerin çeşitliliğine incelendiğinde, ürünler arasında karayolu araç gereçleri, petro-kimyevi maddeler ve elektrik olarak ham madde kalemi

[62] EkoAvrasya 2012 MAKEDONYA ÜLKE BÜLTENİ ss9-27

içerisinde yer alan ürünler yer aldığı göze çarpmaktadır. Makedonya Türkiye ile 2000 yılında yapılan antlaşmalar çerçevesinde ticarete başlamışlardır. Bu antlaşma 1 Eylül 2000 yılında serbest ticaret antlaşması olarak iki ülke arasında imzalanmıştır. İki ülke arasında yapılan ticarete konu olan ürünler ise mobilya, tekstil, beyaz eşya ve metal ürünlerdir. Ticaret konu olan bu ürünlerde gümrük vergisi bulunmamaktadır.[63]

Şekil 2. Makedonya İhracat, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Enflasyon

Yıllar	İhracat (milyar)	Doğrudan Yabancı Yatırımlar (€ Milyon)	Enflasyon (%)
2013	3.2	229.4	1.4
2014	3.7	197.4	0.5
2015	4.09	202.8	0.4
2016	4.4	316.9	0.2
2017	5.01	180	2.4
2018	5.9	603.7	0.9
2019	6.4	363.3	0.4
2020	5.8	205.7	2.3

Kaynak: https://investnorthmacedonia.gov.mk/ (Yabancı Yatırım ve İhracat Geliştirme Ajansı Kuzey Makedonya Cumhuriyeti verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Makedonya da enflasyon en yüksek 2017 yılında %2,4 olarak ortaya çıkmış ve genellikle %1'in altında seyretmiştir. %10 olan gelir vergisi ve %18 KDV ile bölgede bulunan diğer ülkelere göre avantajlı durumdadır. Sürdürülebilir iş gücü yaklaşık olarak 950 bin, 2019 verilerine göre ise işsizlik %16 seviyelerinde ölçülmüştür. Sosyal güvenlik katkıları %27,5 olan ülkede eğitim seviyesi yüksektir.[64] Makedonya için ihracata dayalı büyüme modelinin ve ticaret entegrasyonu rekabeti desteklemede önemli rol oynar. Aday ülkeler arasında güçlü şirketler ve ürünlere dayalı olarak ayakta kalabilmek için geçiş ekonomileri ile doğru rekabet şartlarını oluşturmak zorundadır.

---

[63] Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*(2018), Kuzey Makedonya Ekonomisi* *https://www.mfa.gov.tr/makedonya-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa Erişim Tarihi 07.09.2021*

[64] Palankai T (2010) Evaluation of the EU membership of the New Member States. Hungary after five years of EU membership. Koz-Gazdasag 2010/3. http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/256/1/01-palankai.pdf. Accessed 01 Dec 2014

2.2.KOSOVA EKONOMİSİ

Kosova, coğrafi açıdan birçok kültürü içerisinde barındırmış ve yıllar geçse de barındırmış olduğu kültürü ve gelenekleri günümüzde de kendi içerisinde sürdüren ve nesillere aktaran bir toplumsal yapı haline gelmiştir. Bu nedenle yıllarca süre gelen akımlar, değişimler ve kültürel çatışmalara kıyasla Kosova bulunduğu coğrafi bölgede her zaman önemini korumuştur. 1980'li yıllara gelindiğinde Yugoslavya Federasyonu dünyada gerçekleşen milliyetçilik akımlarından etkilenmiş ve ekonomik krizlerin baş göstermesiyle de birlikte Federasyon parçalanmaya başlamıştır.

1995 yılında Sırbistan'ın Kosova'ya karşı bir işgal girişimine başlaması, Kosova halkının işgale karşı bir direnişe kalkmasına neden olmuştur. Bu dönemler içerisinde Kosova'yı Sırpların işgal etmesi süreci daha da kanlı bir hale bürünmesine neden olmuştur. Bu olaylar içerisinde binlerce masum sivil hayatını kaybetmiştir. Kosovalılar Sırp askeri güçlerine karşı Kosova halkı direnişe geçmiş olsalar da başarılı olamamışlardır. [65]Yaşanan savaşlar ve mücadeleler içerisinde Kosova halkı ve devleti bağımsızlık mücadelesi vermiş ve ülke bağımsızlığına kavuşmuştur. Kosova'nın işgali ve savaşların altında yatan en önemli nedenin Kosova'nın coğrafi konumu gereği topraklarının altında bulunan değerli madenlerdir. Kosova'nın yıllar içerisinde bağımsızlık mücadelesi kazanması önemli bir başarı olarak görülmektedir.[66]

Kosova'nın 2008 yılında bağımsızlığını kazanması ve sonraki dönem içerisinde Kosova halkı, ekonomik anlamda savaşın ve mücadelenin izlerini taşıyan bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Bağımsızlık savaşının sonrasında ekonominin daralması ve işsizliğin %60 seviyesine yükselmesi ülkenin durumunu açıklayan en iyi göstergedir. 2008 yılında bağımsızlığı temellerinin atılmasının yanında Kosova Avrupa'nın en genç ülkesi konumu gelmiştir. Bağımsızlığın kazanılması ardından bir takım girişimlerde bulunulmuş olsa da ekonomik anlamda işsizliğin artışı, gelir dağılımın bozulması ve yoksullukla karşılaşılmıştır ki hala daha Kosova Avrupa'nın en fakir

---

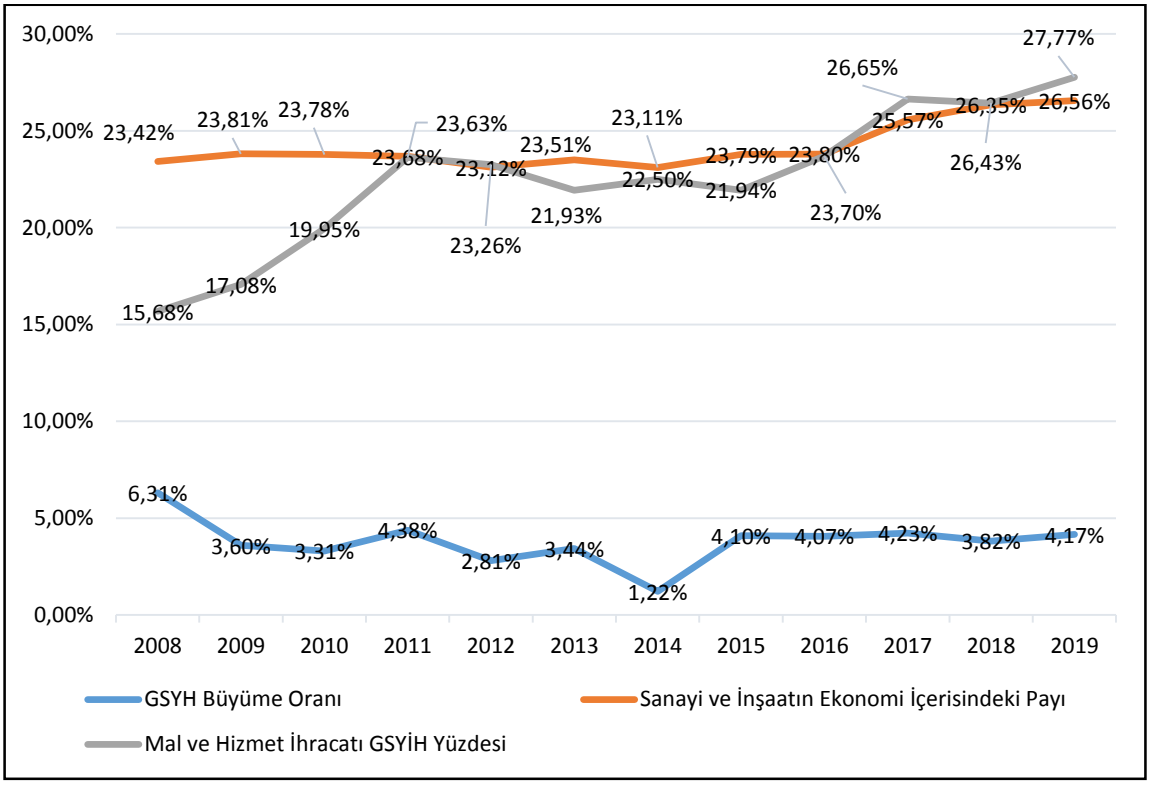
[65] Zeynel LEVENT, *a.g.e.* S.857

[66] Zeynel LEVENT, *a.g.e.* S.865

ülkesi konumundadır. Ekonomik yoksulluğu çözebilmek adına Kosova devleti Euro para birimini kullanmaya başlamıştır. [67]

Kosova'nın 2008 yılında bağımsızlık kazanmasından itibaren ekonomik yapısını incelemiş olduğumuzda, sektörlerin ekonomi içerisindeki büyüklüğü yıldan yıla değişmekte ve genel ekonomi hacmi yıldan yıla artarak devam ettiği göze çarpmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin gelişiminin yanında nüfus artışı ve dışarıdan gelen doğrudan yatırımlar ekonominin temel hacmini, verimini, çalışma gücünü ve istihdamını başlı başına değiştiren kriterler arasında yer almaktadır. Kosova ekonomisinin 2008 yılından bu yana temel ekonomik yapısına ve ekonomi içerisinde yer alan sektörlere bakacak olursak aşağıdaki grafiklerde yıllar içerisindeki değişimi gösterilmektedir.

Şekil 3. Kosova'nın Makro Ekonomik Göstergeleri

Kaynak: Dünya Kalkınma Bankası Göstergeleri Veritabanı (2020)

[67] Zeynel LEVENT, *a.g.e.* S.867

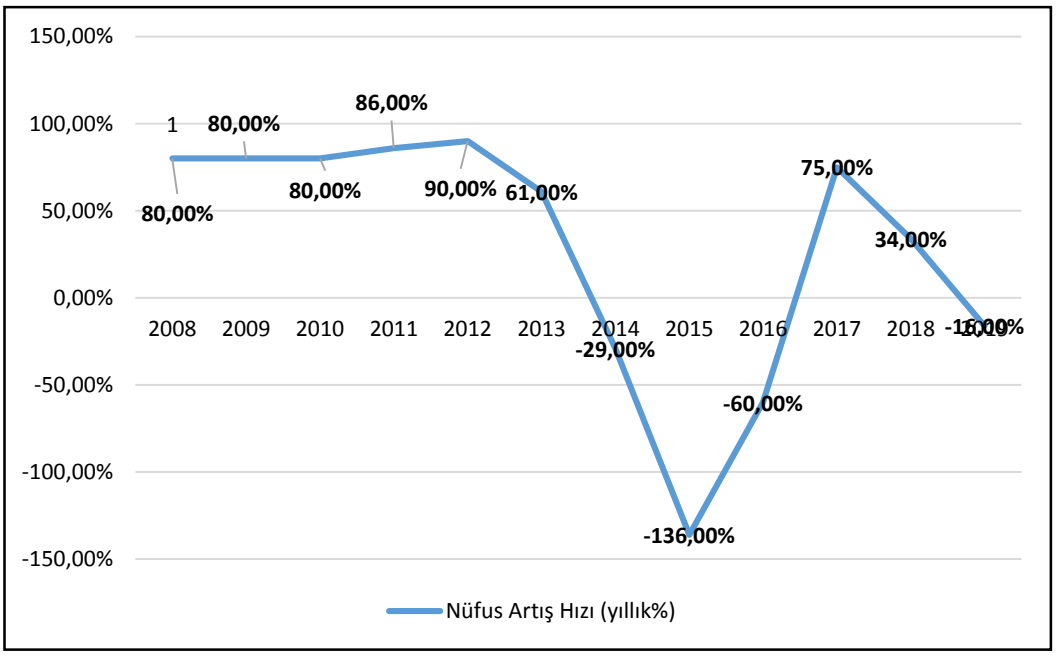
Yukarıdaki grafiğe baktığımızda Kosova'nın bağımsızlık sürecinden günümüze kadar geçen süreler içerisinde ekonomisinde yaşanan dalgalanmaları görmekteyiz. Yıllar içerisinde gayrisafi yurt içi hasıla oranı yıllar içerinde stabil bir büyüme kaydetmiştir. 2008 yılında %6,31 oranında büyüyen ekonomi 2014 yılında büyüme oranını %1,22'ye düşürmüş ekonomi, bağımsızlık mücadelesinin sonucuna varıldığı 2008 yılından buya ilk kez ekonomik büyümesini %1'lik seviyesinde gerçekleştirmiştir. Ekonomik büyüme oranının 2014 yılından 2019 yılına kadar arttığı görülmüş ve bu süreç içerisinde ekonomi içerisinde yer alan inşaat ve sanayinin payları da artmıştır.[68]

2008 yılında %23,42 seviyesinde yer alan ekonomi içerisindeki inşaat ve sanayinin payları 2019 yılında %26,56'ya çıkmıştır. Mal ve hizmet ihracatının ise gayrisafi yurt içi hasıla içerisindeki payı 2008 yılında %15,68 iken bu pay oranı 2019 yılında %27,77'ye çıkmıştır. İhracatın ekonomi içerisinden almış olduğu pay inşaat ve sanayi üretimini geçmiştir.[69] Bu ekonomik göstergelerin yanı sıra nüfus artış oranı da önemli bir gösterge niteliğindedir. 2008 yılından 2019 yılına kadar ki nüfus artışının yıllık artış yüzdesi aşağıdadır:

[68] Dünya Kalkınma Bankası Göstergeleri Veritabanı (2020)

[69] Schneider, F., & Frey, B. S. (1985). Economic and Political Determinants of Foreign Direct Investment. World Development, 13(2), 161-175.

Şekil 4: Kosova'nın Bağımsızlık Mücadelesi Sonrası Nüfus Artış Oranı

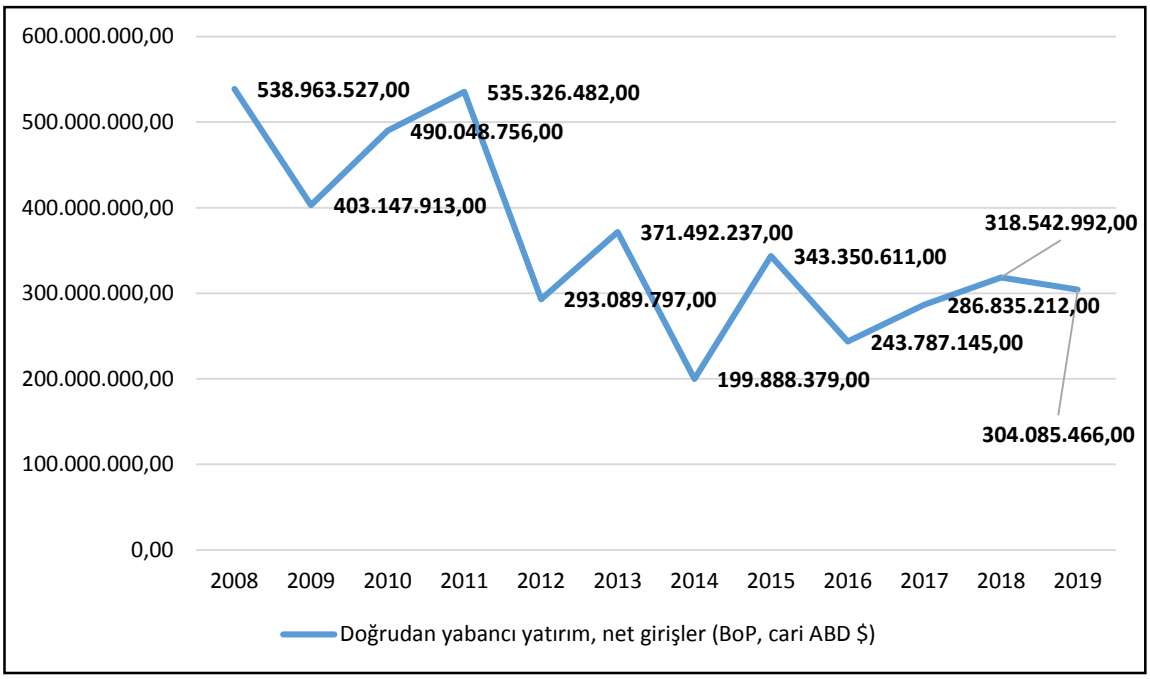
Kaynak: Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri (2020)

2008 yılında kazanılan bağımsızlık mücadelesinden sonra nüfus artış hızı 2012 yılına kadar yıldan yıla artarak devam etmiştir. Ekonominin 2012 ve 2014 yılları arasında büyüme anlamında sekteye uğraması nüfus artış hızının azalmasına neden olmuştur. Ekonomi, gelir ve refah bir ülkenin vatandaşları açısından oldukça önemli bir konumda yer aldığı nüfus artış grafiğinde berrak bir şekilde görülmektedir. Ekonomik büyüme, nüfus artış oranı, ihracat ve sanayi üretimi ile inşaat yatırımlarının dışında ülkeye dışarıdan yapılan doğrudan yatırımlarda ekonomik gelişim ve üretim açısından ülke için önemli bir kavram olarak yer almaktadır.[70]

Kosova'nın doğrudan yabancı yatırımlara, toplam nüfusuna, gayri safi yurt içi hasılasına ve net resmi kalkınma yardımı ve alınan resmi yardımlarına baktığımızda;

[70] Republika e Kosovës Ministria e Integrimit Evropian - Task Forca për Integrim Evropian. (2013). Dokument për iskutim mbi Doganat dhe tatimet. Priştine: Task Forca për Integrim Evropian. S.12

Şekil 5 : Kosova'ya Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımlar

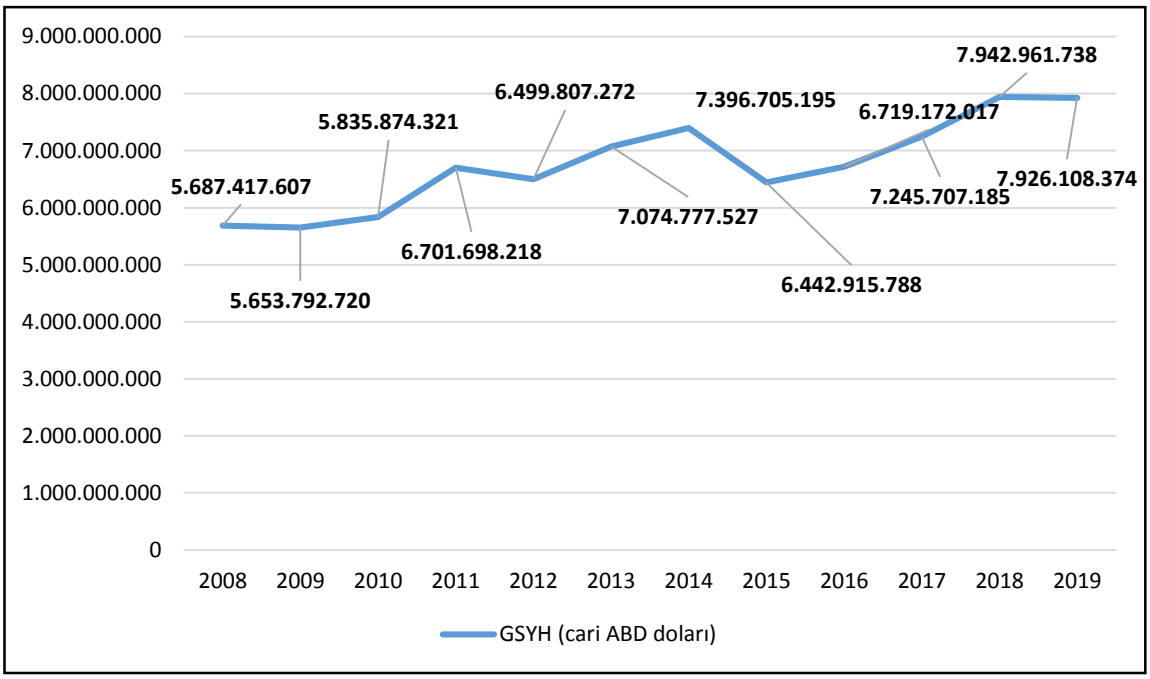

Kaynak: (https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&country=XKX).

Doğrudan yatırımların 2008 yılından 2014 yılına kadar düştüğünü görmekteyiz. Doğrudan yatırımların 2008 yılından 2019 yılına kadar gelinen süre içerisinde genel trendinin düşüş yönünde olduğu göze çarpmaktadır. Bunun haricinde diğer önemli bir detay, ekonominin 2014 yılında büyüme oranında bir düşüşün yaşandığı neticesinde doğrudan gelen yatırımlarında 2008 ile 2019 yılları arasındaki en dip noktayı gördüğü yıl olarak kayıtlara geçmesidir. 2014 yılından sonrada genel bir yükseliş eğilimine giren doğrudan yatırımlar, 2015 yılında 343 milyon dolara çıkmıştır. 2014 yılından sonra görülen en yüksek yabancı doğrudan yatırımcı girişi de 2015 yılında gerçekleşmiştir. 2019 yılına gelindiğinde doğrudan yabancı yatırımcı girişi 304 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.[71] Doğrudan yatırımların yanında ülke ekonomisin gelişim trendi ve ekonomik büyüklük hacmi oldukça önemlidir. Kosova devletinin 2008 yılından 2019 yılana kadar değişim gösteren ekonomik büyüklük hacmine bakacak olursak:

[71] Mehmeti, J. (2012). The Economic and Social Investment of Turkey in Kosovo. Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1), 97-106. 06 07, 2020 S.9

Şekil 6: Kosova'nın Yıllara Göre GSYİH Hacmi

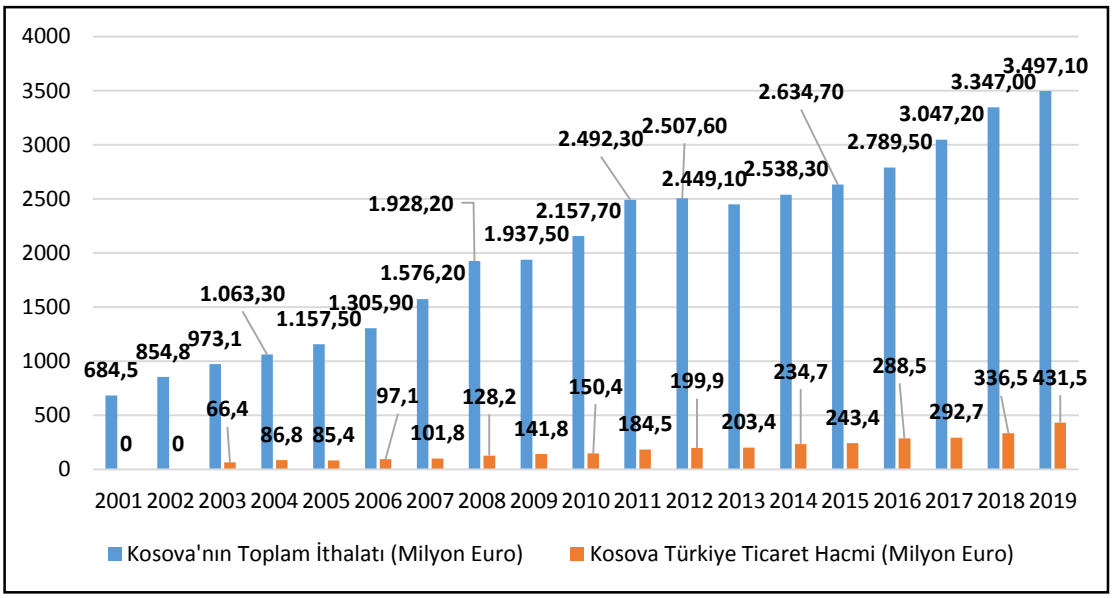

Kaynak: (https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&country=XKX).

Yukarıda yer alan Kosova'nın yıllara göre değişen gayrisafi yurtiçi hasıla hacim grafiğine baktığımızda genel anlamda ekonominin hacimsel olarak bir büyüme trendinin içerisinde yer aldığı görmüş oluruz. Ekonomin 2008 yılından sonra 2010 yılına kadar durağan bir büyüme içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bağımsızlık mücadelesini kazanmış bir ülkenin ilk yıllarında durağan bir şekilde ekonomik büyüme sağlaması göz önüne alındığında 2010 yılından sonra yüksek büyüme trendine girmesi devletin ve toplumun ekonomik yapısı açısından gayet önemli bir göstergedir. Ekonomik büyümenin yanında bir ülke açısından en önemli göstergelerden biriside ülkenin uluslararası dış ticaret hacmi ve ödemeler dengesidir.[72]

[72] Kosova Şirket Kayıt Ajansı (ARBK). (2020, 08 07). Kosova Şirket Kayıt Ajansı (Agjensioni për Regjistirin e Bizniseve në Kosovë - ARBK). www.arbk.rks-gov.net: https://arbk.rksgov.net/Page.aspx?id=1,33

Şekil 7: Kosova'nın Toplam Ticaret Hacmi ve Türkiye ile Olan Ticaret Hacmi

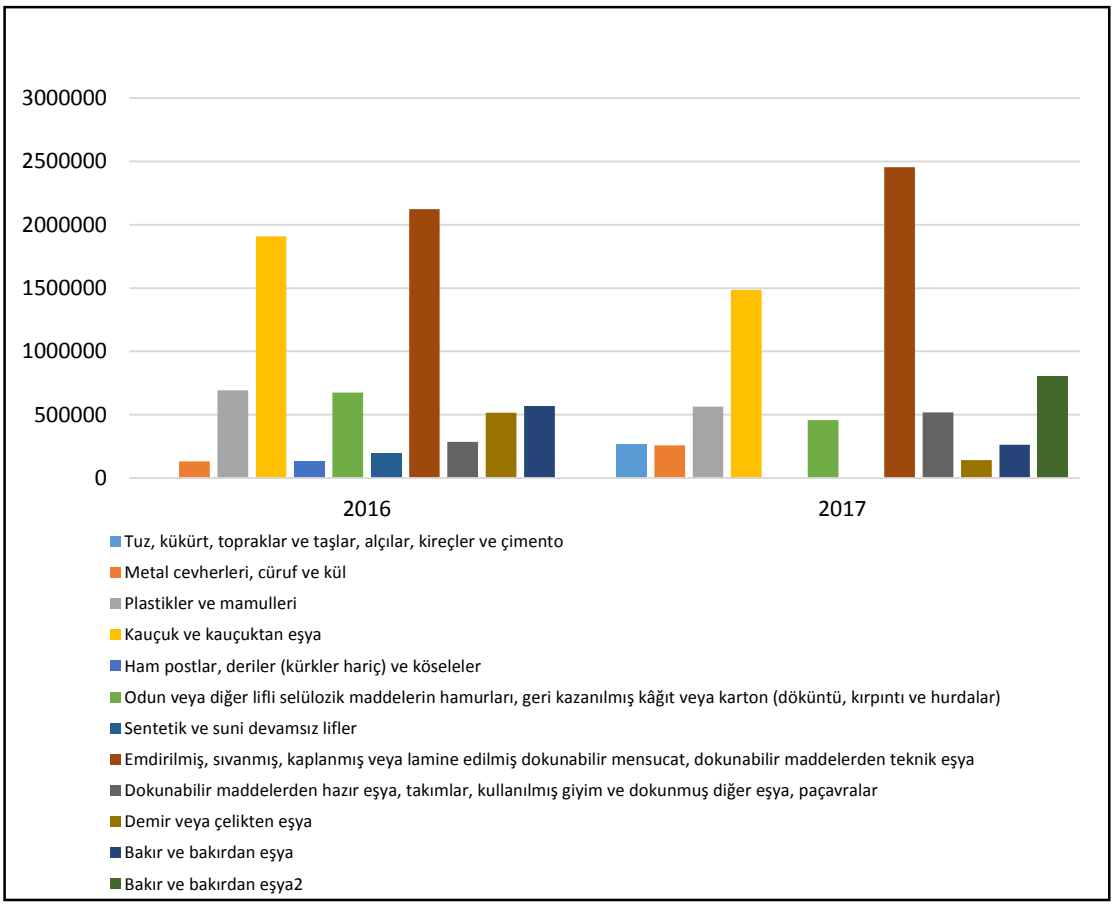
Kaynak: Kosova Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2020 (https://bqk-kos.org/statistikat/serite-kohore/).

Kosova'nın bağımsızlık mücadelesinden sonra yapılan atılımlar ve çalışmalar ülkenin dış ticaret hacmini yükseltmiştir. Türkiye'de uzun yıllara dayanan ilişkilerle birlikte bağımsızlığa kavuşan Kosova devleti ile ticaret hacmini yıldan yıla arttırmıştır. Türkiye ile Kosova devleti arasında gerçekleşen ticaret hacminin Kosova devletinin toplam dış ticaret hacmine oranına bakıldığında payın arttığı görülmektedir. Bunun haricinde Kosova devletinin yıllık dış ticaret hacminin artış oranı oldukça önemlidir.[73]

Türkiye ve Kosova arasında gerçekleşen ihracat hacmine ve yapısına baktığımızda Kosova'nın Türkiye ile yapmış olduğu ticaret hacmi diğer ülkelere nazaran düşük seviyede kalmaktadır. Bu açıdan bakıldığında 2017 yılında ticaret yapılan ülkeler arasında Türkiye'nin 13. Sırada yer aldığı görülmektedir. Türkiye ile Kosova arasında gerçekleşen ticaretin toplam büyüklüğü 310 milyon dolar düzeyindedir. Bu ticaret hacminin 300 milyon dolarını ihracatın oluşturduğu görülmektedir. İhraç edilen ürünler kapsamında değerlendirildiğinde 2016 ve 2017 yıllarında Kosova'dan Türkiye'ye ihraç edilen ürünler şu şekildedir:

[73] T.C. Priştine Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2018: 41.

Şekil 8: Kosova'dan Türkiye'ye İhraç Edilen Ürünler 2016-2017

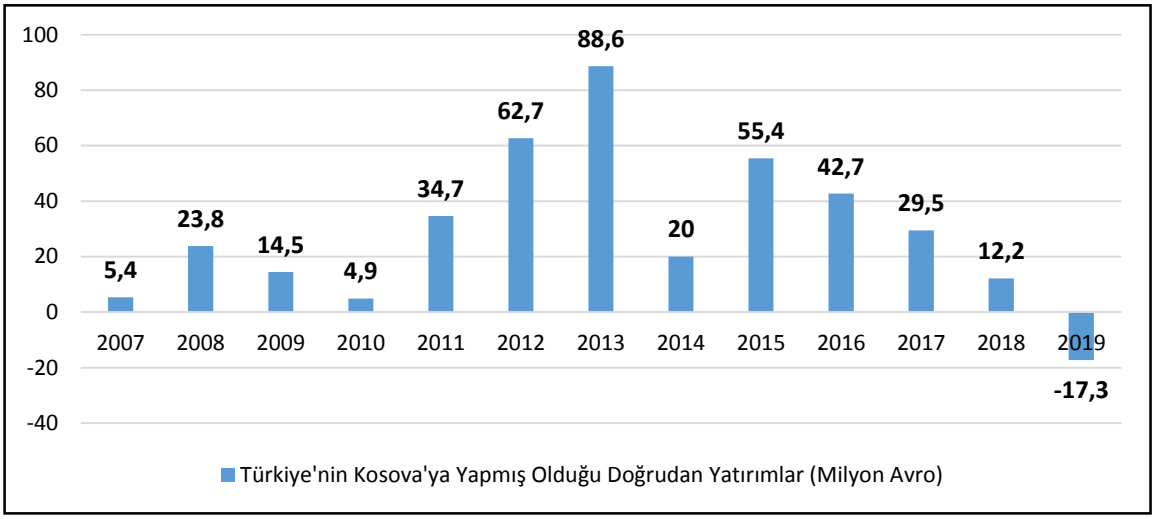
Kaynak: : T.C. Priştine Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2018: 39.

Yıllara nazaran Türkiye ve Kosova arasında gerçekleşen ihracat rakamlarına bakacak olursak aşağıdaki grafikte ihracat hacminin yıllara göre değişimi görülmektedir.

Kaynak: Kosova Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2020 (https://bqk-kos.org/statistikat/serite-kohore/).

Kosova ile Türkiye arasında yapılan ticari antlaşmalar dışında Türkiye'nin Kosova'ya yapmış olduğu doğrudan yatırımlara baktığımızda yatırımların yıllar içerisinde değiştiği göze çarpmaktadır. Türkiye'nin Kosova'ya yapmış olduğu doğrudan yatırımlar aşağıdaki grafikte yer almaktadır.

Şekil 9: Türkiye'nin Kosova'ya Yapmış Olduğu Doğrudan Yatırımlar

Kaynak: Kosova Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2020 (https://bqk-kos.org/statistikat/serite-kohore/).

2007 yılında 5,4 milyon Euro olan doğrudan yatırımlar, 2013 yılında 88,6 milyon Euro'ya ulaşmıştır. 2013 yılından sonra düşüşe geçen doğrudan yatırım hacmi 2014 yılında 20 milyon Euro'ya gerilemiştir. 2015 yılında 55,4 milyon Euroya çıkan doğrudan yatırım hacmi 2013 yılını yine de geçememiştir. 2015 yılından sonrada doğrudan yatırımların hacmi azalarak devam etmiş ve 2018 yılına gelindiğinde doğrudan yatırımların değeri 12,2 milyon Euro gerileyerek tüm zamanların en düşük değerine gerilemiştir. 2019 yılında ise doğrudan yapılan yatırımların değeri -17 milyon euroya gerilemiş ve daha çok Türk yatırımcılar ülkeden yatırımlarını çekmişlerdir.[74]

2.3. ARNAVUTLUK EKONOMİSİ

Arnavutluk, genel olarak bakıldığında Balkan ülkeleriyle iyi ilişkilere sahiptir. Tarih boyunca ekonomik anlamda bazı sorunlar yaşansa da önemli ticari gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Arnavutluk bir yandan Adriyatik denizi ile diğer yandan

[74] İTO. (2003). Türkiye'den Yurtdışına Doğrudan Sermaye Yatırımları ve Türk Yatırımcılar. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

Avrupa ve Orta Doğu'ya kara yolu ile rahatlıkla geçiş yolları üzerinde bulunması açısından ticari olarak önemli bir konumdadır. Ancak bulunduğu coğrafyanın stratejik konumu nedeniyle Adriyatik kıyınlarından yüzyıllar boyunca saldırılara maruz kalmıştır.1912 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğunun himayesinde kalan Arnavutluk, 28 Kasım 1912 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. 1913 yılında ise Londra'da yapılan uluslararası görüşmelerde sınırları çizilmiştir. Sınırların belli olmasıyla beraber ilk gümrük müdürlüğü kurulmuştur. Kurulduktan sonra tarifeler geçmişe göre %30 civarında artmış ve bazı ürünlerin gümrüklere dahil edilmesiyle dış ticaret dengeleri yeniden düzenlenmiştir. Bu yıllarda dış ticarete bakıldığında ithalatın ihracattan çok yüksek olduğu görülmektedir. Bu denge İkinci Dünya Savaşına kadar devam etmiştir.[75] Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında, bağımsızlığının ilk yıllarını yaşayan Arnavutluk, bu dönemde Yunanistan, İtalya ve Sırbistan tarafından işgal edilmesiyle ekonomi daha da kötüye gitmiştir. İkinci Dünya Savaşı'na kadar ülkenin büyük bir kısmı İtalya himayesinde kalmıştır. 1941 yılında Enver Hoca tarafından Arnavutluk Komünist Partisi kurulmuş ve 90'lı yıllara kadar Enver Hoca ülkeyi baskıcı bir rejimle yönetmiştir. Bu dönemden sonra Demokrat Parti'nin kurulmasıyla 1991 tarihinde seçimleri kazanmış ve ülkede yönetim konusunda önemli değişiklikler yaşanmıştır. Uygulanan dış politikalar yeniden düzenlenerek Avrupa ile birleşme konusu açıkça ifade edilmiştir. Ekonomisi merkezi sisteme dayalı olan Arnavutluk, yapılan reformlar ile özelleştirme programı uygulanarak devlet tarafından yapılan fiyatlandırmadan vazgeçilmiş ve dış ticaret serbestleştirilmiştir. Eski rejimin etkilerinin bir süre devam etmesinden dolayı ekonomik sistemin yenilenmesi ve serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci zaman almıştır.[76] Arnavutluk ekonomisinde 1990'lı yıllardan itibaren AB tarafından dış ticaret alanında benimsenen politikalar uygulanmaktadır. Bu politikalarla Arnavutluk ile imzalanan ikili anlaşmalarda kontrol gerektiren durumlar ve öngörülen kotalar haricinde, yapılan ithalat ve ihracatta özel bir izin gerekmemektedir. Arnavutluk'un son yıllarda başlıca ticaret yaptığı ülkeler;

---

[75]Anahata Brahimi(2007)'Arnavutluk'un Kapitalizm Sistemine Geçiş Süreci ve Bugünkü İthalat-İhracat Olanakları' Yüksek LİIsan Tezi Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstisüsü

[76] Ercüment Tezcan,İlhan Aras,Altuğ Güner(2015)'Avrupa Birliği'nin Doğu Avrupa ve Batı Balkanlar Genişlemesi:AB36 Mümkün Mü?' Sentez Yayıncılık

Almanya, İtalya, Yunanistan, İspanya, Türkiye ve Çin'dir. Aşağıdaki şekillerde hangi ülkelerle ithalat ve ihracat yaptığı yer almaktadır.

Şekil 10: Arnavutluk'un Ülkelere Göre İhracatı

		2017	2018	2019	Pay (%, 2019)	Değişim (%, 2018-2019)
TOPLAM İHRACAT (Diğerleriyle)		**2 410 582**	**2 765 973**	**2 741 051**	**100**	**-0,9**
1.	İtalya	1 151 574	1 322 136	1 263 530	46,1	-4,4
2.	İspanya	131 095	222 671	235 089	8,6	5,6
3.	Almanya	113 141	144 982	160 728	5,9	10,9
4.	Yunanistan	100 819	140 645	144 112	5,3	2,5
5.	Çin	198 078	107 862	103 783	3,8	-3,8
6.	Fransa	114 866	104 097	95 733	3,5	- 8
7.	K. Makedonya	69 211	76 928	76 716	2,8	-0,3
8.	Hindistan	36 442	14 106	62 051	2,3	339,9
9.	ABD	43 365	70 407	58 839	2,1	-16,4
10.	Çekya	28 389	47 824	55 671	2	16,4
11.	Sırbistan	41 708	52 451	46 389	1,7	-11,6
12.	Romanya	40 880	44 748	40 379	1,5	-9,8
13.	Bulgaristan	20 491	20 536	32 339	1,2	57,5
14.	Polonya	15 582	20 253	28 184	1	39,2
15.	Slovenya	11 122	11 446	26 650	1	132,8
...	...	...	...	...	...	...
21.	**Türkiye**	**24 166**	**22 163**	**20 988**	**0,8**	**-5,3**

Kaynak: ticaret.gov.tr/Arnavutluk Ülke Profili

Arnavutluk ekonomi politikalarına dayalı olarak, ihracatın artmasıyla ticaret dengesindeki büyüme sağlanması ve yaratılan istihdam sebebiyle makroekonomik göstergelerin dengede kalması için kilit faktör olarak kabul edilmektedir. Genel olarak son yıllarda en çok ihracatın gerçekleştiği ülke 2017 yılından itibaren Arnavutluk ile %4,4'lük azalma görülse de %46.1 oranla İtalya olmuştur. İhracatın yarısı İtalya ile gerçekleştiği görülmektedir. İkinci sırada ise % 8,6 olarak İspanya vardır. Almanya ise %5.9 oranla üçüncü sırada yer almaktadır. Türkiye ile yapılan ihracatı ise 0,8 oranla az bir paya sahip olarak 21. sırada yer almaktadır.

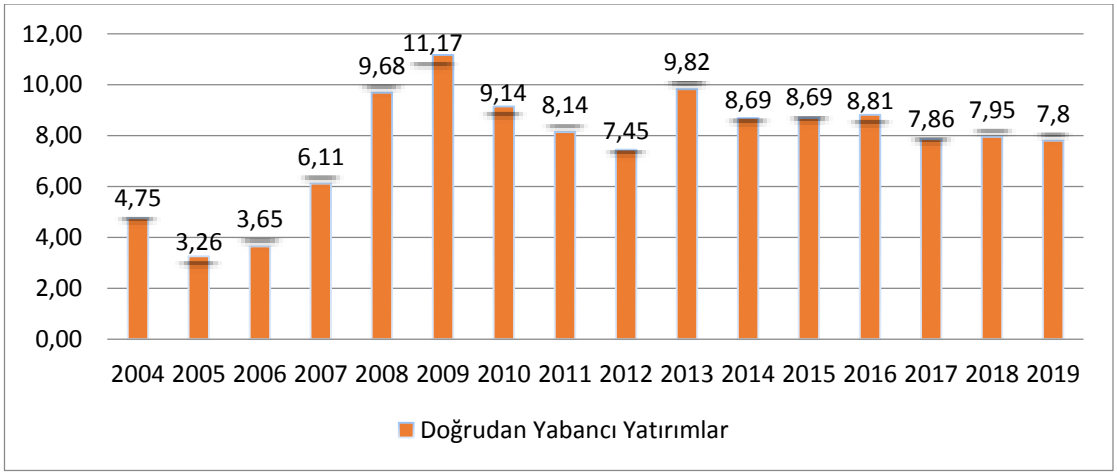
Şekil 11: Arnavutluk'un Ülkelere Göre İthalatı

		2017	2018	2019	Pay (%, 2019)	Değişim (%, 2018-2019)
TOPLAM İTHALAT (Diğerleriyle)		**4 899 217**	**5 533 491**	**5 441 236**	**100**	**-1,7**
1.	İtalya	1 534 311	1 675 140	1 543 354	28,4	-7,9
2.	Yunanistan	521 125	622 697	641 072	11,8	3
3.	Çin	453 691	541 832	598 524	11	10,5
4.	**Türkiye**	**387 116**	**408 708**	**472 035**	**8,7**	**15,5**
5.	Almanya	304 633	296 048	290 061	5,3	- 2
6.	Sırbistan	131 217	149 174	150 392	2,8	0,8
7.	İspanya	113 577	167 365	111 447	2	-33,4
8.	Romanya	99 166	125 407	107 518	2	-14,3
9.	Macaristan	104 178	100 011	102 215	1,9	2,2
10.	Rusya	72 615	125 691	98 469	1,8	-21,7
11.	Bulgaristan	89 884	99 262	98 236	1,8	- 1
12.	Hırvatistan	68 529	77 145	97 001	1,8	25,7
13.	Hollanda	60 970	109 109	94 459	1,7	-13,4
14.	Slovenya	74 469	75 585	94 378	1,7	24,9
15.	ABD	62 087	59 200	85 664	1,6	44,7

Kaynak: ticaret.gov.tr/Arnavutluk Ülke Profili

Arnavutluk'un ithalatı incelendiğinde ise; en yüksek ithalat yaptığı ülke ihracatta olduğu gibi yine İtalya'dır. 2019 yılında 1543 milyon dolar olarak %28,4 pay ile ilk sıradadır. Yunanistan %11,8 ile ikinci sırada yer almaktadır. Sonrasında 598 milyon dolar ile Çin ve 472 milyon dolar ile Türkiye görülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlarına bakıldığında ise 2019 yılında 1 milyar dolar doğrudan yabancı yatırım çeken ülkeler arasında 86. sırada yer almıştır. Grafiği şu şekildedir;

Şekil 12: Arnavutluk Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Kaynak: Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri (2020)

Grafiğe bakıldığında doğrudan yabancı yatırımlar 11,17 oranıyla en yüksek 2009 yılında görülmektedir. Bunun sebebi 2009 yılında gerçekleşen NATO üyeliği ve AB'ne üyelik için başvuruda bulunması ülkenin ekonomik ve siyasi istikrarı artması olarak söylenebilir. Genel olarak bakıldığında 2014 yılından beri 7-8 oranında gerçekleşmiştir.

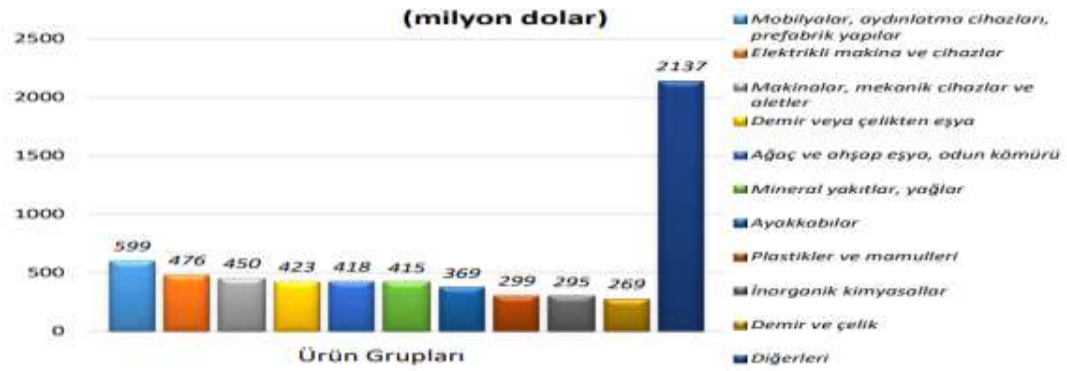
2.4. BOSNA-HERSEK EKONOMİSİ

Eski Yugoslavya döneminde Bosna-Hersek'te sosyalist ekonomik sistem hakimdi. Bosna-Hersek, Yugoslavya Federal Sosyalist Cumhuriyeti döneminde Yugoslavya'nın ekonomi açısından en önemli ülkelerinden biriydi. Eski Yugoslavya Cumhuriyeti'ndeki 10 kamu şirketinin 6 tanesi Bosna-Hersek sınırları içinde faaliyet gösteriyordu. Toplam ihracatın %40'lık kısmı da Bosna tarafından gerçekleştiriliyordu. 1992 yılında Eski Yugoslavya'dan ayrılarak tek ülke olarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Bağımsızlık ilanından sonra 3 yıl boyunca ülkede iç karışıklık ve savaş yaşanmıştır. 1995 yılında imzalanan Dayton Barış Anlaşması'na kadar savaş devam etmiştir. Bu savaşın etkisiyle ülke ekonomisi üretimde ve dış ticarette büyük düşüşler yaşamıştır. Savaştan hemen sonra ihracata yönelik üretim hemen canlandırılamadığı için dış ticaret dengesindeki yüksek açıklar uzun bir süre devam etmiştir. Ülkenin eski haline gelmesi ve yeniden ekonomisinin canlanması için oluşan maliyet 100 milyar ABD Doları olduğu söylenmektedir. 1995'ten sonra ekonominin liberalleşmesine ve serbest girişimciliğe dayalı bir serbest piyasa sistemine geçilmesine karar verilmiştir.

Bosna-Hersek'te ilk devlet düzeyinde uygulanan politikalardan biri dış ticaret politikasıdır. 19 Mayıs 1998 tarihinde yürürlüğe giren kanuna dayanmaktadır. Bu yıllarda birçok Avrupa ülkesi için Bosna-Hersek yatırım yapmak amacıyla rekabet haline dönüşen bir pazar konumuna gelmiştir. Ticareti kolaylaştırmak ve yerli-yabancı yatırımcılar için uygun bir iş ortamı yaratmak amacıyla çok taraflı serbest ticaret anlaşmaları imzalanmıştır. Bunlar 2003 yılından itibaren Türkiye ile imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması ve 2007 yılında Karadağ, Arnavutluk, Moldova, Makedonya, Kosova, Sırbistan'ı kapsayan Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması'(CEFTA)dır.Ülkemiz ile imzalanan Serbest Ticaret Anlaşmasına göre

Bosna-Hersek'ten Türkiye'ye ithal edilen bazı ürünlere gümrük vergisi uygulanmamaktadır.[77] İthal ve İhraç Edilen ürünler şu şekildedir;

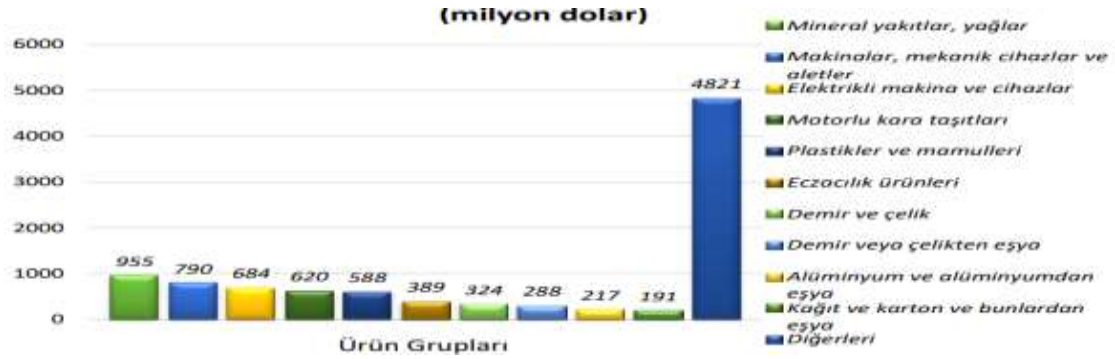
Şekil 13: Bosna-Hersek İhracatında Başlıca Ürünler (2020)

Kaynak: Trademap

Bosna-Hersek ekonomisinin rekabet gücü yüksek olan sektörleri arasında temel metaller, mobilya, mineral yağlar, motorlu araçlar(montaj), ağaç ürünleri ve deri eşyalar başlıca sektörlerdendir. Bu sektörlerin diğer bir önemi ise doğrudan yabancı yatırım çekme payının yüksek olmasıdır. En çok ihracat yaptığı ülkeler arasında Almanya ilk sıradadır. Daha sonra Hırvatistan ve Sırbistan gelmektedir. Bu ülkeler ile en çok tarım ürünleri ihracı ön plana çıkmaktadır. Türkiye ile yapılan ihracat payı %3 olarak 7. Sıradadır.

Şekil 14: Bosna-Hersek İthalatında Başlıca Ürünler(2020)

Kaynak: Trademap

[77] O. Murat Koçtürk, Aslıhan Kocatepe(2014)'Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türk Dış Ticareti Üzerine Etkileri' Tarım Ekonomi Dergisi;20(2) s:65-77

Bosna-Hersek'in önemli ithalat kalemleri arasında petrol ve kömür, kimyasallar, gıda-içecek ve makine ve donanım araçları söylenebilir. En yüksek pay %5.7 ile petrol yağları ve minerallerden elde edilen yağlardır. En çok ithalat yaptığı ülkeler sırasıyla Almanya, İtalya ve Sırbistan'dır. Türkiye ile arasında en çok ithal edilen ürün ayçiçeği ve pamuk tohumu yağlarıdır.

Şekil 15: Bosna-Hersek Yıllara Göre Doğrudan Yabancı Yatırımlar(milyon €)

Kaynak:fips.gov.ba

Doğrudan yabancı yatırımlara bakıldığında en yüksek olduğu dönem 1329 milyon € dolar ile 2007 yılıdır. Grafikte de görülen keskin artışın nedeni, o dönem bazı kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi olduğu söylenmektedir. 2008-2009 yıllarında yaşanan küresel krizden dolayı düşüş yaşanmıştır. Son yıllarda ise 300-350 milyon € civarında yatırım yapılmıtştır. Bosna Hersek'e en fazla Avusturya, Sırbistan, Hırvatistan ve Rusya yabancı yatırım yapmaktadır. Sektör olarak ise en çok yapılan yatırımlar üretim ve bankacılık üzerinedir.

2.5. SIRBİSTAN EKONOMİSİ

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin 1992 yılında dağılmasından sonra Sırbistan ve Karadağ ile 2003 yılında Sırbistan ve Karadağ Devlet Birliği kurulmuştur.Daha sonra Karadağ'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle Sırbistan Parlemantosu aldığı kararıyla devletin adı Sırbistan Cumhuriyeti olarak bugünkü konumu şekillenmiş oldu. Balkanlarda doğu ve batıyı birbirine bağladığından ticari olarak da önemli konumda olan Sırbistan, büyüme ve gelişmeye yönelik potansiyeli olan ülkelerdendir. AB üyesi olmadığı için Sırbistan 2007 yılında CEFTA' yı imzalamıştır. 90'lı yıllarda savaşlar sonucu oluşan siyasi belirsizlik ülke ekonomisine zarar verse de 1999 yılında NATO müdahalesi ve dış yardımlar ile toparlanma sürecine girmiştir. [78]

Sırbistan ekonomisi ağırlıklı olarak yabancı sermaye tarafından desteklenen imalat sektörüne ve ihracata dayalıdır. Sanayi sektörünün ülke ekonomisindeki payı %40 civarındadır. Tarım sektörü ise ülkenin kuzeyinde yer alan Voyvodina bölgesinde yaygındır. Pazar büyüklüğü açısından Güneydoğu Avrupa'da 3. sırada yer almaktadır. 2020 yılındaki dış ticaret hacmi 15.92 milyar dolar ihracat ve 20.44 milyar dolar ithalat olmak üzere toplam 36 milyar dolardır. Başlıca ithalat sektörleri; ham petrol, taşıt yedek parçaları, petrol yağ ve gazları, izole tel ve kablolar,bakır, demir ve taşkömürüdür. İhracat kalemleri ise; kauçuk lastik, elektrik motorları jeneratörler, bakır, tekstil ürünleri, mobilya, petrol yağları ve ilaçlardır. En çok Almanya, İtalya ve Çin ile ticaret ortaklıkları vardır. Türkiye ile ikili ilişkilerinde ise aralarında 2010'da imzalanan Serbest Ticaret Anlaşma gereği 2015 yılından beri sanayi ürünlerinin karşılıklı ithalatında vergi alınmamaktadır. Günümüzde ülkemiz, Sırbistan'ın ithalat ortağı olarak 6. sıradadır. En çok ithalat ürünleri; demir-çelik,, petrol yağları, sentetik kauçuk ve bakırdır. İhraç edilen ürünler ise kumaş, kabuklu meyveler, plastik eşya ve

[78] Yüksel Hoş 'Sırbistan Ülke Raporu' Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü

kağıt ürünleridir. Türkiye %19'luk pay ile Sırbistan'ın hazır giyim sektöründe ikinci tedarikçisidir.[79] Sırbistan'ın son yıllarda dış ticaret grafiği şu şekildedir;

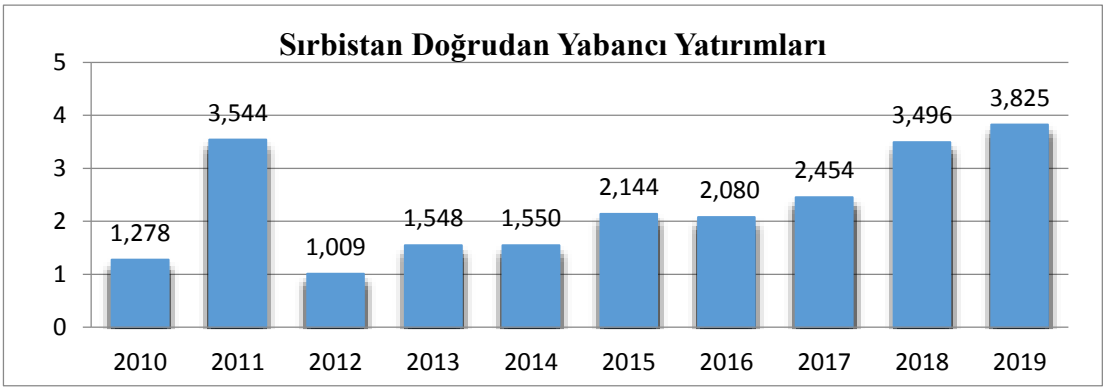
Şekil 16: Sırbistan Dış Ticaret Değişimi (Bin Dolar)

Yıllar	İhracat	İthalat	Denge
2015	13.361.043	18.183.937	-4.822.894
2016	14.832.645	19.218.765	-4.386.120
2017	16.946.130	22.125.720	-5.179.590
2018	19.157.001	25.8169.31	-6.659.930
2019	19.557.555	26.548.364	-6.990.809
2020	19.384.734	26.154.982	-6.770.248

Kaynak: Trademap

Yıllık verilere göre son yıllarda 2019'a kadar ihracat- ithalat rakamları her yıl düzenli olarak artış göstermiştir. En yüksek rakamlar 2019 yılında ihracatta 19.5 milyar dolar, ithalat ise 26.5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Son yıllarda toplam dış ticaret hacmi 45.5 milyar dolara ulaşmıştır. 2001 yılından itibaren yaptığı reformlar ile ülkeye yabancı yatırım çekmek amacıyla birçok alanda düzenlemeler yapılmıştır. 2001 yılından beri yapılan doğrudan yabancı yatırımlara bakıldığında en büyük pay AB ülkelerine aittir. Verilere göre İtalya, Almanya, Avusturya, Slovenya ve ABD en fazla yatırım gerçekleştiren ülkelerdir. Son 10 yıllık DYY rakamları şu şekildedir;

Şekil 17: 2010-2019 Sırbistan'a Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırım Değerleri

Kaynak:ticaret.gov.tr

[79] https://ticaret.gov.tr/Sırbistan Ülke Profili T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü

2.6. KARADAĞ EKONOMİSİ

Balkanların batısında nüfus yönünden en az nüfusa ve yüzölçümüne sahip ülke olan Karadağ 2006 yılımda Sırbistan'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Karadağ'ın dış politikası, Batı ile ilişkiler ve AB üyelik süreci doğrultusunda şekillenmektedir. Bağımsızlığını kazandıktan sonra uluslararası alanda yer edinebilmek için Batılı ülkelerin üye olduğu çeşitli kurum ve kuruluşlara yönelmiştir. AB entegrasyonu amacıyla eğitim alanı, gümrük sistemi,istihdam politikası ve çevre koruma alanında birçok yenilikler yapmayı hedeflemiştir. 15 Aralık 2008' de tek bir ülke olarak AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Bu yıllardan beri Karadağ üyelik için birçok reform yapsa da AB'nin beklenen iyimser senaryosu gerçekleşmediği takdirde üyelik öngörülmemektedir. [80]

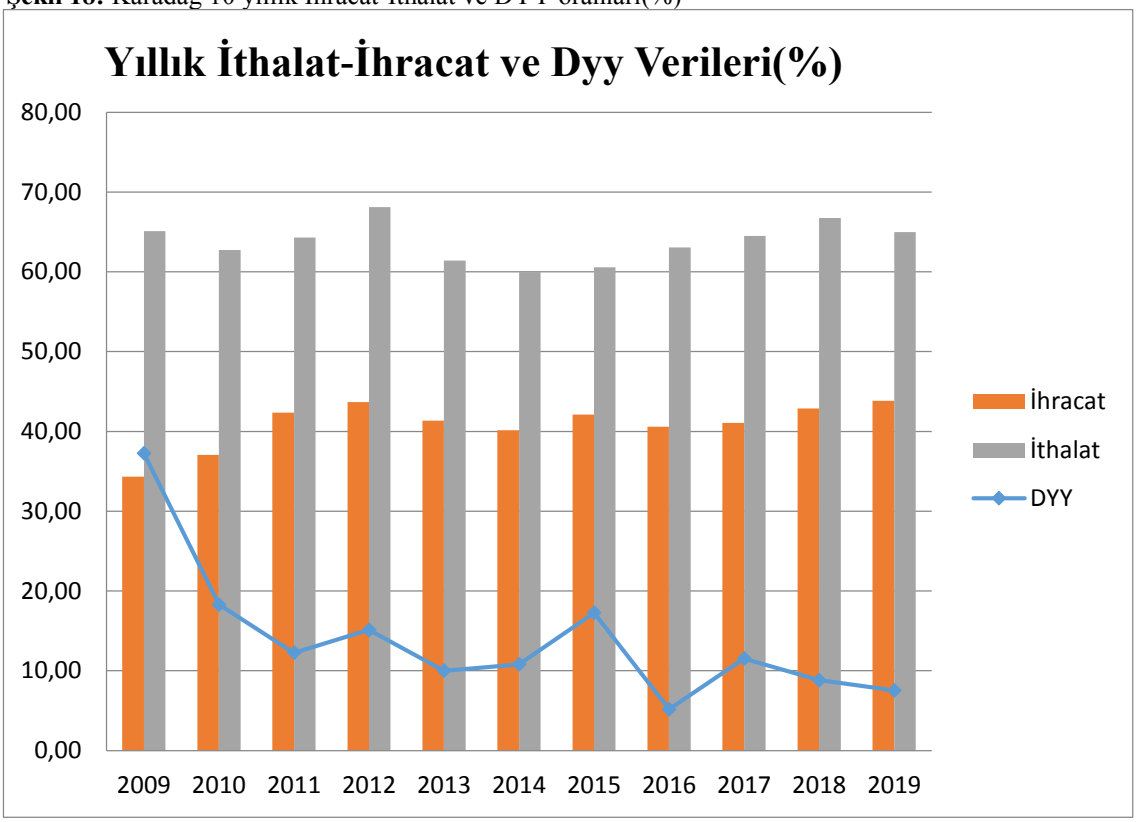
Karadağ ekonomisine bakıldığında finans sektörünün büyük bir kısmı özelleştirilmiştir. Ülkede ön planda turizm ve hizmet sektörü gelmektedir. Yüzölçümü az olduğu için tarım sektörü geride kalmaktadır. Karadağ'ın ekonomik olarak gelişebilmesinde doğrudan yabancı yatırımlar çok önemlidir. Çünkü ihracatı ve ithalatı kısıtlı ürünlere bağlıdır. İhraç ettiği ürünlerin çoğu alüminyum, elektrik enerjisi ve petrol ürünleridir. En çok ihracatta bulunduğu ülke Sırbistan'dır. Karadağ neredeyse her gruptan ürün ithal etmektedir. İthalattaki önemli ülkeler Sırbistan, Çin ve Almanya'dır. Karadağ ile Türkiye ihracatında ilk sırada demir-çelik gelmektedir. İthalatında ise demiryolu ve tramvay hariç taşıtlar ile elektrikli aletler gelmektedir.[81]

---

[80] Mehmet Uğur Ekinci(2014)'Karadağ Siyasetini Anlama Kılavuzu' Seta Yayıncılık İstanbul

[81] Arma Skenderovıc(2016)'2006 Yılından İtibaren Günümüze Kadar Türkiye İle Karadağ Arasındaki İlişkiler' Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Şekil 18: Karadağ 10 yıllık İhracat-İthalat ve DYY oranları(%)

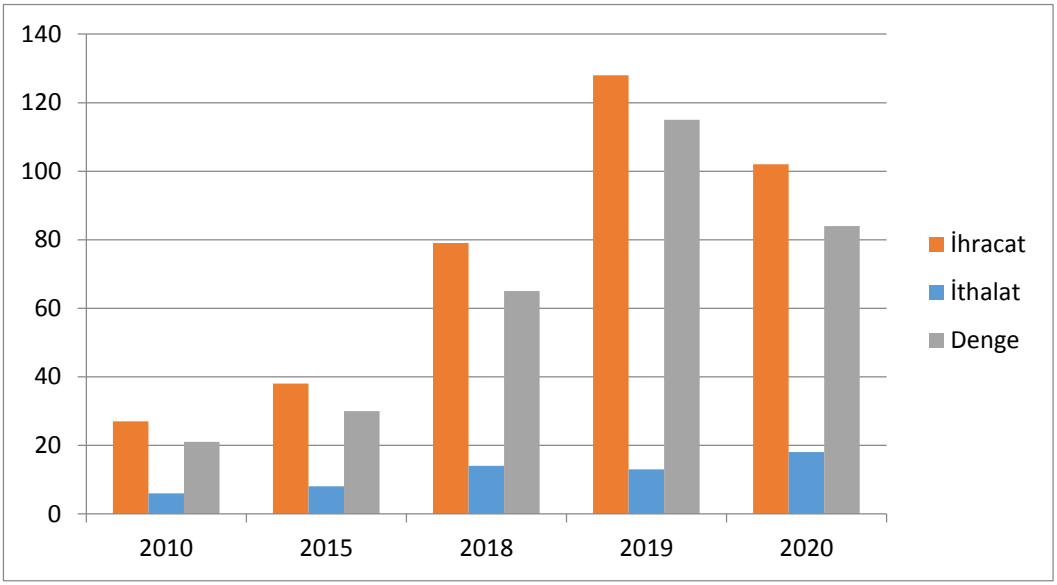

Kaynak:Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri

2009 yılından beri ihracat-ithalat rakamlarında çok farklı değişimler yaşanmayarak %3-5 oranlarında artış ve azalış göstermiştir. En yüksek ihracat 2019 yılında gerçekleşmiştir. 2012 yılında ise %68 oranla en yüksek ithalat görülmüştür. Karadağ' yapılan doğrudan yabancı yatırımlar 2009 yılında %37 oranında artış gösterse de bir sene sonra %17'ye düşmüştür. En çok yatırım yapan ülkeler; Rusya, İsviçre, Avusturya, Sırbistan ve İtalya olarak sıralanabilir. Rusya en çok emlak satın alan ülkeler başında gelmektedir. Turizm alanında yaptığı yatırımlar ile öne çıktığı söylenebilir.

Türkiye ile ithalat, ihracat denge değişimleri şu şekildedir;

Şekil 19: Karadağ ile Türkiye Ticareti(milyon$)

Kaynak:ticaret.gov.tr

Karadağ ile ticaretimize bakıldığında en çok artışı 2019 yılında göstermiştir. Grafikte görüldüğü gibi bir önceki yıla göre neredeyse %50 oranında ihracat rakamları yükselerek 130 milyon dolara yaklaşmıştır. En yüksel ithalat rakamı ise 2020 yılında 18 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

2.7. BULGARİSTAN EKONOMİSİ

Bulgaristan da diğer ülkelerde olduğu gibi Soğuk Savaş döneminden sonra ekonomik ve siyasi alanda birçok değişiklikler yapmış ancak beklenen başarıyı yakalayamamıştır. Geçiş ekonomilerinin arasında en yoksul ülke konumundadır. Bunun sebeplerinin başında iç ve dış siyasi istikrarsızlık gelmektedir. 2004 yılında NATO üyeliği, 2007'de ise AB üyeliği başlamıştır. Ülke ekonomisi hizmet sektörüne ve doğal kaynaklara dayalıdır. Dünya ticaretinde ülkenin payı %1.9 civarındadır. Hammadde ve malzemeleri, petrol ürünleri, gıda sektörü hammaddeleri, demir dışı metaller, makine ve cihazlar en çok ihraç edilen ürün gruplarıdır. İthalatı yapılan ürün grupları ise; ham petrol ve doğalgaz, makine-cihazlar, plastik ve kauçuk olarak

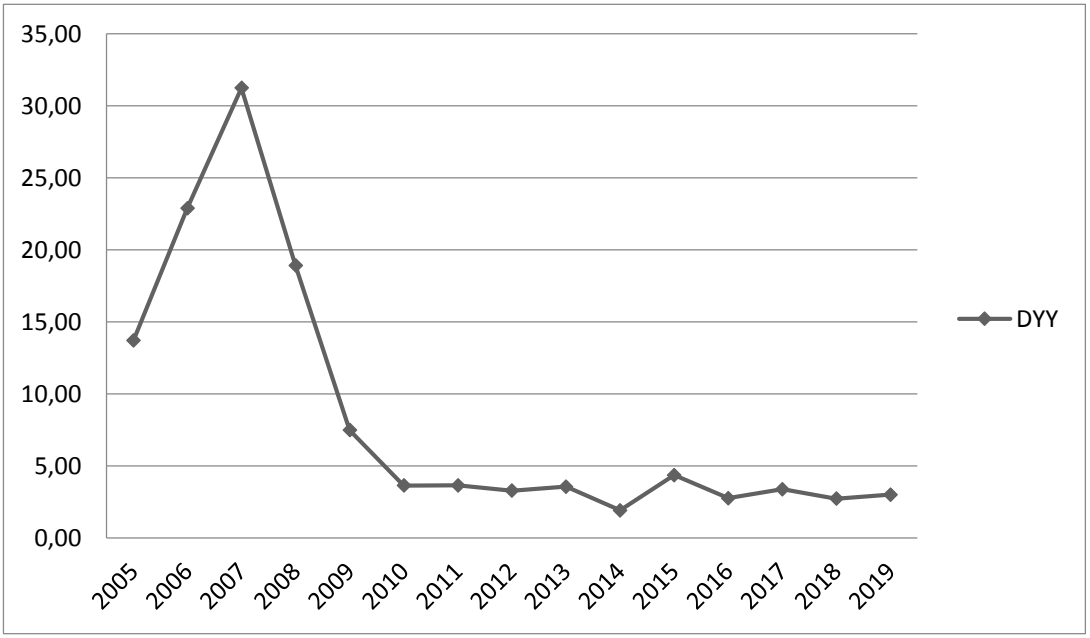
söylenebilir[82]. En dış ticaret yaptığı ülkeler Almanya, Romanya ve İtalya'dır. İthalat-ihracat ve DYY değişimleri aşağıdadır;

Şekil 20: Bulgaristan Yıllık Ticaret Rakamları(Milyon Euro)

Yıllar	İhracat	İhracatta değişim	İthalat	İthalatta değişim	Hacim	Hacimde değişim	Denge	Dengede değişim
2010	15 561	33,0%	19 245	14,0%	34 806	21,8%	-3 684	-28,8%
2011	20 264	30,2%	23 406	21,6%	43 671	25,5%	-3 142	-14,7%
2012	20 770	2,5%	25 459	8,8%	46 229	5,9%	-4 689	49,2%
2013	22 271	7,2%	25 828	1,4%	48 100	4,0%	-3 557	-24,1%
2014	22 105	-0,7%	26 126	1,2%	48 231	0,3%	-4 021	13,0%
2015	22 982	4,0%	26 357	0,9%	49 339	2,3%	-3 374	-16,1%
2016	24 126	5,0%	26 181	-0,7%	50 307	2,0%	-2 055	-39,1%
2017	27 916	15,7%	30 286	15,7%	58 201	15,7%	-2 370	15,3%
2018	28 648	2,6%	32 148	6,1%	60 796	4,5%	-3 500	47,7%
2019	29 890	4,3%	33 740	5,0%	63 630	4,7%	-3 850	10,0%

Kaynak:ticaret.gov.tr

Şekil 21: Bulgaristan'daki Doğrudan Yabancı Yatırımların Değişimi(%)

Kaynak:Dünya Bankası Kalkınma Göstergeleri

[82] Bulgaristan Yıllık Ülke Raporu(2020)'Bulgaristan'ın Genel Ekonomik Durumu ve Türkiye ile Ekonomik ilişkileri

2.8. TÜRKİYE EKONOMİSİ

1970 sonrası petrol krizlerinden olumsuz etkilenen ülkemiz için 24 Ocak 1980 kararları dış ticaretin serbestleşme sürecinin başlangıcı olarak söylenebilir. Bu kararların temel hedefi ülkedeki dış ticaret açığını kapatmak ve ihracat artışı sağlamaktır. 1989 tarihinde kabul edilen 32 sayılı kararlar ile sermaye hareketleri tamamen serbestleşmiştir. Daha sonra kambiyo denetimlerinin kaldırılmasıyla Türk Lirasının konvertibl hale gelmesi ile finansal hareketlerde de serbestliği sağlamıştır. Hem finansal hem de sermaye serbestliği sonucuyla 2000'li yıllarda doğrudan yabancı yatırımlarda önceki yıllara göre hızlı bir yükseliş görülmüştür. İthal ikameci politika yerine ihracata yönelik sanayileşme politikası uygulanmıştır. Sanayi ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı %35 iken, yapılan politikalardan sonra %80 civarına çıkmıştır. Sermaye hareketlerinde aşamasında atılan son adım 2003 yılında doğrudan yabancı yatırımlara yönelik çıkarılan kanun olmuştur.[83]

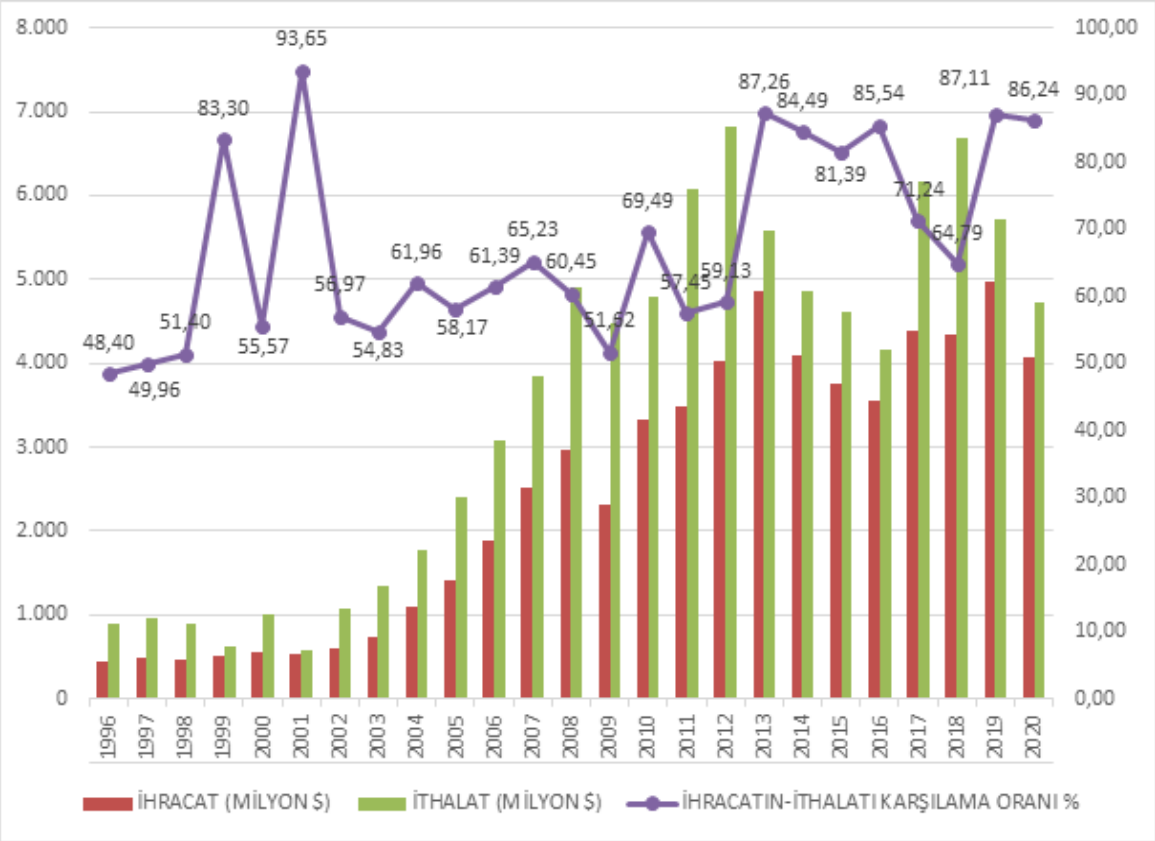
Dış ticaretinde son yıllarda en çok ihracat Almanya, ABD, İngiltere ile gerçekleşmiş, ithalatta Çin, Rusya ve Almanya olmuştur Dış ticareti yapılan mal gruplarının başında ihracatında motorlu kara taşıtları, traktörler ve bisikletler, ithalatında ise mineral yakıtlar ve yağlar gelmektedir. Daha sonra kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve demir- çelik yer almaktadır. Dış ticaretinde son yıllarda en çok ihracat Almanya, ABD, İngiltere ile gerçekleşmiş, ithalatta Çin, Rusya ve Almanya olmuştur. Doğrudan yabancı yatırımların ülkelere göre dağılımda ilk 3 sıralamasında; Hollanda, İsviçre ve ABD yer almaktadır. Yabancı yatırımcıların ülkemize en çok yatırım yaptığı sektör imalat olmuştur. Bu sektörde en çok pay ulaşım araçları, kimyasal imalatı, gıda, içecek ve tütün imalatı olmuştur.[84]Ülkemiz son 5 yıllık dönemde toplam 31,9 milyar dolar doğrudan yabancı yatırım çekmiştir.

---

[83] Metin Ketboğa(2019) 'Türkiye'de Dış Ticaret Sorununun Nedenleri ve Katma Değeri Düşük Ürün İhracatının Dış Ticaret Açığı İçindeki Yeri ve Çözüm Önerileri' Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi ss:209-223

[84] Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği(2020) ' Ekonomik Rapor' 77.Genel Kurul Tobb Yayınları

Şekil 22: Türkiye İthalat-İhracat Göstergeleri

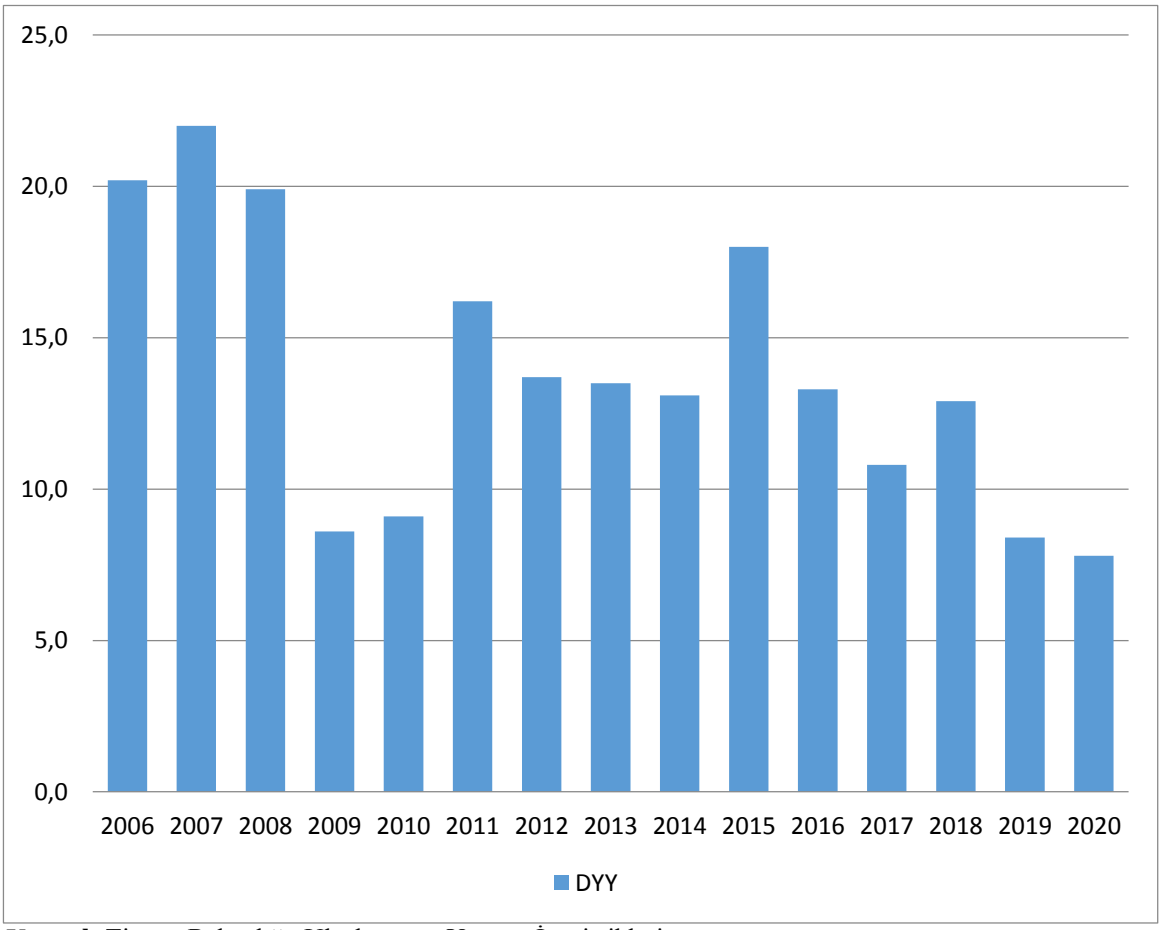

Kaynak: https.www.mta.gov.tr

Yukarıdaki rakamlara göre Türkiye'de 2003 yılından sonraki dış ticaret rakamları sürekleri artarak devam etmiştir. En yüksek ithalat 2012 yılında 6.816 milyon dolar olarak gerçeklemiştir. İhracattaki en yüksek rakamlar 2019 yılında yaklaşık 5 milyon dolar olarak görülmüştür. İhracat artışı sağlansa da ithalata bağımlı bir ülke olduğumuz için beraberinde ithal girdilerde artmaktadır. İhracattaki en çok ithal girdi payı en çok sanayi sektöründedir. Yıllardan beri dış ticarette ihracatın ithalata bağımlılığı artarak devam ettiği için kronik sorun haline gelmiştir. Türkiye'de artan cari açık ve tasarruf yetersizliğinden dolayı ekonomik büyüme için yabancı sermayenin önemi büyüktür.

DYY verileri ise şu şekildedir;

Şekil 23:Türkiye Doğrudan Yabancı Yatırımları(milyar $)

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, Uluslar arası Yatırım İstatistikleri

Yukarıdaki grafiğe bakıldığında Türkiye'nin en çok 2006-2008 yılları arasında doğrudan yabancı yatırım çektiği söylenebilir. Bu yıllarda yüksek olmasının sebepleri o dönem uygulanan Güçlü Ekonomiye Geçiş programı ve AB üyelik görüşmeleridir. Küresel kriz sonucu 2008 yılından sonra %50 üzerinde azalma görülmüştür.. Daha sonra en yüksek 18 milyar dolar olarak 2015 yılında gerçekleşmiştir. O yıllardan beri günümüze kadar en yüksek rakamlar görülmemiştir 2020 yılında %35 oranında azalarak 2020 yılında 7,8 milyar dolarlık yatırım girişi olmuştur. Son 15 yılın en düşük rakamı olarak söylenebilir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEÇİLİ BALKAN ÜLKELERİ İLE TÜRKİYE ARASINDAKİ DIŞ TİCARETİN VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM POLİTİKALARININ ANALİZİ

3.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Küreselleşmenin etkisiyle ülkelerin sınırları da değişkenlik göstermektedir. Gelişmekte olan ülkeler küreselleşmenin etkisiyle doğrusal olarak pazarlarını tüm dünya sermayesine açmakta ve yine bu doğrultuda yabancı sermaye yatırımlarının önünde duran engellerin kaldırılması için birtakım yenilikler/reformlar uygulamaktadır. Bu çerçevede, doğrudan yabancı yatırımlar hem sermaye yetersizliğine hem de teknolojik imkânlar bakımından yetersizliğe sahip olan ülkeler için ilgi odağı olmaktadır. Dolayısıyla ülkelere yapılan direkt/doğrudan yabancı yatırımların ülkelerin ithalatlarına ve ihracatlarına olan etkisine yönelik çalışmalar ve modeller literatürde önemli bir yere sahip olmaktadır.

Doğrudan yabancı yatırımlar, sermaye sorunu yaşayan ülkelerde sermaye girişi ile fonların çoğalmasını sağlamaktadır. Bu fonlar bankacılık sistemi aracılığıyla uygun şartlar altında şirketler tarafından yatırımlara dönüştürülerek özellikle ülkelerin ekonomik büyümeleri üzerinde olumlu bir etki meydana getirmektedir. Çalışma kapsamında, seçili Balkan ülkelerinin doğrudan yabancı yatırımları ile dış ticaret performansları ele alınmıştır. Balkan ülkelerine ilişkin ihracatın ithalatı karşılama oranı ve doğrudan yabancı yatırımların net girdileri incelenmiştir.

3.2. ANALİZDE KULLANILAN VERİLER

Çalışma 2004-2019 yıllarını kapsamaktadır. Çalışmada Balkan ülkeleri olarak Türkiye, Yunanistan, Slovenya, Bulgaristan, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Karadağ, Kosova, Macaristan, Sırbistan, Kuzey Makedonya ele alınmaktadır. Ülkelere ilişkin İthalat, İhracat ve doğrudan yabancı yatırımların net girdisi Dünya Merkez Bankası'ndan (The World Bank) yıllık olarak oran şeklinde kullanılmaktadır.

Oluşturulan veri seti STATA15 programında, durağan olmayan panel veri analizlerinde uzun dönem etkileri ele alan Havuzlanmış Grup İçi (PMG) ile incelenmektedir.

3.3. YÖNTEM

Araştırma kapsamında durağan olmayan panel veriler için Havuzlanmış Grup İçi (PMG) modeli uygulanmaktadır. Uygulanan yöntem hakkındaki teorik bilgilere aşağıda yer verilmektedir. Dinamik Panel veri analizlerinde kesitsel gözlemlerin ve zaman boyutlarnın artmasıyla durağan olmayan panel veri modelleri üzerine odaklanılmaya başlanmaktadır. Bu tür paneller özellikle ülke bazında uzun ve kısa vadede etkileri ortaya çıkarmada önemli olmaktadır. Bu paneller için yaygın kullanılar yöntemlerden biri Havuzlanmış Ortalama Grup (PMG) modelidir. Bu model yapısında hem havuz hem de ortalamayı içerdiğinden bir ara tahminci olarak da değerlendirilmektedir. PGM tahmincisi, kısa vadede parametrelerin homojenliğini uygulamaya koymadan uzun süreli homojenliği araştırılmasına olanak sağlamaktadır.[85]

3.3.1. Havuzlanmış Ortalama Grup (PMG) Modeli

Panel Dinamik EKK yöntemi gibi metodlar hem kısa hem de uzun dönem parametrelerini tahmini için yeterli olmamaktadır. Ancak, uzun dönem parametrelerinin yanı sıra kısa dönem paremetre tahminleri de önemli olmaktadır. Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi(PMGE), ortamala tahmincisi (MGE) ve Dinamil Sabit Etkiler Tahminisi (DFE), hata düzeltme modeli oluşturarak kısa ve uzun dönem parametrelerini birlikte tahmin etmektedir.[86]

Durağan olmayan panel veriler kapsamında gruplar $i = 1,2, \dots, N$ ve zaman periyodu $t = 1,2, \dots, T$ olmak üzere ARDL(p,q,q,…q) modeli,

---

[85] Pesaran, Shin ve Smith, s.621-634

[86] Ferda Yerdelen Tatoğlu, İleri Panel Veri Analizi, Birinci Baskı, s.243-245

$$Y_{it} = \sum_{j=1}^{p} \lambda_{it} Y_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{q} \delta'_{ij} X_{i,t-j} + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

şeklinde tahminde edilmektedir. Burada yer alan $X_{i,t}$ grup i için açıklayıcı değişkenlerin kx1 vektörü; μ_i, sabit etkileri ifade eder, gecikmiş bağımlı değişkenlerin katsayılarıdır; λ_{it}, skalerdir ve δ'_{ij}, kx1 katsayısı vektörleridir. T, her gruba ait modelin ayrı olarak tahmin edilmesine olanak sağlamalıdır. Denklem 1 yeniden parameterizasyon edildiğinde, gruplar $i = 1,2,\dots,N$ ve zaman periyodu $t = 1,2,\dots,T$ olmak üzere

$$\Delta Y_{it} = \phi_i Y_{i,t-j} + \beta'_i X_{i,t} + \sum_{j=1}^{p-1} \lambda^*_{ij} \Delta Y_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{q-1} \delta^*_{ij} \Delta X_{i,t-j} + \mu_i + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$$\phi_i = -(1 - \sum_{j=1}^{p} \lambda_{ij}), \quad (2.1)$$

$$\beta_i = \sum_{j=0}^{q} \delta_{ij}, \quad (2.2)$$

$$\lambda^*_{ij} = -\sum_{m=j+1}^{p} \lambda_{im}, \qquad j = 1,2,\dots,p-1 \quad (2.3)$$

$$\delta^*_{ij} = -\sum_{m=j+1}^{q} \delta_{im}, \qquad j = 1,2,\dots,q-1 \quad (2.4)$$

şeklinde yazılmaktadır. Her gruba ait zaman gözlemleri kümelendiğinde,

$$\Delta Y_i = \phi_i Y_{i,t-j} + \beta'_i X_i + \sum_{j=1}^{p-1} \lambda^*_{ij} \Delta Y_{i,-j} + \sum_{j=0}^{q-1} \delta^*_{ij} \Delta X_{i,-j} + \mu_i \iota + \varepsilon_i \quad (3)$$

şeklinde düzenlenmektedir. Burada $Y_i = (y_{i1}, y_{i2}, \dots, y_{iT})$ i. grubun bağımlı değişkeni üzerindeki gözlemlerin Tx1 vektörü; $X_i = (x_{i1}, x_{i2}, \dots, x_{iT})$, grupların ve zaman periyotların arasında değişim gösteren gözlemlerin Txk matrisi olmaktadır.

PMG varsayımları;

1. Denklem1'deki bozulmalar ε_{it} , i=1,2,…, N t=1,2,…,T; bağımsız bir şekilde i ve t süresince ortalamalar 0, varyanslar $\sigma_i^2 > 0$ ve sonlu 4. Dereceli momentlerdir. Tüm X_{it} ler bağımsız dağılım göstermektedir.
2. ARDL(p,q,q,..,q) model kararlı bir yapıya sahiptir.

3. Uzun süreli homojenlik; $\theta_i = -\beta_i/\phi_i$ şeklinde tanımlanmış olan X_i üzerindeki uzun dönem katsayıları gruplar arasında aynıdır;

$\theta_i = \phi, \quad i = 1,2, \dots, N$

Varsayım 2 ve 3, ϕ ve θ line olmamak üzere, Denklem 4' ü daha karmaşık şekilde,

$$\Delta y_i = \phi_i \xi_i(\theta) + W_i \kappa_i + \xi_i, \qquad i = 1,2, \dots, N \tag{4}$$

$$\xi_i(\theta) = y_{i,-1} - X_i \theta, \qquad i = 1,2, \dots, N \tag{5}$$

Gösterilmeltedir. Hata düzeltme bileşeni ise;

$W_i = (\Delta y_{i,-1}, \dots, \Delta y_{i,-p+1}, \Delta X_i, \Delta X_{i-1}, \dots, \Delta X_{i-q+1,\iota})$

ve

$\kappa_i = (\lambda^*_{i1}, \dots, \lambda^*_{i,p-1}, \delta^{*'}_{i0}, \delta^{*'}_{i1}, \dots, \delta^{*'}_{i,q-1}, \mu_i)'$

Model tahmini için ε_{it} normal olarak dağıldığı varsayılmaktadır. Varsayım 1 kapsamında panel modelinin olasılığı her gruba olasılıklaın çarpımı biçiminde yazılabilmektedir. Konu olan parametreler uzun dönemli etkileri ve ayarlama katsayılarını temsil ettiği için direkt olarak yoğunlaştırılmış logaritmik olasılık fonksiyonu ile çalışılmaktadır. Normallik altında;

$$l\tau(\varphi) = \tau/2 \sum_{i=1}^{N} ln 2\pi {\sigma_i}^2 - \frac{1}{2} \sum_{i=1}^{N} \frac{1}{\sigma 2i} \{\Delta y_i - \phi_i \xi_i(\theta)\} \mathrm{H}_i \{\Delta y_i - \phi_i \xi_i(\theta)\} \tag{6}$$

$H_i = I_\tau - W_i (W_i' W_i)^{-1} W_i, \quad \varphi = (\theta' \phi' \sigma')'$

$\phi_i = (\phi_1, \phi_2, \phi_3, \dots, \phi_N)'$

$\sigma = (\sigma_1^2, \sigma_2^2, \dots, \sigma_N^2)'$

olarak ifade edilmektedir. $\varphi \epsilon \Theta_{\varphi} = \Theta_{\theta} X \Theta_{\phi} X \Theta_{\sigma}$, ve Θ_{φ}, $\mathbb{R}^{\eta\varphi}$ ile $\eta_{\varphi} = k + 2N$ kompakt bir bir alt kümesidir.[87]

3.4. EKONOMETRİK LİTERATÜR

Balwin(1994), OECD ülkelerini ele alarak yaptığı araştırma sonuçlarına göre, yurtiçi yatırımın ikamesi olarak doğrudan yabancı yatırım hacminin ara ve sermaye malları ihracatına odaklanmanın ve mevcut üretim tesislerini satın almak yerine yeni tesisler inşa etme potansiyelinin önemli bir rol oynadığı tespit edilmektedir.

Zhang ve Song (2000), Çin imalat sanayinde ve Dasgupta (2007) Hindistan ekonomisinde, doğrudan yabancı yatırımlardan ihracata doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Hatemi- J ve Irandoust(2000), Türkiye, Yunanistan, İrlanda, Portekiz ve Meksika üzerine yaptıkları çalışmada, Türkiye ve Yunanistan'dan yapılan ihracat ile üretim arasında nedensellik ilişkisi bulamazken, Meksika ve İrlanda'nın ihracattan büyümeye, Portekiz için ise büyümeden ihracata doğru bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Mencinger(2003),çalışmada Slovakya, Slovenya, Estonya, Macaristan, Litvanya, Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti verileri incelenmektedir. Doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik büyüme arasındaki pozitif ilişki bulunmuştur.Sonuç olarak doğrudan yabancı yatırımların büyümeye sebep olduğu bulunurken, büyümenin doğrudan yabancı yatırımları arttırmadığı görülmektedir.

Hermes ve Lensinsk (2003), yaptıkları araştırmada yatırımlardaki olumlu ya da olumsuz sonuçların beşeri sermayeye ve finansal piyasanın gelişmesine bağlı olarak değiştiği sonucuna varmaktır.

---

[87] M. Hashem Pesaran, Yongcheol Shin, Ron P. Smith, Pooled Mean Group Estimation of Dynamic Heterogeneous Panels, 1999.

Alıcı ve Ucal(2003), yapılan analizde VAR, Toda Yamamato ve Granger Nedensellik yöntemleri kullanılarak doğrudan yabancı yatırımlar ile büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlarla ihracat arasındaki pozitif bir ilişki olmadığı, ihracattan üretime doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğu ve yabancı yatırımlar ile diğer değişkenler arasında nedensellik bulunmadığı sonucunu ortaya koymaktadır.

Zhang(2005), doğrudan yabancı yatırımların Çin'in ihracat performansı üzerindeki etkisini sektörel verileri kullanarak incelemişti. Doğrudan yabancı yatırımların ihracatı yerli firmalardan daha fazla arttırdığı tespit edilmektedir.

Şen ve Karagöz (2007), 1994 – 2004 arası verileri kullanarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Hem ihracat ile ekonomik büyüme arasında hem de doğrudan yabancı yatırımlar ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki bulunmuştur. İhracat ile ekonomik büyüme arasında ilişkinin daha kuvvetli olduğu sonucuna varılmaktadır.

Altıntaş(2009), Türkiye'de dış ticaret ile doğrudan yabancı yatırım arasındaki ilişkiyi VAR yöntemini kullanarak 1996-2007 verileriyle incelemiştir. İnceleme sonucunda, Türkiye'de doğrudan yabancı yatırım artışının ihracatı arttırdığı görülmektedir.

Özcan ve Arı(2010), çalışmada 27 OECD ülkelerinin 1994-2006 arası doğrudan yabancı yatırımları belirleyen faktörleri incelemek amacıyla dinamik panel ve GMM tahmin tekniği kullanılmıştır. Çıkan sonuca göre doğrudan yabancı yatırımları altyapı düzeyi, enflasyon ve büyüme oranı pozitif olarak etkilemektedir. Cari denge ve açıklık değişkenlerinin doğrudan yabancı yatırımları negatif etkilediği görülmektedir.

Constant ve Yaoxing (2010), doğrudan yabancı yatırımların Fildişi Sahili'nde ihracat ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 1980-2007 arası verileri ile sınır testi ve Granger nedensellik analizini kullanarak incelemiştir. Analiz sonucunda; doğrudan yabancı yatırım ve ihracatın ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlardan ihracata doğru tek yönlü nedensellik bulunmakta ve uzun dönemde de doğrudan yabancı yatırımlardan ihracata doğru nedensellik olduğu sonucu elde edilmektedir.

Acaravcı ve Öztürk (2010), yapmış oldukları bir çalışmada, ithalat, doğrudan yabancı yatırımlar ve büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. İncelemede ithalat ve büyüme arasında karşılıklı bir ilişki bulunurken yabancı yatırımlardan ithalata ve büyümeye doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Altıntaş ve Öz(2010), yapılan çalışmada doğrudan yabancı yatırım ile ihracat arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülürken, doğrudan yabancı yatırımların ihracatın Granger nedeni olduğu belirtilmektedir.

Koyuncu(2010), doğrudan yabancı yatırım girişlerinin; GSYİH, dışa açıklık ve net uluslararası rezervlerdeki değişikliklerden önemli ölçüde etkilendiği görülmektedir. Nedensellik olarak GSYİH, dışa açıklık oranı ve uluslararası rezervlerle doğrudan yabancı yatırım girişleri arasında çift yönlü bir nedensellik bulunmaktadır.

Yılmazer(2010), ithalattan doğrudan yabancı yatırıma doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu belirtmektedir. İhracat ve ithalat değerleri ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu tespit edilirken, doğrudan yabancı yatırımlardaki artışın ithalatın gerilemesini takip ettiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Anwar ve Nguyen (2011a), Vietnam dahil 19 ülkeyi 1990-2007 dönemi için doğrudan yabancı yatırımlarının ülkelerin net ihracatı üzerindeki etkisi incelemekte ve panel veri yöntemine dayalı çekim modeliyle 3 alt döneme ayırmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların net ihracat üzerindeki etkisi tüm zamanlar boyunca anlamsız bulunurken, Asya krizinden sonra anlamlı ve pozitif çıkmıştır. Doğrudan yabancı yatırımların hem ihracatı hem de ithalatı arttırdığı görülmektedir.

Alkhathlan (2011), yapılan çalışmada 1980-2007 verilerini VAR ve VEC yöntemlerini kullanarak doğrudan yabancı yatırımların Suudi Arabistan ekonomisinin ihracatı üzerindeki etkisi analiz edilmiş ve doğrudan yabancı yatırımların ihracatı iki dönem gecikmeli arttırdığı sonucunu elde etmektedir.

Anwar ve Niguyen(2011), Vietnam için 1990-2007 arası doğrudan yabancı yatırım, ithalat-ihracat ve net ihracatını ele alarak çekim modeliyle incelemiştir. Analiz sonucunda doğrudan yabancı yatırım ile ihracat ve ithalat arasında birbirlerini tamamlayıcı bir ilişki bulunmaktadır.

Anwar ve Nguyen (2011b), doğrudan yabancı yatırımların Vietnam ekonomisin ihracatı üzerindeki etkilerini yatay ve dikey bağlantılar açısından incelemiştir. Yapılan analize göre; doğrudan yabancı yatırımların hem kendi ihracatın hem de yerli şirketlerin ihracatı üzerindeki olumlu etkisi görülmekte ve ülkenin ihracatını arttırdığı tespit edilmektedir.

Sandalcılar(2012), BRIC ülkelerinde ekonomik büyüme ile ihracat arasındaki ilişkiyi 1993-2010 tarihleri arasında incelemiştir. Panel birim kök, eşbütünleşme ve veri kök testleri kullanılmıştır. Analiz sonucunda BRIC ülkelerinde ihracata dayalı ekonomik büyümenin olduğu tespit edilmektedir.

Arık(2013),gelişmekte olan ekonomilerden Hindistan, Brezilya, Rusya, Çin, Hindistan, Endonezya ve Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımları etkileyen faktörler panel veri analizi ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Bulunan sonuçlara göre doğrudan yabancı yatırımı piyasa büyüklüğü, dışa açıklık ve ekonomik istikrarın etkilediği söylenmektedir.

Bertole ve Prete (2013), araştırmalarında finansal gelişmelerin dışa açıklık üzerinde bazı olumlu etkileri olduğu belirtilmektedir.

Çetin ve Şeker(2013), 1980-2010 arası 8 ülkenin doğrudan yabancı yatırımları ve ihracatını kullanarak nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Polonya ve Meksika'da doğrudan yabancı yatırımlardan ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik bulunurken, Türkiye, Tayland ve Pakistan'da ihracattan doğrudan yabancı yatırımlara doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur. Çin, Brezilya ve Hindistan'da nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Simionescu(2014), G-7 ülkelerini ele alarak 2002-2013 yıllarında doğrudan yabancı yatırım ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelemiştir.Doğrudan yabancı yatırım

ve ithalat-ihracat arasında kısa dönemde çift yönlü, uzun dönemde ise tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir.

Şimdi ve Şeker(2017),çalışmasında 1983-2014 arası doğrudan yabancı yatırımlar ile sabit sermaye yatırımlarının ihracat üzerindekini etkilerini araştırmışlardır. Sonuç olarak seriler arasında uzun dönemli ilişki görülmüş, ihracatile sabit sermaye yatırımları arasında çift yönlü, sabit sermaye ve ihracattan doğrudan yabancı yatırımlara doğru tek yönlü ilişki tespit edilmektedir.

Terzi ve Pata(2017), Türkiye ekonomisini 1982-2011 arası doğrudan yabancı yatırımlar, ithalat ve ihracatı ele alarak incelemiştir.Yapılan çalışma sonucunda ithalattan, dış ticaretten doğrudan yabancı yatırımlara doğru pozitif tek yönlü anlamlı nedensellik bulunmaktadır.

Gümüş(2017), BRIC ülkelerini ele alarak 1995-2016 yıllarında ihracat ile büyüme ilişkisi analiz etmiştir. Sonuçlara göre Çin, Rusya ve Brezilya'da ihracata dayalı bir büyüme olarak pozitif ilişki tespit edilirken, Hindistan'ın ihracat ile büyüme arasında negatif ilişki görülmektedir.

Basılgan ve Akman(2019),çalışmasında doğrudan yabancı yatırımların ihracat üzerindekini etkisini görmeyi amaçlayarak 2005-2018/7 arası aylık verileri ele alarak inceleme yapmıştır. Analiz sonunda doğrudan yabancı yatırımların ihracat üzerindeki etkisinin pozitif ve istatiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Canpolat(2019),çalışmada BRICS ve Türkiye ülkeleri 2005-2017 arası doğrudan yabancı yatırım giriş ve çıkış verileri ile ithalat-ihracat ele alınarak basit doğrusal regresyon yöntemi kullanılmıştır. Sonuç olarak ülkelerin hepsinde doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaret arasında nedensellik ilişkisi çıktığı söylenebilir.

Aydın(2021),panel veri analizi kullanarak doğrudan yabancı yatırım çıkışlarının, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkele üzerindeki etkisini incelemiştir. 1993-2018 döneminde doğrudan yabancı yatırım çıkışlarındaki %10'luk artış ülkenin ihracatını %0.8, ithalatını ise %0.5 oranında arttırdığı söylenmektedir.

3.5. UYGULAMA

Panel veri analizi; yatay kesit verileri ile zaman serilerini bir araya getirmektedir. Buna göre daha çok aydınlatıcı veri, daha çok değişkenlik, değişkenler arasında daha az doğrusal bağlantı, daha çok serbestlik derecesi ve daha çok etkinlik sağlamaktadır.[88]

Zaman boyutuna sahip yatay kesit veriler bir başka ifade ile panel veriler kullanılarak oluşturulan panel veri modelleri yardımıyla ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesi yöntemine ″panel veri analizi″ adı verilmektedir. Ekonometrik analizler yapılmadan önce Tablo ’da değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistiklere yer verilmekte ve İthalatın ihracatı karşılama oranı,

$$\frac{IH}{IT} = \frac{IHRACAT}{ITHALAT} * 100$$

şeklinde hesaplanmaktadır.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
DYY	6.946833	6.283343	0.54	37.27
IH/IT	0.6699167	0.1900619	0.23	1.08

Ekonometrik analizler yapılmadan önce serilerin zaman içerisinde sabit olup olmadığı incelenmesi gerekmektedir. Panel birim kök testlerinde birinci kuşak testler ve ikinci kuşak birim kök testleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Birinci kuşak birim kök testleri, paneli oluşturan yatay kesit birimlerinin bağımsız olduğu ve paneli oluşturan birimlerden birine gelen şoktan tüm yatay kesit birimlerinin aynı düzeyde etkilendikleri varsayımına dayanmaktadır. Yatay kesit birimlerinden birine gelen bir şoktan birimlerin farklı düzeyde etkilenmesi daha gerçekçi bir yaklaşım olmaktadır.

[88] Damodar Gujarati(2016)’ Örneklerle Ekonometri’ BB101 Yayınları

Dolayısıyla, yatay kesit birimleri arasındaki yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulundurarak birim kök analizi yapan ikinci kuşak birim kök testler geliştirilmiştir.

Tablo 2. Kesit Bağımlılığı İçin Pesaran CD Testi

	CD-Test	Corr
DYY	7.08**	0.346
IH/IT	11.70**	0.571

*,**,***, Sırasıyla %1, %5, %10 düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Pesaran CD testi, 1. (yatay kesit bağımlılığının olmadığı durumda) kuşak ve 2. kuşak birim kök testi (yatay kesit bağımlılığı varsa) arasında karar vermemize yardımcı olmaktadır. Test sonuçlarına göre alternatif hipotez kabul edilmekte ve tüm birimler arasında korelasyon olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durum yatay kesit bağımlılığının varlığını göstermektedir.

Tablo ‘de birimler arası korelasyonun varlığı belirlendiğinden değişkenlerin durağan olup olmadıkları ikinci kuşak panel birim kök testlerinden Pesaran CADF ve Pesaran CIPS birim kök testleri kullanılarak test edilmektedir.

Tablo 3. Panel Birim Kök Testi

	CADF		CIPS
	T İstatistiği	**Gecikme Sayısı**	**CIPS Değeri**
DYY	-4.207*	1	-4.122*
IH/IT	-2.409**	1	-2.349***

*,**,***, Sırasıyla %1, %5, %10 düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo ’teki CADF test sonuçları incelendiğinde DYY değişkeni tüm önem düzeylerinde durağan olmamaktadır. IH/IT değişkeni ise %5 önem düzeyinde durağandan %1 önem düzeyinde durağan olmamaktadır. CADF kapsamında değişkenlerin aynı önem düzeylerinde durağan olmadıkları görülmektedir. Panel modelinin geneli için durağanlık analizi yapan CIPS test sonuçları incelendiğinde ise ihracatın ithalatı karşılama oranı olan IH/IT %10 önem düzeyinde durağan olduğu

görülmekte; doğrudan yabancı yatırımlar değişkeni olan DYY ise tüm önem düzeylerinde durağan olmaktadır.

Tablo 4. Pedroni Panel Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Test Sonuçları

Pedroni Eşbütünleşme Testi	
	Katsayı
Modified Philips Perron(PP) t	-1.5883**
Philips Perron (PP) t	-11.2724*
Artırılmış Dickey Fuller (ADF) t	-9.0956*
Granger Nedensellik Testi	
H_0 Hipotezi	**F İstatistiği (Olasılık Değeri)**
Doğrudan yabancı yatırımlar ihracatın ithalatı karşılama nedeni değildir.	20.1551 (0.00002)
İhracatın ithalatı karşılaması doğrudan yabancı yatırımların nedeni değildir.	1.69576 (0.1958)

*,**,***, Sırasıyla %1, %5, %10 düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Panel eş-bütünleşme testleri sonucuna göre değişkenler arasında da eş-bütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmektedir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Granger Nedensellik testi ile incelendiğinde, doğrudan yabancı yatırımlardan ihracatın ithalatı karşılama oranına doğru %1 anlamlılık düzeyinde tek yönlü bir nedensellik olduğu tespit edilmektedir. Tablo .'da değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkiyi tespit etmek için gerçekleştirilmiş olan Havuzlanmış Ortalama Grup tahmincisine göre, uzun dönemde panel olarak doğrudan yabancı yatırımların ihracatın ithalatı karşılama oranını istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde etkilediği ortaya çıkmaktadır.

Tablo 5. Doğrudan Yabancı Yatırımlar İçin Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi Model Tahminleri

Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi Sonuçları			
Uzun ve Kısa Dönem İlişki			
Değişken	**Katsayı**	**Std. Hata**	**Olasılık Değeri**
DYY	-0.0053413**	0.0013463	0.0000
EC	-1.05845	0.0719562	0.000
Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi Uzun Dönem Tahmin Sonuçları (Ülke Bazında)			
Ülkeler			
Türkiye	**Katsayı**	**Std. Hata**	**Olasılık Değeri**
DYY	-0.0237173	0.0221711	0.285

EC	-1.225129*	0.2824351	0.000*
Kuzey Makedonya			
DYY	0.0074161*	0.0026922	0.006*
EC	-0.8845215*	0.2080076	0.000*
Kosova			
DYY	0.0040906**	0.0019394	0.035
EC	-0.7467763*	0.2794465	0.008
Bosna-Hersek			
DYY	0.0088524*	0.0018384	0.000
EC	-1.284028*	0.1729867	0.000
Arnavutluk			
DYY	0.003005	0.0035385	0.932
EC	-1.301532*	0.2311149	0.000
Karadağ			
DYY	0.0040516*	0.0012291	0.001
EC	-0.9075335	0.2858633	0.001
Sırbistan			
DYY	0.0058675*	0.0020228	0.004
EC	-1.027208*	0.1876929	0.000
Bulgaristan			
DYY	0.0049661*	0.0017661	0.005*
EC	-1.090876	0.2129836	0.000

*,**,***, Sırasıyla %1, %5, %10 düzeyinde istatistiki anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo ’te panel hata düzeltme modelinin Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi Sonuçları yer almaktadır. Sonuçlara göre, hata düzeltme parametresi EC(-1.05845) negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olmaktadır. Diğer bir ifade ile iki değişken arasında uzun dönem bir ilişki bulunmaktadır. Bu parametreye göre serilerde kısa dönemde meydana gelen sapmaların bir sonraki dönemde dengeye gelme hızını göstermektedir. Doğrudan yabancı yatırımları gösteren DYY değişkeni ise istatistiksel olarak anlamlı ve negatiftir. Tabloda aynı zamanda ülke bazında uzun dönem parametre tahminleri de verilmektedir. Sonuçlara göre, seçilmiş olan tüm Balkan ülkeleri için tahmin edilen hata düzeltme parametresi anlamlı ve negatiftir, dolayısıyla bu ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlarıyla, ihracatın ithalatı karşılama oranı arasında uzun dönemli bir ilişki vardır.

Ülke bazında sonuçlar ele alındığında Türkiye’ye ait olan hata düzeltme parametresi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmaktadır. Bu durumda, uzun dönemli bir ilişkinin olduğu ortaya konulmakta; kısa dönemde ise DYY’ların anlamlı çıkmadığı görülmektedir. Kuzey Makedonya için hata düzeltme parametresi negatif ve istatistiksel olarak %1 anlam düzeyinde anlamlıdır. İlgili değişkenler arasında uzun

dönemli bir ilişki tespit edilirken, kısa dönemde %1 anlamlı düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olan DYY'da yaşanılan %1'lik bir artış ihracatın ithalatı karşılama oranını %0.007 arttırmaktadır. Kosova için hata düzeltme parametresi negatif ve istatistiksel olarak %1 anlam düzeyinde anlamlıdır. İlgili değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilirken, kısa dönemde %1 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olan DYY'da yaşanılan %1'lik bir artış ihracatın ithalatı karşılama oranını %0.004 arttırmaktadır. Bosna-Hersek için hata düzeltme parametresi negatif ve istatistiksel olarak %1 anlam düzeyinde anlamlıdır. İlgili değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilirken, kısa dönemde %1 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olan DYY'da yaşanılan %1'lik bir artış ihracatın ithalatı karşılama oranını %0.008 arttırmaktadır. Arnavutluk için hata düzeltme parametresi negatif ve istatistiksel olarak %1 anlam düzeyinde anlamlıdır. İlgili değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilirken, kısa dönemde DYY değişkeni anlamlı bulunmamaktadır. Karadağ için hata düzeltme parametresi negatif ve istatistiksel olarak %1 anlam düzeyinde anlamlıdır. İlgili değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilirken, kısa dönemde %1 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olan DYY'da yaşanılan %1'lik bir artış ihracatın ithalatı karşılama oranını %0.004 arttırmaktadır. Sırbistan için hata düzeltme parametresi negatif ve istatistiksel olarak %1 anlam düzeyinde anlamlıdır. İlgili değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilirken, kısa dönemde %1 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olan DYY'da yaşanılan %1'lik bir artış ihracatın ithalatı karşılama oranını %0.005 arttırmaktadır. Bulgaristan için hata düzeltme parametresi negatif ve istatistiksel olarak %1 anlam düzeyinde anlamlıdır. İlgili değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilirken, kısa dönemde %1 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olan DYY'da yaşanılan %1'lik bir artış ihracatın ithalatı karşılama oranını %0.004 arttırmaktadır.

SONUÇ

Ülkelerin iktisadi gelişim süreçlerinde gerekli olan sermayenin karşılanması konusunda önemli bir yabancı yatırım türü olarak kabul edilen doğrudan yabancı yatırımlar, 1980'li yıllardan itibaren ekonomilerdeki payını hızla artırmaktadır. Bu durum doğrudan yabancı yatırımlara yönelik bazı eleştirileri beraberinde getirse de doğrudan yabancı yatırımların, ülke ekonomilerini desteklediği, istihdamı artırdığı ve yenilikçi teknolojilerle beraber farklı yönetim anlayışlarını ülkelere kazandırdığına inanılmaktadır.

Ülkeler, uzun dönemli ekonomik büyümeyi amaçladıkları için doğrudan yabancı sermayeleri ülkelerine kazandırmaya çalışmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar, gittikleri ülkede sadece sermaye birikimini, üretim kapasitesini, istihdamı ve ticareti artırarak ekonomik büyümeyi teşvik etmekte aynı zamanda ülkenin genel teknoloji seviyesini, üretim ve yönetim becerilerini, insan sermayesi stokunu, araştırma ve geliştirme faaliyetlerini artırarak da ev sahibi ülkenin ekonomisine katkıda bulunmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülke ekonomileri, ödeme dengesi açıklarını kapatma noktasında yeterli düzeyde ülke içi tasarruflara sahip olamamaktadır. Bu açıkların kapatılması için en iyi seçenekler arasında ise doğrudan yabancı sermayeler gelmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ithal ikame sağlayarak ithalat ile döviz yükünü azaltmaktadır. Bununla birlikte üretimin bir kısmını dış piyasalara yönelterek ihracatın artmasına da olanak sağlanmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlarla dış ticaret arasında tamamlayıcı bir ilişki olsa da doğrudan yabancı sermayelerin ülkeye girmesiyle beraber dolaylı olarak hammadde talebini tetikleyerek ithalatın artmasına da neden olmaktadır. Bununla birlikte, dış ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla gerçekleştirilen çalışmalarda geçmişten günümüze kadar nedenselliğin yönü hakkında herhangi bir görüş birliğine varılamamaktadır.

İnceleme sonucunda, tüm ülkeler için tahmin edilen hata düzeltme parametresi anlamlı ve negatiftir, dolayısıyla bu ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlarıyla, ihracatın ithalatı karşılama oranı arasında hem uzun hem de kısa dönemli bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu kapsamda, dış ticaret açığının engellenebilmesi için Balkan

ülkelerinde yerli üreticilerin üretime teşvik edilmesi, üretilen ürünlerin ihracatının yapılması gerekmektedir. Politik yapıcıların, ithalata olan bağımlılığını azaltmak için yerli üretimi arttırmaya yönelik yatırımcıları teşvik etmesi ve altyapı yatırımlarını geliştirmesi önem arz etmektedir. Dış ticaretteki dengesizlikler makroekonomik sürdürülebilirlik açısından kısa vadeli etkilerle birlikte orantısızlık yaratmaktadır. Bu nedenle, bu tür dengesizlikleri gidermek için hükümetlerin uzun vadenin yanı sıra kısa vadeli önceliklerinden birinin de doğrudan yabancı sermayeleri ülkelerine çekmek olmalıdır.

KAYNAKÇA

A.Koutsoyiannis. (2014). *Modern Mikro İktisat.* (M. Sarımeşeli, Çev.) Ankara: Gazi Kitabevi.

Acaravcı, A. ve Öztürk, İ. (2010), "On the Relationship between Energy Consumption, CO2 Emissions and Economic Growth in Europe", Energy, 35(12), 5412-5420.

Acquah, Abraham. M., Ibrahım, Muazu (2020). "Foreign Direct Investment, Economic Growth And Financial Sector Development In Africa". Journal Of Sustainable Finance And Investment, 10(4), 315-334.

Adanır, N. D. (2010). Dünyada Ve Türkiye'de Uluslararası Doğrudan Yabancı Yatırımlar:1995-2008. *Yüksek Lisans Tezi*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ağazade S. (2016) Geçiş Ekonomilerinde Mal Piyasaları Etkinliği Ve İhracatta Ürün Çeşitlendirilmesi Dicle Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi University Of Dicle Journal Of Faculty Of Economics And Administrative Sciences Uluslararası Ekonomi, Siyaset Ve Yönetim Sempozyumu Özel Sayısı

Aktaş, C. (2009). Türkiye'nin İhracat, İthalat Ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2*(18), 35-47.

Alıcı, A., Ve Ucal, M. (2003).Foreign Direct İn-Vestment, Export And Output Growth Of Turkey: Ca-Usality Analysis(Tek. Rap.). Madrid: Universidad Carlos Iıı De Madrid: European Trade Studygroup (Etsg) Fifth Annual Conference.

Alkhathlan K. A. (2011). Foreign direct investment and export growth in Saudi Arabia: A cointegration analysis. China-USA Business Review, 10(2), 137-149.

Allouh, A. (2020). The Role Of Foreign Direct Investment İn Turkish Economy. *Yüksek Lisans Tezi*. Doğuş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme (İngilizce) Ana Bilim Dalı.

Altıntaş, M., Güvercin, D., & Uğurlu, E. (2006). Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Ekonomik Yaklaşım, 19*, 17-32.

Altıntaş, H., Öz, B. (2010). Türkiye'de kur değişkenliği ve ihracat ilişkisinin ekonometrik analizi: 1989-2008. Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi, 15-16 Nisan, Malatya

Ameer, Waqar, Xu, Helian (2017). "The Long-Run Effect Of Inward And Outward Foreign Direct Investment On Economic Growth: Evidence From Developing Economies". Review Of Innovation And Competitiveness: A Journal Of Economic And Social Research, 3(2), 5-24.

Anwar, S., Nguyen, L. P. (2011a). Foreign direct investment and trade: The case of Vietnam. Research in International Business and Finance, 25(2), 52.

Arpalıer S. (2019) Makedonya İsim Sorununun Bölge Ve Dünya Politikasına Etkisi / *B.U.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt* / Volume

Azarkan Ezeli (2016), "Devletlerin Tanınmasında Dönüm Noktaları: Badinter Komisyonu Ve Kosova'nın Tanınması", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* Cilt:7 Sayı:1 Yıl:2016, S.144.

Bakloutı, N., Boujelbene, Y. (2016). "Foreign Direct Investment-Economic Growth Nexus". Acta Universitatis Danubius: Oeconomica, 12(2), 136-145

Baldwin, R.E. (1994), "The Effects of Trade and Foreign Direct Investment on Employment and Relative Wages" OECD Economic Studies, No. 23.

Baltagi B. (2005). Econometric Analysis Of Panel Data. Third Edition, Canada: John Wiley & Sons.

Baltagi, B. (2005). Econometric Analysis Of Panel Data. Third Edition, Canada: John Wiley & Sons.

Bertola, G. ve Prete, A. (2013), "Finance, Governments, and Trade", Rev World Econ, 149, 273-294.

Biyase, M., Rooderick, S. (2018). Determinants Of Fdı İn Brıcs Countries: Panel Data Approach. Studia Universitatis Babes-Bolyai, 63(2), 35-48.

Blomström, M., Lipsey, R., Zejan, M. (1992). What Explains Developing Countries Growth? (Nber Working Paper Series No. 4132). Cambridge: National Bureau Of Economic Research.

Buettner, T. (2002, March 15). The Impact Of Taxes And Public Spending On The Location Of Fdı: Evidence From Fdı-Flows Within Europe. Zew Discussion Paper No. 02-17. Centre For European Economic Research. Doi:10.2139/Ssrn.335724

Bulut, E., & Çoşkun, Ç. (2015). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Yerli Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Türkiye Uygulaması. *Niğde Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8*(4), 1-27.

Carcovic, M., Levine, R. (2002). Does Foreign Direct İnvestment Accelerate Economic Growth? (Tek. Rap.). Washington: World Bank Conference.

Choong, Chee-Keong, Baharumshah, Ahmad Zubaidi, Yusop, Zulkornain And Habıbullah, Muzafar Shah (2010). "Private Capital Flows, Stock Market And Economic Growth İn Developed And Developing Countries: A Comparative Analysis". Japan And The World Economy, 22, 107-117.

Constant, N. B. Z. S., Yaoxing, Y. (2010). The relationship between foreign direct investment, trade openness and growth in Cote d'Ivoire. International Journal of Business and Management, 5(7).

Çağrı Esener S., Darıcı B., Karadağ Y. (2017). The Effects Of Public Expenditure, Foreign Direct Investment And Openness On Fixed Capital Formation.

2. Mediterranean International Congress On Social Sciences (Mecas Iı), Ohrid, Macedonia. Vol:1.

Çayırlı N, (2007) Makedonya Türkleri, Drl. Osman Karatay Ve Drl. Bilgehan A. Gökdağ, Balkanlar El Kitabı İçinde, Cilt Iı: Çağdaş Balkanlar, Çorum: Kara M Yayınları, Ankara: Vadi Yayınları, Ankara, S. 277

Çelik H. (2012), "Küreselleşme Sürecinde Kimlik Tartışmaları Ve Medyanın Rolü: Kosova Örneği'', *Global Media Journal: Turkish Edition* 2(4), 2012, S.26.

Çinko, L. (2009). Doğrudan Yabancı Sermaye Hareketlerinin Makroekonomik Etkileri. *Marmara Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 26*(1), 117-131.

Çitil, M. (2020). Uluslararası Ticaret Teorileri. *Uluslararası İktisat* (S. 112-113). İçinde Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Dasgupta, N. (2007). Examining the long run effects of export, import and fdi inflows on the fdi outflows from India: A causality analysis. University of Maryland, Baltimore County, USA.

Demirtaş, C. (2014). Finansal Gelişme, Dyy Ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin İncelenmesi: Türkiye Örneği. *Yüksek Lisans Tezi*. Aksaray: Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Deviren, N. V. (2004). Yeni Dış Ticaret Teorileri. *Mevzuat Dergisi*(81).

Dura, C. (2000). Yeni Dış Ticaret Teorileri:Genel Bir Bakış. *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(16), 1-16.

Dura, C. (2009). *Cihan Dura*. Cihan Dura Web Sitesi: Http://Www.Cihandura.Com/Tr/Makale/-Yenı-Dıs-Tıcaret-Teorıleri-Genel-Bır-Bakıs-I-693 Adresinden Alındı

Durgan, S. (2016). *Türkiye'nin Doğrudan Yabancı Yatırım Potansiyelinin Çekim Modeli Kullanılarak Belirlenmesi.* T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ekonomik Modeller Ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü.

Dünya Kalkınma Bankası Göstergeleri Veritabanı (2020)

Gedikoğlu, Büşra. OECD Ülkelerinde Balassa Samuelson Hipotezinin Test Edilmesi (Yüksek Lisans Tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

Goncer, İsmet, Bulut, Şahin, Dam, M. Metin (2012). Doğrudan Yabancı Yatırımların Türkiye'nin İhracat Performansına Etkileri: Ekonometrik Bir Analiz. Business and Economics Research Journal, 3(2), 21-40.

Ekoavrasya 2012 Makedonya Ülke Bülteni Ss9-27

Er Ş. (2009). Dinamik Panel Veri Analizi Ve Bir Uygulama (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Er, Ş. (2009). Dinamik Panel Veri Analizi Ve Bir Uygulama (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Esener, Selçuk, Çağrı, Darıcı, Burak, Karadağ, Yaprak (2017). The Effects Of Public Expenditure, Foreign Direct Investment And Openness On Fixed Capital Formation. 2. Mediterranean International Congress On Social Sciences (Mecas I), Ohrid, Macedonia. Vol:1.

Feridun Kaya, N. T. (2012). *Dış Ticaret İşlemleri.* Eskişehir.

Goldman, Minton F. (1996),Global Studies: Russia, The Eurasian Republics, And Central/Eastern Europe. 6th Ed. Guilford, Ct, Dushkin Publishing Group.

Gujarati, D. (2016), Örneklerle Ekonometri. (N. Bolatoğlu. Çev.). Ankara: Bb101 Yayınları.

Güçlü, H. (1995). *Hakan Güçlü*. Hakan Güçlü Web Sitesi: Http://Www.Hakanguclu.Com/Calismalar/Faktordonatimiveteknolojikgelisme1995.Pdf Adresinden Alındı

Gülmez, A., Akpolat, A. G. (2014). Ar-Ge & İnovasyon Ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Ve Ab Örneği İçin Dinamik Panel Veri Analizi. Aibü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2014, Cilt:14, Yıl:14, Sayı:2, 14: 1-17

Gültekin, S. (2011). Küreselleşme Çağında Dış Ticarette Rekabet İçin Kümelenme Stratejisi: Türkiye'nin Tarım Kümelenmesi Gerekliliği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29-40.

Hafizoğlu, S. (2020). 2002-2018 Yılları Arasında Türkiye'de Seçili İllerin Dış Ticaret Analizi. *Yüksek Lisans Tezi*. Manisa: Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Hasan E. (2020) *Türkiye-Kuzey Makedonya İş Konseyi, Deik, Ss*.8-12 (Erişim Tarihi 15.09.2021)

Hatemi-J., Irandoust M. (2000), "Time-series evidence for Balassa's Export-led Growth Hypothesis", The

Hermes, N., Lensink, R. (2003), "Foreign Direct Investment, Financial Development and Economic Growth", Journal of Development Studies, 40(1), 142-163.

Hossaın, Shakib (2016). "Foreign Direct Investment, Economic Freedom And Economic Growth: Evidence From Developing Countries". International Journal Of Economics And Finance, 8(11), 200-214.

Hye, Q. M., & Siddiqui, M. M. (2011). Export-Led Growth Hypothesis: Multivariate Rolling. *African Journal Of Business Management*, 532-536.

Iamsıraroj, Sasi (2016). "The Foreign Direct Investment-Economic Growth Nexus". International Review Of Economics And Finance, 42, 116-133.

İçke, M. A. (2010). Uluslararası İktisadi İlişkiler. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Açık Ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

İnat, Kemal, Duran Burhanettin, Muhittin Ataman (2010). Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri Ve Konularıcilt:2. Ankara: Nobel Yayınevi.

İskenderoğlu Ö. Karadeniz E., Atioğlu E. (2012). Türk Bankacılık Sektöründe Büyüme, Büyüklük Ve Sermaye Yapısı Kararlarının Karlılığa Etkisinin Analizi. Eskişehir Osmangazi Üni. İibf Dergisi, 7(1), 291-311

İskenderoğlu, Ö., Karadeniz, E. Atioğlu, E.(2012). Türk Bankacılık Sektöründe Büyüme, Büyüklük Ve Sermaye Yapısı Kararlarının Karlılığa Etkisinin Analizi. Eskişehir Osmangazi Üni. İibf Dergisi, 7(1), 291-311.

İto. (2003). Türkiye'den Yurtdışına Doğrudan Sermaye Yatırımları Ve Türk Yatırımcılar. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.

Karış, Ç., & Ayla, D. (2018). "Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve Ticari Dışa Açıklık İlişkisinin Ekonometrik Analizi.'' *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 255-272. 04 23,

Kazgan, G. (1993). İktisadi Düşünce Veya Politik İktisadın Evrimi. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Keskin, Ş. (2019). Doğrudan Yabancı Yatırımlar Ve Belirleyicileri: Türk Finans Sektörü Üzerine Bir Uygulama. Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Zonguldak.

Kızılkaya, O. (2007). Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi(1980-2006). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kibritçioğlu, A. (2007). Adam Smith'in Uluslararası İktisat Kuramına Katkıları Hakkında. Munich Personal Repec Archive.

Kocaeli Ticaret Odası A.G.E

Kocaeli Ticaret Odası-(2019) *Kuzey Makedonya Ülke Raporu Ss.2-20*

Koç, Ö. (2015). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımlar İle İhracat Ve İthalat Arasındaki Nedensellik. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koçtürk, M., & Eker, M. (2012). Dünyada Ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Çok Uluslu Şirketlerin Gelişimi. Tarım Ekonomileri Dergisi, 18(1), 35-42.

Kodal Tahir (2014), Makedonya'nın Bağımsızlığı'nı Kazanması Ve Türkiye Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies Xıv/29 (2014-Güz/Autumn), Ss.377-396

Kojima, K. (1973). A Macroeconomic Approach To Foreign Direct Investment. *Hitotsubashi Journal Of Economics,* Hitotsubashi University, 1-21.

Komisyonu, M. Y. (2018). İktisat. Ankara: Murat Yayınları.

Konya Ticaret Odası. (2015). Kosova Ülke Raporu. Konya: *Konya Ticaret Odası - Dış Ticaret*

Korovilas, J. (2013, 09). Kosovo's Economy. Www.Academic-Foresights.Com: Http://Www.Academic-Foresights.Com/Kosovos_Economy.Html

Kosova Cumhuriyeti Merkez Bankası - Bqk. (2020, 06 07). Raporti Vjetor 2015. Www.Bqkos.Org: Http://Www.Bqkos.Org/Repository/Docs/2015/Bqk_Raporti%20vjetor%202015..

Kosova Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2020, 08 15). Kosova Cumhuriyeti Merkez Bankası. Www.Bqk-Kos.Org: Https://Bqk-Kos.Org/Statistikat/Serite-Kohore/

Kosova Şirket Kayıt Ajansı (Arbk). (2020, 08 07). Kosova Şirket Kayıt Ajansı (Agjensioni Për Regjistirin E Bizniseve Në Kosovë - Arbk). Www.Arbk.Rks-Gov.Net: Https://Arbk.Rksgov.Net/Page.Aspx?İd=1,33

Koyuncu, F. (2010), "Türkiye'de Seçilmiş Makroekonomik Değişkenlerin Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisinin Yapısal Var Analizi: 1990-2009 Dönemi", Ekonomi Bilimleri Dergisi, 2(1), 55-59.

Köksal, M. (2016). "Dış Ticaret Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği''. *Konya: Selçuk Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü. S.25*

Kurtaran, A. (2007). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Kararları Ve Belirleyicileri. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 367-368. Tez.Yok.Gov.Tr. Adresinden Alındı

Levent Z. (2013) "Tarihi Süreçte Kosova'', *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,* Güz, S. 854.

Mehmeti, J. (2012). The Economic And Social Investment Of Turkey İn Kosovo. Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1), 97-106. 06 07, 2020 S.9

Meyer, K. E., & Estrin, S. (2001). Brownfield Entry İn Emerging Markets. *Journal Of International Business Studies*, 575-584.

Ministry Of Finance Of The Republic Of Macedonia (Mofrm) (2009) Convergence To The European Union: Challenges And Opportunities. Http://İssuu.Com/Undp_İn_Europe_Cis/Docs/Fyr_Macedonia_ Convergence_Of_Eu. Accessed 01 Dec 2014

Mody, A., Murshid, A.(2005). Growing Up With Capital Flows. Journal Of International Economics, 65(1), 249–266

Musibah, A. (2017). Political Stability And Attracting Foreign Direct Investment: A Comparative Study Of Middle East And North African Countries. Science International, 29(3), 679-683..

N Yugoslavya'dan Ayrılmalarında Almanya'nın Rolü",Avrasya Dosyası, İlkbahar 1994,C.1,S.1,S.93

Nuredin Abdülmecit (2006),Makedonya'nın İç Ve Dış Politika Sorunları (1990–2005),Yüksek Lisans Tezi Ss.18

Nureski Djuneis (2016) Osmanlı'dan Günümüze Makedonya'daki Türk Kültürü Ve Makedonya'nın Türk Kültür Tarihindeki Yeri Ve Önemi Avrasya Etüdleri 50/2016-2 (351-388)

Oaib. (Tarih Yok). *Orta Anadolu İhracatçı Birimleri*. Mart 2021 Tarihinde Orta Anadolu İhracatçı Birimleri Web Sitesi: Https://Www.Oaib.Org.Tr Adresinden Alındı

Orszaghova L, Savelin L, Schudel W (2013) External Competitiveness Of Eu Candidate Countries. Occasional Paper Series No. 141, European Central Bank

Othman, N., Yusop, Z., Andaman, G., & Ismail, M. M. (2018). Impact Of Government Spending On Fdı Inflows: The Case Of Asean-5, China And India. International Journal Of Business And Society, 19(2), 401-414.

Owusu-Nantwı, V., Erıckson, Cristopher (2019). "Foreign Direct Investment And Economic Growth İn South America". Journal Of Economic Studies. 46(2), 383-398.

Özcan, B., & Arı, A. (2020). Doğrudan Yabancı Yatırım Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: Oecd Örneği. *Ekonometri Ve İstatistik E-Dergisi* , 65-88.

Öztürk, N. (2003). Dış Ticaret Kuramında Yeni Yaklaşımlar. *Öneri Dergisi, 5*(19), 109-126.

Palacıoğlu, T. (2018). Mutlak Üstünlük Ve Bazı Dış Ticaret Teorileri. *İstanbul Ticaret Odası*. İstanbul: İto Bilgiyi Ticarileştirme Ve Araştırma Vakfı İstanbul Düşünce Akademisi.

Para&Borsa. (2013, Ocak). 2021 Tarihinde Para&Borsa Web Sitesi: Https://Www.Paraborsa.Net/İ/Karsilikli-Talep-Kanunu-John-S-Mill/ Adresinden Alındı

Pesaran, M. Hashem, Shin, Yongcheol ve Smith, Ron P. (1999). Pooled Mean Group Estimation of Dynamic Heterogeneous Panels. Journal of the American Statistical Association, Cilt 94, 446, s. 621-634

Pesaran, M. Hashem, Shin, Yongcheol ve Smith, Ron P. Pooled Mean Group Estimation of Dynamic Heterogeneous Panels, Journal of the American Statistical Association, 94: 446, 621-634. 1999.

Republika E Kosovës Ministria E Integrimit Evropian - Task Forca Për Integrim Evropian. (2013). Dokument Për İskutim Mbi Doganat Dhe Tatimet. Priştine: Task Forca Për Integrim Evropian. S.12

Sahu, Jagadish P. (2020). "Does Inflow Of Foreign Direct Investment Stimulate Economic Growth? Evidence From Developing Countries". Transnational Corporations Review, 1-18.

Saıdı, Samir, Manı, Venkatesh, Mefteh, Haifa, Shahbaz, Muhammad, And Akhtar, Pervaiz (2020). "Dynamic Linkages Between Transport, Logistics, Foreign Direct Investment, And Economic Growth: Empirical Evidence From Developing Countries". Transportation Research Part A: Policy And Practice, 141, 277-293

Sarkar, P. (2007).Does Foreign Direct İnvest-Ment Promote Growth? Panel Data And Time Series Evidence From Less Developed Countries, 1970-2002 (Mpra Paper No. 5176).

Schneider, F., & Frey, B. S. (1985). Economic And Political Determinants Of Foreign Direct Investment. World Development, 13(2), 161-175.

Seyidoğlu, H. (2007). *Uluslararası İktisat Teori Politika Ve Uygulama* (Geliştirilmiş 16. Baskı B.). İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Seymen, D. (2016). *Debis.Deu*. Debis.Deu Web Sitesi: Https://Debis.Deu.Edu.Tr/Userweb/Dilek.Seymen/Dosyalar/Neoklasik.Pdf Adresinden Alındı

Seymen, D. (2019). *Deu*. Deu Web Sitesi: Https://Kisi.Deu.Edu.Tr/Dilek.Seymen/Yeni_D%C4%B1s_Tic_Teo.Pdf Adresinden Alındı

Şerefli, M. (2016, Temmuz). Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*(13), 137-143.

Şimsek, M., & Behdioğlu, S. (2006). Türkiye' De Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Uygulamalı Bir Çalışma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 20*(2), 47-65.

T.C. Priştine Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2018: 38.

T.C. Priştine Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2018: 40.

T.C. Ticaret Bakanlığı Dış Temsilcilikler Ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü 2021 Kuzey Makedonya Pazar Bilgileri Ss.2-30

Tatoğlu F. Yerdelen (2005). Sermaye Piyasası'nda Riskin Sınırlı Bağımlı Değişkenli Panel Veri Modelleri İle Analizi (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üni. Sosyal Bilimler Ens.

Tatoğlu, F. Y. (2005). Sermaye Piyasası'nda Riskin Sınırlı Bağımlı Değişkenli Panel Veri Modelleri İle Analizi (Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üni. Sosyal Bilimler Ens.

Tatoğlu, F. Y. (2012). İleri Panel Veri Analizi. Birinci Baskı, İstanbul: Beta Yayınevi.

Türkeş, M "Bosna-Hersek Problemi: 26-28 Ağustos 1992 Londra Konferansı Ve Siyasî Sonuçları", Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı'ya Armağan, Hacettepe Üniv. Atatürk İlkeleri Ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yıldız Matbaası, Ankara, 1995, S.969.

Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Başkanlığı(2020), *Kuzey Makedonya, Https://Www.Ab.Gov.Tr/P.Php?E=267 (Erişim Tarihi: 06.09.2021)*

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2018) *Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin Siyasi Görünümü Https://Www.Mfa.Gov.Tr/Makedonya-Siyasi-Gorunumu.Tr.Mfa Erişim Tarihi: 07.09.2021*

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (2018) *Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin Siyasi Görünümü Https://Www.Mfa.Gov.Tr/Makedonya-Siyasi-Gorunumu.Tr.Mfa Erişim Tarihi: 07.09.2021*

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*(2018), Kuzey Makedonya Ekonomisi Https://Www.Mfa.Gov.Tr/Makedonya-Cumhuriyeti-Ekonomisi.Tr.Mfa Erişim Tarihi 07.09.2021*

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*(2018), Kuzey Makedonya Ekonomisi Https://Www.Mfa.Gov.Tr/Makedonya-Cumhuriyeti-Ekonomisi.Tr.Mfa Erişim Tarihi 07.09.2021*

University American College (Uac) (2011) Gpeukel Ya Yaldopeiyana Npuodbja Ya Mareloybja [Review Of The Foreign Trade Of Macedonia]. Uac, Skopj

Ustaoğlu, E. (2020, Temmuz). Yabancı Yatırım, Finansal Gelişme Ve Ekonomiş Büyüme İlişkisi. *Doktora Tezi*. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

Ustaoğlu, Erkan (2020). The Relatıonshıp Of Foreıgn Investment And Economıc Growth In Developıng Countrıes: New Evıdence On The Spıllover Effects Of Human Capıtal. Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Cilt5/Sayı4

Vardari L,Keskin G. "Enflasyon Ve Para Arzının Kosova Ekonomisine Etkisinin İncelenmesi'', Www.Researchgate.Net, S.4

Vernon, R. (1966). International Investment And International Trade İn The Product Cycle. *The Quarterly Journal Of Economics, 80*(2), 190-207.

Yarlıgaş O. (2015). Phılıppos e Makedonya Krallığı'nın Yükselişinin Arkasında Yatan Askeri, İdari Ve Ekonomik Nedenlere Bir Bakış Cedrus Iıı 163-180 Doı: 10.13113/Cedrus.2015011401

Yavuzaslan, K., Güder, M., Kara, İ., & Kara, F. (2018, Aralık). Türkiye Ve Yunanistan'ın İhracatında Linder Hipotezinin Etkisi: Oecd Ülkeleri Üzerine Bir Analiz. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi, 3*, 48-67.

Years Of Eu Membership. Koz-Gazdasag 2010/3. Http://Unipub.Lib.Uni-Corvinus.Hu/256/1/01-Palankai.Pdf. Accessed 01 Dec 2014

Yılmaz, E. (2015). New Foreign Trade Theories. *The Journal Of Academic Social Science Studies*, 510-522.

Yılmazer, M. (2010), "Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme", Celal Bayar Üniversitesi SBE Dergisi, 8(1), 241-260.

Yuan, Y., Chen, Y., Wang, L. (2010). Size Of Government And Fdı: An Empirical Analysis Based On The Panel Data Of 81 Countries. *Journal Of Technology Managementin China*, 5(2), 176-184.

Zhang, K. H. (2005). How does FDI affect a host country's export performance? The case of China. International Conference of WTO, China and the Asian Economies, III. Xi'an, 25- 26 June, China.

Zhang, K.H., & Song, S. (2000). Promoting exports: The role of inward fdi in China. China Economic Review, 11, 385-396.